

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM
ENSTİTÜSÜ

OSMANLI DENİZ HAMAMLARI
TÜRKİYE’DE DENİZE GİRME KÜLTÜRÜNÜN GELİŞİMİ

Hazırlayan
Yasin TAŞKIN

Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Murat HANİLÇE

TOKAT - 2021

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Murat Hanılçe danışmanlığında hazırlamış olduğum "Osmanlı Deniz Hamamları-Türkiye’de Denize Girme Kültürünün Gelişimi" adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

... / ... / ...

Yasin TAŞKIN

İmza

OSMANLI DENİZ HAMAMLARI
TÜRKİYE’DE DENİZE GİRME KÜLTÜRÜNÜN GELİŞİMİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: /..... /.....

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı) İmzası Başkan :
.....

Üye :

Üye :

Üye :

Üye :

Bu tez, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü:.....

Mühür

İmza

İTHAF

Bu tez çalışmasını maddi ve manevi desteklerini üzerimden esirgemeyen ablam Fatma Gönültunç’a, amcam Halim Taşkın’a, yakın arkadaşım Rahime İpek Ortaeri’ye ve kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Murat Hanılçe’ye ithaf ediyorum.

TEŞEKKÜR

Tarihi, kendimizi yüceltmek için değil de düzeltmek için öğrenmemiz gerektiğini bizlere telkin eden ve bu sene kendisini kaybettiğimiz Prof. Dr. Mehmet Genç hocamızı anarak sözlerime başlamak istiyorum. Yüksek lisans eğitimi sürecinde bilgisi ve tecrübesiyle birçok hocamız bana yol göstermiş ve bana yardımcı olmuştur. Bilimsel etik değerler hususunda telkinleri ile beni doğru yönlendiren değerli hocam Doç. Dr. Hüseyin Baha Öztunç'a, kaynaklar ve araştırma yöntemleri ile alakalı tecrübelerini benimle paylaşan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Necati Çavdar'a, Osmanlı Paleografyası konusunda gelişmemi sağlayan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Aykun'a, farklı bakış açısı kazanmama vesile olan eserleri okumama sebep olan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre Tekinsoy'a, kişiliğine ve insani ilişkilerine hayranlık duyduğum kıymetli hocam Prof. Dr. İsmet Türkmen'e teşekkür ederim.

Ayrıca tez yazımı sürecinde maddi ve manevi yardımlarını üzerimde hissettiğim Hacettepe Üniversitesi'nin bana kazandırdığı en özel değer olan arkadaşlarım Büşra Durmaz ile Emre Erarslan'a ve Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Resim/İş Bölümü öğrencisi olan Feyza Öncül arkadaşıma en içtenlikle teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca kaynaklara ulaşma konusundaki yardımları için Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ve Deniz Müzesi Arşivi çalışanlarına, koleksiyonlarından bolca istifade ettiğim Türk Kültürü Tarihi araştırmacısı Taha Toros başta olmak üzere bu koleksiyonları bir araya getiren İstanbul Şehir Üniversitesi çalışanlarına ve konu ile alakalı eserleri temin edebilmeme yardımcı olan Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Kütüphanesi ve İSAM çalışanlarına teşekkür ederim.

Bu süreçte bana her konuda yardımcı olan ve her fırsatta tecrübesinden istifade ettiğim ve etmeye devam edeceğim kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Murat Hanılçe'ye özellikle teşekkür ederim. Ayrıca öğrettiği bilgi ve değerleri bir pusula gibi üzerimde taşımayı ve başkalarına aktarmayı vazife addedeceğimin bilinmesini isterim. Öğrencisi olmaktan her daim onur duyuyorum.

Son olarak, hayatımda özel bir yere sahip olan üç değerli insana; annem Halime Taşkın'a, babam Abdullah Taşkın'a ve Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin bana

kazandırdığı en özel değer olan yakın arkadaşım Rahime İpek Ortaeri'ye maddi ve manevi desteklerinden ötürü teşekkür ediyorum.

ÖZET

Deniz hamamları, dört tarafı kapalı ve deniz üzerine kurulan ahşap yapılardır. Umumi ve hususi olmak üzere iki çeşit deniz hamamı vardır. Umumi deniz hamamları, mevsimlik kurulan halka açık işletmelerdi. Hususi deniz hamamları ise yalıların önüne kurulur ve yalı sahipleri tarafından kullanılırdı. Umumi deniz hamamları, hususi deniz hamamlarına göre daha özensiz yapılardı. Hususi deniz hamamları ise yalıların önünde süslü, zarif kutucuklar şeklinde görünürdü. Günümüzde işlevini yitiren bu mekânlar sayesinde Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında insanların denize girme alışkanlığı kazandığı düşünülmektedir. Bu yüzden deniz hamamları için plajların öncüsü denilebilir.

Osmanlı toplumu, sayfiye(yazlık) geleneğine her zaman önem vermiştir. Halk yaz mevsimi geldiğinde havası serin ve temiz yerlere yerleşirdi. Fakat ilk başlarda, sayfiye alışkanlığında denize yer verilmediği görülmektedir. Halk serinlemek için denizi değil; tatlı su kaynaklarını tercih etmiştir. Bunun nedeni ise deniz suyunun pis olduğu algısıdır. Ayrıca mahremiyet algısının denize olan yaklaşımı etkilediğini de unutmamak gerekir. Denize yönelik olumsuz yaklaşım Avrupa'da da mevcuttu. Ancak deniz suyunun sağlığa yönelik faydalarının keşfedilmesiyle birlikte denize karşı olumsuz yaklaşım son bulmuştur. Deniz hamamlarının bu süreçten sonra yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Ancak deniz hamamlarının sayfiye geleneğinde yer bulması 20. yüzyılın başlarında gerçekleşebilmiştir. Halk bu mekânlara daha çok tedavi maksadıyla ilgi göstermiştir. Döneme ait denizle alakalı eserler incelendiğinde, denizin insan sağlığına yönelik etkilerinden bahsedildiği görülmektedir. Aynı duruma dönemi ele alan anı türü eserler ve yazılarda da rastlanmaktadır.

Deniz hamamları, uzunca bir dönem Osmanlı Devleti'nde sosyal hayatın önemli parçalarından birisi olmuştur. Plajların ortaya çıkmasıyla birlikte bu mekânların devri kapanmıştır. Günümüzde ise hafızalardan tamamen silinmiştir. Bu yüzden deniz hamamları hakkında kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Konu ile alakalı ilk akademik çalışmayı Reşat Ekrem Koçu yapmıştır. Daha sonraki çalışmalar da Koçu'nun çalışmasının tekrarı niteliğindedir. Deniz hamamları ile ilgili kitap çalışması da yok denecek kadar azdır. Burçak Evren'in yalnız İstanbul'daki deniz hamamlarını ele aldığı bir eseri mevcuttur. Zaten konu ile alakalı çalışmaların tamamı İstanbul üzerinedir. Diğer sahil kentlerindeki deniz hamamlarına pek fazla değinilmemiştir. Bu tez çalışmasının amacı söz konusu boşluğu doldurmak ve eldeki bilgileri bir araya getirerek deniz hamamları hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktır. Aynı

zamanda Osmanlı toplumunun denizle olan ilişkisi bu mekânlar üzerinden incelenerek literatüre mütevazı bir katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı deniz hamamlarının ele alındığı bu tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde deniz hamamlarının ortaya çıkış sürecinden bahsedilmiştir. Bu bölümde deniz hamamları ile ilgili idari düzenlemelere ve döneme ait deniz hamamları ile ilgili eserlere yer verilmiştir. Bölümde ayrıca Osmanlı toplumunun denizle ilişkisi farklı yönlerden irdelenmiştir. Bölümde son olarak deniz hamamlarının mimari özellikleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise başta İstanbul olmak üzere diğer sahil şehirlerinde kurulan deniz hamamları hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde deniz hamamları farklı yönlerden değerlendirilmiştir. Son bölümde ise plajlara geçiş süreci ele alınmıştır.

Bu tez çalışması hazırlanırken Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, kataloglar ve koleksiyonlardan faydalanılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı döneminde deniz hamamları ile ilgili neşredilmiş eserler de incelenmiştir. Konu ile alakalı süreli yayınların, ansiklopedi maddelerinin ve gazete yazılarının taraması yapılmıştır. Ayrıca anı türü eserler ve yabancı kaynaklardan da bolca istifade edilmiştir. Görsel kaynakların taraması yapılarak içeriğin zenginleştirilmesi sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deniz, Deniz Hamamı, Banyo, Plaj, Osmanlı.

ABSTRACT

Sea baths are wooden structures that are closed on four sides and built on the sea. There are two types of sea baths, public and private. Public sea baths were seasonal public enterprises. Private sea baths were set up in front of the mansions and used by the owners of the mansions. Public sea baths were more sloppy than private sea baths. Special sea baths, on the other hand, would appear as decorated, elegant boxes in front of the mansions. Thanks to these places that have lost their function today, it is thought that people have gained the habit of swimming in the last days of the Ottoman Empire. Therefore, sea baths can be called the ancestor of beaches.

Ottoman society has always attached importance to the summer resort tradition. When the summer season came, the people settled in cool and clean places. However, at the first times, it is seen that the sea is not included in the summer habit. The people was prefer fresh water sources rather than the sea to cool off. The reason for this is the perception that sea water is dirty. It should also be remembered that the perception of privacy affects the approach to the sea. Negative approach to the sea was also present in Europe. However, with the discovery of the health benefits of sea water, the negative approach to the sea has come to an end. It is understood that sea baths became widespread after this period. However, sea baths found their place in the summer tradition at the beginning of the 20th century. The public showed more interest in these places for treatment. When the works related to the sea of the period are examined, it is seen that the effects of the sea on human health are mentioned. The same situation can be found in memoirs and writings dealing with the period.

Sea baths have been an important part of social life in the Ottoman Empire for a long time. With the emergence of beaches, the age of these spaces has come to an end. Today, it has been completely removed from memories. Therefore, no comprehensive study has been conducted on sea baths. Reşat Ekrem Koçu done the first academic study on the subject. It is a repetition of Koçu's work in subsequent studies. There are hardly any book studies on sea baths. Burçak Evren has a work that deals with sea baths in Istanbul only. Anyway, all of the studies related to the subject are on Istanbul. Sea baths in other coastal cities have not been mentioned much. The purpose of this thesis work is to fill this gap and it is to provide comprehensive information about sea baths by bringing together the information. At the same

time, by examining the relationship of Ottoman society with the sea through these spaces, a modest contribution to the literature has been attempted.

This thesis study on Ottoman sea baths consists of four chapters. In the first part, the emergence process of sea baths is mentioned. In this section, administrative regulations related to sea baths and works related to sea baths of the period are included. In the chapter, the relationship of the Ottoman society with the sea is examined from different aspects. Finally, the architectural features of the sea baths are emphasized in the chapter. In the second part, information is given about the sea baths established in other coastal cities, especially in Istanbul. In the third part, sea baths are evaluated from different aspects. In the last part, the transition process to beaches is discussed.

While preparing this thesis, Presidential Ottoman Archives, catalogs and collections were benefited. In addition, with sea baths in the Ottoman period relevant published works were also examined. Periodicals, encyclopedia articles and newspaper articles related to the subject were scanned. In addition, many memoirs and foreign sources have been benefited from. The content was enriched by scanning the visual resources.

Key Words: Sea, Sea Bath, Bath, Beach, Ottoman.

İÇİNDEKİLER

İTHAF	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM-1: DENİZ HAMAMLARININ ORTAYA ÇIKIŞI VE İŞLEYİŞİ	7
1.1 Denize Giren İlk Osmanlılar: Deniz Hamamlarının Ortaya Çıkmasıyla İlgili Bazı Rivayetler	8
1.2 Osmanlılar Neden Denize Girdiler? Deniz Hamamlarının Kullanım Amacı.....	13
1.3 Karpuz Kabuğu Denize Düşünce: Osmanlıların Denize Girme Mevsimi	16
1.4 Deniz Hamamlarının İdaresi	19
1.4.1 1862 Yılında Hazırlanan Nizamname	20
1.4.2 1870 Yılında Hazırlanan Nizamname	22
1.4.3 1875 Yılında Hazırlanan Nizamname (16 Safer Nizamnamesi).....	23
1.4.4 1913 Yılında Hazırlanan Nizamname	26
1.5 Deniz Hamamlarının Mimari Özellikleri: Hususi ve Umumi Deniz Hamamları	30
1.5.1 Hususi Deniz Hamamları	30
1.5.2 Umumi Deniz Hamamları	37
1.6 Deniz Hamamlarının Bakım ve Onarımı	40
1.7 Deniz Donundan Mayoya: Deniz Hamamlarında Kullanılan Giysiler	41
1.8 Deniz Hamamlarıyla İlgili Yaşanan Bazı Olaylar-Sıkıntılar	46
1.9 Deniz Hamamları ile İlgili Neşredilen Eserler	53
1.9.1 Deniz Hamamı Risalesi.....	54
1.9.2 Deniz Hamamları (Kimler Girebilir)	54
1.9.3 Deniz Hamamları(envâi, menâfii), Denize Kimler Girebilir?	55
1.9.4 Deniz Banyoları	55
1.9.5 Hamamlar, Deniz Hamamları ve Denizde Banyo.....	56
BÖLÜM-2: OSMANLI TOPRAKLARINDA KURULAN DENİZ HAMAMLARI	57
2.1 İstanbul’da Kurulan Deniz Hamamları	57
2.1.1 Haliç’te Kurulan Deniz Hamamları	59
2.1.2 Kumkapı’da Kurulan Deniz Hamamları	60
2.1.3 Büyükdere’de Kurulan Deniz Hamamları.....	61
2.1.4 Salıpazarı’nda Kurulan Deniz Hamamları	62

2.1.5	Bebek'te Kurulan Deniz Hamamları.....	64
2.1.6	Kadıköy'de Kurulan Deniz Hamamları	64
2.1.7	Bakırköy'de Kurulan Deniz Hamamları	68
2.1.8	Büyükdade ve Diğer Adalarda Kurulan Deniz Hamamları.....	69
2.1.9	Üsküdar'da Kurulan Deniz Hamamları.....	70
2.2	İzmir'de Kurulan Deniz Hamamları.....	71
2.3	Çanakkale'de Kurulan Deniz Hamamları	76
2.4	Antalya'da Kurulan Deniz Hamamları	77
2.4.1	Mermerli Deniz Hamamı	78
2.4.2	Adalar Plajında Bulunan Doğal Deniz Hamamı.....	80
2.5	Samsun'da Kurulan Deniz Hamamları	81
2.6	Yalova Kaplıcaları ve Deniz Hamamları	84
2.7	Diğer Osmanlı Vilayetlerinde Kurulan Deniz Hamamları.....	86
BÖLÜM-3: OSMANLI TOPLUMUNDA DENİZ KÜLTÜRÜNÜN GELİŞİMİ VE DENİZ HAMAMLARININ YERİ.....		88
3.1	Ticari Bir Mekân Olarak Deniz Hamamları.....	88
3.1.1	Rumeli Demiryolları Şirketi'ne Ait Deniz Hamamları	92
3.1.2	İttifak Alyans Osmanlı Anonim Şirketi'ne Ait Deniz Hamamları.....	93
3.1.3	Ayastefanos Deniz Hamamları Şirketi'ne Ait Deniz Hamamları	93
3.1.4	Büyükdade(Prinkipo) Yat Kulübü Osmanlı Anonim Şirketi'ne Ait Deniz Hamamları.....	93
3.2	Bir Eğlence Mekânı Olarak Deniz Hamamları	94
3.3	Bir Tedavi Mekânı Olarak Deniz Hamamları	96
3.4	Edebi ve Sanat Ürünlerinde Mekânsal Bir Kurgu Olarak Deniz Hamamları.....	103
3.4.1	Edebi Eserlerde Deniz Hamamlarının İşlenişi.....	103
3.4.2	Sanat Eserlerinde Deniz Hamamlarının İşlenişi	110
BÖLÜM-4: DENİZ HAMAMLARININ KAPANMASI ve PLAJA GEÇİŞ SÜRECİ ..		112
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME		119
KAYNAKÇA		123
EKLER		136

GİRİŞ

“Deniz bir bakıma Osmanlı’nın içinde, ama o denli de uzağında idi¹.” Burçak Evren, Osmanlı insanının deniz ile olan ilişkisini böyle tarif etmektedir. Osmanlılar, yüzmek ve eğlenmek dışında denizden birçok alanda faydalanmışlardır. Deniz daha ziyade yapılacak ticaret ve seferler için ideal bir ulaşım yolu sayılmıştır. Ayrıca Osmanlı insanı, denizi seyredilecek bir güzellik olarak görmüştür. Şahmurat Arık bu durumu “Belki de hissî hassasiyetin ve duygusal zevklerin doruğundaki insanların beden hazzını bazen geri plâna atmasının bir küçük örneğidir bu.” şeklinde yorumlamaktadır². Tanzimat edebiyatının tanınmış yazarlarından birisi olan Mehmet Rauf, Eylül adlı romanında, boğazda kayıkla yapılan mehtap âlemlerine genişçe yer vermiştir³. Deniz, Osmanlı edebi metinlerinde çoğu defa mehtapla birlikte anılmıştır⁴.

Deniz ve mehtap, Boğaz’da sandal gezintisi yapanlar için adeta temaşa defterinin iki yaprağı gibi olmuştur. Bu iki kavram şairlerin de ilham kaynakları içerisinde yerini almıştır. Şairlere göre deniz ve mehtap; güzelliğin, aşkın ve ilmin derinliğini temsil etmektedir⁵. Ahmed Paşa bir şiirinde “Bağlanıp zülfüne diller düştü hüsnün mevcine / K’edeler zincir-ü zevrakla deniz yüzünde pül.” diyerek sevgilinin güzelliğini denize benzetmiştir⁶. Evliya Çelebi, “Nice bîn dilberân mâh-ı Temmuz’da deryada çimerler. Mukaşşar bâdâm gül pembe misâl vücud-ı nâzenîn nilgûn ibrişim fotalara sarup mâhîler gibi gavvaslık iderler.” diyerek denizde yüzenleri tasvir etmiştir⁷. 17. yüzyılda yazılmış anonim bir türküde boğazda yüzenler için *deniz melekleri* tabiri kullanılmıştır. O türkünün sözleri aynen şu şekildedir: *Edirne Tunca suyunda / Bursa’nın kaplucasunda / İstanbul Kumkapusu’nda / Deniz melekleri oynar*⁸.

¹ Burçak Evren, *İstanbul’un Deniz Hamamları ve Plajları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2000, s. 6.

² Şahmurat Arık, “Türk Romanında İlginç Bir Mekân Unsuru: Deniz Hamamları”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.:13, (Ekim 2005), s. 634.

³ Mehmet Rauf, *Eylül*, Salon Yayınları, İstanbul 2019, s. 8.

⁴ İlker Süleyman Doğan, “Bir Edebi Medeniyetinin Denizdeki Aksisi”, *Yediküta Dergisi*, S. 96, (Ağustos 2016), s. 17.

⁵ Mahmut Gider, “Bâki ve Fuzûlî Divanlarında Deniz Tasavvuru”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 3, (Aralık 2017), s. 24.

⁶ Betül Mutlu, *Divan Şiirinde Deniz İmgesi ve Şiir Öğretiminde Kullanılması*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012, s. 132.

⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (hızl. Orhan Şaik Gökyay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 482.

⁸ Reşat Ekrem Koçu, “Deniz Hamamları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 8, Koçu Yayınları, İstanbul 1966, s. 4438.

Ekrem Buğra Ekinci'ye göre Fatih Sultan Mehmed, I. Selim (Yavuz), II. Selim, I. Ahmed ve II. Osman (Genç) boğazda yüzmüşlerdir⁹.

Deniz; yalnız üzerinde gezilen, şairlere ilham kaynağı olan bir unsur değildir. Osmanlı insanı deniz havasından bolca istifade edebilmek için deniz kenarına muhteşem yalılar inşa etmiştir. Bu güzide yalıların önüne ise son dönemlerde özel deniz banyoları yapılacaktır. Belki de bunda Osmanlı topraklarında yaşayan Levantenler ve yabancı elçiliklerdeki görevlilerin denize girme alışkanlığının etkisi vardır. Bu bilgilere dayanarak “*Osmanlılar hiç denize girmemişti.*” demek doğru olmaz. 17. yüzyılda yaşamış olan Evliya Çelebi, ünlü seyahatnamesinde Eyüp sahilinde yüzen insanlardan şöyle bahsetmiştir:

“Yine kayıklar ile cümle ehibbâ her cum‘a günleri bu Eyüb şehri önündeki cezireler mabeynindeki haliçlere girüb cümle aşıkân-ı ma‘şukân-ı müştâkân bilâ vasıta birbirlerine der-agûş idüb felekten kâm alub deniz mâlikleri gibi adem melekleri nilgûn futa ile şinâverlik iderler ve her cezirelerin çemenzârlarında ayş-u nûş idüb gam-ı dünyayı ferâmûş idüb sohbet-i hasıl-hâs iderler. Bu cây-ı müferrih dahi bir diyâra mahsûs değildir, illâ şehri-i Eyüb’e mahsûsdur¹⁰.”

Evliya Çelebi'nin Eyüp'e ait bu gözlemlerine rağmen denizde yüzmenin Osmanlı gündelik hayatında pek yaygın olduğu söylenemez. Cüneyt Altunç, Suadiye adlı eserinde bu durumdan birazda hayıflanarak şöyle bahsetmiştir:

“Üç bir tarafımız denizle çevrili, bir de Boğaziçi var, daha ne ister insan Yaradan'dan! Değil mi? Ama gel gelelim Osmanlı insanı deniz kültüründen çok geç nasibini almıştır ne yazık ki. İnsan yine de merak ediyor doğrusu: ‘denizi olup da denizle kaynaşmayan böylece kaç ülke vardır?’ diye¹¹.”

Osmanlı sınırlarında yaşayanların denize girmeye olan ilgisizliğinin birçok nedeni olabilir. Osmanlı insanı; belki gelenekten, belki de mahremiyetten denizde yüzmekten çekinmiş olabilir. Fakat şöyle bir gerçek var ki; halkın denize ilgisi ancak deniz hamamları çoğaldıktan sonra artmaya başlamış ya da daha görünür hale gelmiştir. Ayrıca bu mekânlar

⁹ Ekrem Buğra Ekinci, “Deniz Hamamından, Kadınlar Plajına”, *Türkiye Gazetesi*, (27.08.2014).

¹⁰ Evliya Çelebi, (hızl. Orhan Şaik Gökyay), *a.g.e*, s. 137.

¹¹ Cüneyt Altunç, *Suadiye*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2010, s. 15.

batılılaşmanın etkisiyle ortaya çıkmamıştır¹². Zira eldeki kısıtlı verilere dayanarak deniz hamamlarının daha önceki dönemlerde de var olduğu anlaşılmaktadır.

Denizin eski Türk inancında insanın yaratılış sürecinde önemli bir yeri vardır. Eski Türk inancına göre insanların atası olan *Ülgen*¹³, denizde yüzerken bir çamur tabakasına rastlar. Bu çamur tabakasına insan olmasını emreder ve ilk insanı yaratır. Yarattığı bu ilk insana *Erlik*¹⁴ adını verir¹⁵. Bu mitolojik hikâyeye dayanarak eski Türklerin zihin dünyalarında denizde yüzmeye tasavvuru olabilir. Zira Eski Türkler inançları gereği doğadaki diğer unsurlara olduğu gibi denize de kutsallık atfetmişlerdir. Büyük ırmakları, denizleri geçen kimselerde sihirli bir gücün olduğuna inanılmıştır¹⁶. Bundan ötürü deniz suyundan istifade etmeleri muhtemeldir. Bugün bile kadim Hint inancında kutsallık atfedilen Ganj Nehri'nde Hinduların yıkandıkları bilinmektedir. Fakat elde tutulur bir veri olmadığı için eski Türklerin gündelik yaşantısında denizin ne derecede yeri olduğu konusunda kesin bir yargıya varılamaz.

Müslümanlar yüzmeye çok önem vermiştir. İslam peygamberi, Müslümanlara yüzmeye öğrenmelerini ve çocuklarına da öğretmelerini tavsiye etmiştir¹⁷. Kendisinin de çocukken yüzmeyi öğrendiği rivayet edilmektedir. Fakat İslam peygamberinin denizde yüzdüğüne dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Aynı şekilde dini kaynaklarda denize girmenin günah olduğunu belirten herhangi bir bilgiye de rastlanmamaktadır. İslam âlimleri bu konuyu çoğunlukla mahremiyet çerçevesinde değerlendirmiştir. Kimi İslam âlimlerine göre, denize girmek caizdir. Fakat bu durumun belli başlı şartları vardır. Örneğin; kadın-erkek karışık

¹² Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Deniz Hamamları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 5, (Mart 2004), s. 55.

¹³ "Ülgen evrenin yaratıcısı olan ruhtur, ancak göktanrıdan farklıdır. İlkbahar, yaz ve sonbahar âyinlerinde Ülgen için beyaz bir kısırak kurban etme âdeti vardır. Ülgen'in yedi oğlu, dokuz kızı ve birtakım yardımcı ruhlarının bulunduğu ve göğün her bir katına oğullarından birinin yerleştirildiğine inanılır. Altaylılar'da her boy Ülgen'in oğullarından birini kendi boyunun koruyucusu kabul eder." Bkz. Harun Güngör, "Şamanizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 325-328.

¹⁴ "Eski Türk inancına göre; yer altı tanrısıdır. Yer altından tüm kötü ruhların başında bulunur. Erlik sırf kendisine hürmet edilip kurbanlar kesilmesi için insanlara hastalık bulaştırır. Ayrıca ip gibi olan insan ruhunu alıp yerin en alt katına götürür. Orada ruhu sorguya çektikten sonra kendi emrinde kullanır." Bkz. Güngör, a.g.m, s. 325-328.

¹⁵ Saadettin Gömeç, "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 33, (2003), s. 83.

¹⁶ Çimen Günay, "Edebiyatımızda Deniz ve İçimizdeki Sönmeyen Yangını", *İskelede Yaşayan: Denizler, Gemiler, Denizciler*, (Ed. Orhan Berent, Murat Koraltürk), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 23.

¹⁷ "Yüzmek sünnet midir? Eğer sünnetse Peygamber Efendimiz nasıl bir kıyafetle yüzmüş? Yüzmeye konusunda nelere dikkat etmek gerekir?", <https://sorularlailslamiyet.com/yuzmek-sunnet-midir-eger-sunnetse-peygamber-efendimiz-nasil-bir-kiyafetle-yuzmus-yuzme-konusunda>. (20.10.2020/17:30).

denizde yüzölmesine cevaz verilmemiştir¹⁸. Zaten deniz hamamlarının uzunca bir müddet Osmanlı sosyal hayatında yer etmesinin nedenlerinden birisi de bu mahremiyet anlayışıyla ilgilidir.

Denize girme âdetinin Antik Yunan ve Roma’da yaygın olduğunu gösteren buluntular vardır. Bu bulgulardan bir tanesi Sicilya Piazza Armerina’da bulunan bir duvar resmi¹⁹. Bu duvar resminde denizde eğlenen ve üzerinde günümüz bikinilerine benzeyen kıyafetler giymiş genç kızlar görülmektedir. Moda tarihçileri bu resimlerden yola çıkarak Avrupa’da sahil yaşıntısının M.Ö. 350’li yıllara kadar var olabileceğini düşünmektedirler²⁰. Bununla birlikte denize girme alışkanlığının Roma’nın yıkılışı ile son bulduğu tahmin edilmektedir. Avrupalılar, yüzyıllarca deniz suyunun insan bedenine zararlı olduğuna inanmış ve denize karşı keskin bir tavır takınmışlardır²¹. Ancak bu düşünce, 18. yüzyılda tam tersi bir değişime uğrayacaktır. Bunda kıtada yaşanan salgın hastalıkların etkisi büyüktür. İnsanlar salgın hastalıklardan korunmak için denize girmeye başlamıştır. Dönemin doktorları deniz suyunun faydalarını anlatan kitaplar yazmışlardır. Hatta bir takım cilt hastalıklarından korunmak için reçetelerde deniz banyosu yapılması tavsiye edilmiştir²². Böylelikle Avrupa’da ilk deniz hamamları kurulmaya başlanmıştır.

İlk deniz hamamlarının Fransa’da kurulduğu tahmin edilmektedir. Fransızlar bu mekânlara *bain de mer* demiştir²³. İngiltere’de de 18. yüzyılda deniz hamamlarının olduğu bilinmektedir. Bu hamamlarda kadınlar ve erkekler kendilerine ayrılmış bölmelerde deniz banyosu yapmaktaydılar²⁴. İlk başta tedavi mekânı olarak görülen deniz hamamları sonraki yıllarda Avrupalılar için sosyal bir aktiviteye dönüşmüştür. Halkın bu mekânlara ilgi

¹⁸ “Yüzmek sünnet midir? Eğer sünnetse Peygamber Efendimiz nasıl bir kıyafetle yüzmüş? Yüzme konusunda nelere dikkat etmek gerekir?”, <https://sorularlailslamiyet.com/yuzmek-sunnet-midir-eger-sunnetse-peygamber-efendimiz-nasil-bir-kiyafetle-yuzmus-yuzme-konusunda>. (20.10.2020/17:30).

¹⁹ Şekil 1.

²⁰ Meltem Özsan, *Kadın Deniz Giysilerinin(Mayoların) Değişim Süreci ve Tüketici Tercihleri Üzerine Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016, s. 30.

²¹ Meltem Özsan, *a.g.t.*, s. 13.

²² Nefise Burcu Yağan, “İstanbul’da Denize Girme Alışkanlığının Mekâna Yansımaları: Deniz Hamamları” *Mimar.İst Dergisi*, S. 61, (2018), s. 77.

²³ Necdet Sakaoğlu, “Geçmiş Zaman Olur ki: Deniz Hamamları”, *SkyLife Dergisi*, (Temmuz 2001), s. 168.

²⁴ Özsan, *a.g.t.*, s. 14.

göstermesinin en önemli sebeplerinden birisi ucuz eğlence fırsatı sunmasıdır. Bir diğer önemli faktörde kadınların bu mekânlar sayesinde denizden faydalanma olanağı bulmasıdır²⁵.

Osmanlı'daki kadar olmasa da Avrupa'da da uzun yıllar denize karşı tutucu bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu tutucu yaklaşım *banyo makinelerinin* ortaya çıkmasını sağlamıştır. Banyo makineleri özellikle İngiltere'de yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu makinelerin deniz hamamlarından farkı taşınabilir özellikte olmasıdır. Karavana benzeyen bu makineleri atlar çekerdi. İnsanlar bu makinelere biner ve yeterli derinliğe ulaşıncaya deniz kıyafetlerini giyip içinde banyo yaparlardı. Bu makinelerin bir diğer özelliği de tek kişilik kullanıma sahip olmasıdır. Böylelikle banyo makineleri, Victoria dönemi İngiltere sosyal yaşantısının ilginç figürlerinden birisi olmuştur²⁶. Daha sonraki dönemlerde insanlardaki mahremiyet algısı giderek azalmış ve kapalı deniz banyoları yerine açık plajlar kurulmaya başlanmıştır. İnsanlar bu plajlarda kadın-erkek karışık yüzmüşler, kumsallarda güneşlenmişlerdir²⁷.

İzlanda'dan Amerika'ya 19. yüzyıl boyunca yapılan göçler, temizlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Nüfus yoğunluğuyla birlikte ortaya çıkan salgın korkusu, özellikle de üst tabakayı arayışa sürüklemiştir. Bu arayışın temelinde sadece göçmenler yoktur. Özellikle alt tabakada yaşanan yoksulluk, insanların kişisel bakımıyla yeterince ilgilenememesine neden oluyordu. Üst tabakadakiler, çoğunluğu işçi olan alt tabakadakilerle temas halinde olmaları nedeniyle ailelerine hastalık bulaşacağına inanıyordu²⁸. Dönemin doktorlarının, deniz suyunun cilt sağlığına ve temizliğe yönelik olumlu etkileri olduğuna dair telkinleri sayesinde denize olan ilgi artmaya başlamıştır²⁹. Nitekim ilk deniz banyoları bu tereddütlerden oluşan talepler sonucunda ortaya çıkmıştır: “*Şehirlere büyük göç akınıyla beraber 1840’larda “yıkılmamış kitle” için halk banyoları talep edilmiş, bazı şehirlerde de 1870’lerin sonlarında acil ihtiyaç olarak ücretsiz banyolar kurulmuştur*”³⁰.

Denize girme kültürünün gelişiminde önemli bir yeri olan deniz hamamlarıyla ilgili çok az materyal bulunmaktadır. Hem tedavi hem de eğlence mekânı olan bu hamamlar ile

²⁵ Selçuk Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamındaki Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 251.

²⁶ Yağan, a.g.m, s. 81.

²⁷ Beyoğlu, a.g.m, s. 67.

²⁸ Marilyn Thornton Williams, “Washing “The Great Unwashed” PublicBaths in Urban America, 1840–1920”, *The Ohio State University Press*, 1991, s. 3.

²⁹ Özsan, a.g.e, s. 14.

³⁰ Özsan, a.g.e, s. 14.

ilgili devlet arşivlerinden, ansiklopedilerden, anılardan, eski gazete mecmualarından, tıp alanındaki matbu eserlerden ve döneme dair bazı görüntü kayıtlarından bilgi sahibi olunabilmektedir. Reşat Ekrem Koçu başta olmak üzere Süleyman Beyoğlu, Zafer Toprak ve Burçak Evren gibi yazarlar denize girme alışkanlığının gelişimi ve deniz hamamları ile ilgili kapsamlı araştırmalar yapmışlardır. Ancak bu yazarlar, daha çok İstanbul ve çevresindeki deniz hamamlarına yoğunlaşmışlardır. Diğer kıyı şehirlerimizdeki deniz hamamları hakkında yüzeysel bilgiler dışında fazla bir bilgi sunulmamaktadır.

Bu çalışmada ülkemizde denize girme alışkanlığının gelişiminde önemli bir yeri olan deniz hamamları farklı boyutlarda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Arşiv kaynakları başta olmak üzere diğer yazılı ve görsel materyaller eşliğinde konuya farklı bir bakış açısı getirilmeye gayret edilmiştir. Diğer araştırma metinlerinden farklı olarak Osmanlı coğrafyasının muhtelif yerlerindeki diğer deniz hamamları da dikkate alınmıştır. Deniz hamamlarının fiziki özelliklerinin yanı sıra sosyal hayata etkilerine de değinilmiştir. Bilgiler kronolojik çerçevede aktarılmıştır. Konular tek bir bakış açısıyla ele alınmamıştır. Birden fazla görüşe yer verilmiş ve okuyucuya değerlendirme fırsatı sunulmuştur.

Dört bölüm halinde hazırlanan bu çalışmanın ilk bölümünde deniz hamamlarının fiziki ve idari özelliklerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Osmanlı coğrafyasının muhtelif yerlerinde inşa edilen deniz hamamları hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde deniz hamamları mekânsal özellikleri bağlamında farklı açılardan değerlendirilmiştir. Son bölümde deniz hamamlarından plajlara geçiş sürecine değinilmiştir. Ekler kısmında ise görsel materyallere yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

BÖLÜM-1: DENİZ HAMAMLARININ ORTAYA ÇIKIŞI VE İŞLEYİŞİ

Deniz hamamları, bir dönem insanların yıkanma ihtiyaçlarını karşılamış salaş yapılarıdır. Osmanlılar bu mekânlar için çoğunlukla *deniz hamamı* tabirini kullanmıştır. Ayrıca bu mekânlara *derya hamamı* veya *deniz banyosu* da denilmiştir. Özellikle deniz hamamları ile ilgili neşredilen tıbbi eserlerde *deniz banyosu* tanımı sıklıkla kullanılmaktadır³¹. Osmanlı dönemine ait resmi yazışmalarda *deniz hamamı* ve deniz banyosu tanımlarına sıklıkla rastlanılmaktadır.

Deniz hamamları, yüzmek için değil yıkanmak için inşa edilen mekânlardır³². Kullanım amacından ötürü bu mekânlara hamam denilmesinde bir çelişki yoktur. Ayrıca Antalyalılar bu mekânlara *çimme yeri* diyorlardı. *Çimmek* tabiri Anadolu'nun birçok yerinde yıkanmak anlamında kullanılmaktadır. Antalya'da da halk arasında deniz hamamına gidilirken “Çimmeye gidiyoruz.” veya “Çimme yerine gidiyoruz” tabiri sıklıkla kullanılmıştır³³.

Avrupa'da ilk deniz hamamı örneklerine Fransa ve İngiltere'de rastlanmaktadır. Fransızlar bu mekânlara *bain de mer* demiştir. Bu kelimenin Türkçedeki karşılığı deniz banyosudur. Osmanlı-Fransız ilişkileri yüzyıllarca canlı kalmıştır. Her iki ülkede siyasi, ticari ve kültürel yönden birbirinden etkilenmiştir. Deniz banyosu ya da hamamı tabirinin ilk kez nerede kullanıldığı belli değildir. Ancak kavramsal yönden bir etkinin olduğu ortadadır. İngilizler ise bu mekânlar için *bathing machine* tanımını kullanmıştır. *Bathing machine* yani banyo makinelerinin, Fransa'da ki banyolardan farklı bir işlevi vardı. Kullanış şekli itibarıyla İngiliz tipi deniz banyoları, seyyar özellikteydi. Bu banyoların mucidi Benjamin Beale'dir³⁴.

³¹ “Soğuk deniz banyoları sayesinde, kan dolaşımı için önemli olan damarlar açılarak cildin kanlanması sağlanır. Solunum yollarının açılmasına neden olur.” Bkz. Henry Duvil, Yanbolulu Mustafa Şevki, Deniz Banyoları, Keşişyan Matbaası, İzmir 1324, s.55. “Deniz banyoları bünyesi zayıf olanlar için çok faydalıdır.” Bkz. Beşiktaşlı Salahaddin Ali (Korvet tabibi), *Hamamlar, Deniz Hamamları ve Denizde Banyo, Banyoların Tesirat-ı Şifaiyyesi ve İstihmamat Suret-i İcrasındaki Şerait-i Sıhhiye*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul 1334, s.39. “Deniz banyosu yapacak kimse mevsimine göre hareket etmelidir.” Bkz. Hüseyin Hulki, *Deniz Hamamları (Kimler Girebilir)*, MahmudBeğ Matbaası, İstanbul 1310, s. 49.

³² Beyoğlu, a.g.m, s. 54.

³³ Hüseyin Cimrin, *Bir Zamanlar Antalya: Tarih, Gözlem ve Anılar*, Antalya Ticaret Odası, Antalya 2007, s. 191.

³⁴ Thomas Fisher, *The Kentish Traveller's Companion*, Roshester 1776, s. 167.

1.1 Denize Giren İlk Osmanlılar: Deniz Hamamlarının Ortaya Çıkmasıyla İlgili Bazı Rivayetler

Osmanlı sınırları içerisinde denize girme alışkanlığının ne zaman başladığı belli değildir. Bu belirsizlik birçok rivayetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu rivayetlerden yola çıkarak net bir çıkarım elde etmek zordur. Bilgi ve belge yetersizliği de bu sonucu doğurmaktadır. Osmanlı tarihçiliğinde önemli bir yeri olan vakanüvislerin kayıtlarında Osmanlı sosyal yaşantısına dair yeterli bilgi sunulmamaktadır. Ancak yüzmenin Peygamber tavsiyesi olarak görüldüğü bir toplumda yüzmeye kayıtsız kalınması elbette düşünülemez. Osmanlı insanı da hem temizliğin gereği hem de sünnet olduğu için yüzmeye önem vermiştir. Ancak insanlar yüzmek için genellikle tatlı su kaynaklarını -çayları, dereleri ve ırmakları- tercih etmiştir³⁵.

Halkın denize girdiğine dair ilk bilgileri Evliya Çelebi vermektedir. Ünlü gezgin, Seyahatnamesi'nde o dönem Salacak Sahili ile Kağıthane Deresi kıyısında yüzen, eğlenen insanlardan bahsetmektedir. Seyahatnamesinin ilgili bölümünde şu ifadeler yer vermiştir: “*Nice bîn dilberân mâh-ı Temmuzda deryada çimerler. Mukaşşar bâdâm gül pembe misâl vücud-ı nâzenîn nilgûn ibrişim futralara (peştamallara) sarup mâhiler gibi gavvaslık ederler*”³⁶. Buradan yola çıkılarak 17. yüzyılda İstanbul’da halkın denize girdiği anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi; Eyüp, Galata ve Üsküdar’da bulunan hamamlarla ilgili bilgi verdiği bir bölümde de kaptanlara ait bir deniz hamamından bahsetmiştir³⁷. Evliya Çelebi’nin anlattıklarında bir nokta daha dikkat çekmektedir. Onun “... *Cümle dilberân mahi temmuzda deryada çimerler.*” gözleminden yola çıkarak kadınlarında denize girdikleri anlaşılmaktadır. Zira burada geçen *dilberân* kelimesi güzel kadınlara atfen kullanılmaktadır. Ayrıca burada yüzenlerin vücutlarını *futralara* sardıklarını belirtmektedir. Futa³⁸, ipekli peştamallara verilen bir isimdir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin bir başka yerinde Eyüp sahilinde yüzen insanlardan bahsedilmektedir. Evliya Çelebi’nin anlattıklarına göre, insanlar her Cuma günü aileleriyle, sevdikleriyle ve dostlarıyla kayıklara binip buraya gelmekte ve denize girip yüzmektedirler.

³⁵ Vefa Zat, *Eski İstanbul Otelleri*, Bilge Karınca Yayınevi, İstanbul 2005, s. 148.

³⁶ Evliya Çelebi, (hızl. Orhan Şaik Gökyay), *a.g.e*, s. 482.

³⁷ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*: İstanbul, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 288.

³⁸ “*Vücûdun belden aşağı kısmını örtecek şekilde kuşanılan, genellikle ipekten bir nevi önlük, peştamal.*” Bkz. Muallim Naci, “Futa”. *Lugat-ı Nâci*. Çağrı Yayınları, İstanbul 2015, s. 576.

Ardından oradaki yeşilliklere geçip piknik yaparak sohbet etmektedirler. Evliya Çelebi buraya *Deniz Hamamı Mesiresi* demiştir. Burada geçen *Deniz Hamamı Mesiresi* tabiri 19. yüzyılda inşa edilen deniz hamamlarını çağrışırsa da işlevsel anlamda bu mekânların kastedildiği şüphelidir. Ancak o dönemde insanların sosyal bir aktive olarak denize girdiklerine dair ipucu vermektedir. Ayrıca halkın ve üst düzey kimselerin gittiği mesire ve dinlenme yerlerinin anlatıldığı seyahatnamenin 268. bölümünde *Langa Deniz Hamamı*'ndan bahsedilmektedir³⁹. 17. yüzyıla ait anonim bir türküde geçen sözler, yine bu dönemde, akarsular, kaplıcalar yanında denize girildiğine işaret etmektedir. O türkünün sözleri şu şekildedir:

“Edirne Tunca Suyu’nda

Bursanun Kaplucasu’nda

İstanbul Kumkapusu’nda

Deniz Melekleri oynar⁴⁰ ... ”

Ekrem Buğra Ekinci; II. Mehmed (Fatih), I. Selim (Yavuz), I. Ahmed ve II. Osman (Genç)’ın denize girdiklerini söylese de kaynak belirtmemiştir. Fakat Osmanlı padişahları içerisinde II. Abdülhamid ve V. Murad’ın şehzadelikleri döneminde denize girdikleri bilinmektedir. Her ikisi de sağlık gerekçesiyle ve doktor tavsiyesiyle denize girmişlerdir. V. Murad, veliaht olduğu dönemde çok fazla içki kullanmasından ötürü sağlığı bozulmuş ve hafif bir rahatsızlık geçirmiştir. Doktorların tavsiyesi üzerine Üsküdar’da Şemsipaşa yakınlarındaki bir yalıya ait hususi deniz hamamına bir süre deniz banyosu yapmak için gitmiştir⁴¹.

II. Abdülhamid de V. Murad gibi deniz banyosu alışkanlığını şehzadelik döneminde kazanmıştır. Son halife Abdülmecid Efendi’nin de denize girdiğini gösteren görüntüler yakın zamanda yayınlanmıştır⁴². II. Abdülhamid, şehzadeligi zamanında geçirdiği bir rahatsızlıktan dolayı saray doktorlarından Doktor Masiro adlı İtalyan bir hekimin tavsiyesiyle sabahları deniz banyosu yapmıştır. Bunu adet haline getirerek padişahlığı döneminde de denize girmeye

³⁹ Evliya Çelebi, (hızl. Orhan Şaik Gökyay), *a.g.e*, s. 440.

⁴⁰ Reşat Ekrem Koçu, *a.g.m*, s. 4438.

⁴¹ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s. 434.

⁴² Tarihin Arka Odası, (Yön. Murat Bardakçı), Sunucular: Nurhan Atasoy, Erhan Afyoncu, TV Programı, Habertürk Tv, 11 Mayıs 2013.

devam etmiştir. Hatta kızı Ulviye Sultan'ın ölüm haberini Tarabya'da denizde yüzerken öğrendiğini kızı Ayşe Sultan anlatmıştır⁴³. II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“O zaman sarayda Doktor Masiro adında bir İtalyan hekimi vardı. Hemen onu getirip tedaviye başlattılar ve bunu babamdan sakladılar. Üç ay kadar hasta yattım. Doktor bana deniz banyosu tavsiye etti. Beylerbeyi Sarayı'na gittim. Doktora benimle birlikte Beylerbeyi Sarayı'nda kaldı. Her sabah denize birlikte girdik. Beni denize alıştırdığı gibi banyo usulünü de doktordan öğrendim. Şimdi bir itiyat haline geldi. İşte o gün, bugün susuz yaşayamaz oldum⁴⁴.”

1783 tarihli bir belge İstanbul'da ilk deniz hamamları hakkında bir ipucu vermektedir. Bu belge İstanbul'da Davutpaşa iskelesi yakınlarında yer alan bir fırınla ilgilidir. Bahsi geçen fırının karşısında *Deniz Hamamı Çeşmesi* adı verilen bir çeşmeden söz edilmektedir⁴⁵. Bu bilgiye dayanarak bu bölgede o tarihlerde bir deniz hamamı olma ihtimalinden söz edilebilir. 1861 tarihli bir başka arşiv belgesinde ise aynı bölgede Ketebeden Ahmet Efendi isimli bir kişi tarafından yaptırılıp işletilen bir deniz hamamından bahsedilmesi, bu bölgede eskiden beri deniz hamamlarının kurulduğu tezini güçlendirmektedir⁴⁶.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yazıldığı tahmin edilen ve Kalender adlı bir halk şairine ait olan *Çardak İskelesi Yeniçeri Kahvehanesi* adına yazılan yirmi kıtalık bir destanda, kahvehanenin yanında kurulu bir deniz hamamından bahsedilmektedir. Bu destana ait dizeler şu şekildedir:

“Kurulu kurbinde deniz hamamı

İstanbul'u tutmuş şöhreti namı

Görürsün uryan nice gül endamı

Her biri bir semtin mehparesi

⁴³ Burçak Evren, a.g.e, s.16.

⁴⁴ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamit*, Güven Yayınevi, İstanbul 1960, s. 31.

⁴⁵ *Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Cevdet Belediye*, 127/6337, s. 1.

⁴⁶ B.O.A, *Sadaret, Nezaret ve Devâir Evrâkı*, 320/8, s. 1.

Kimi kebûterdir atar taklayı

Kiminde gör bıçkın meşreb edayı

Belde al futayla yüz mehlikayı

İstanbul'un kumri-i avaresi⁴⁷ ”

Bahsedilen bu deniz hamamının kadınlara mahsus olduğu anlaşılmaktadır. Zira destanda geçen *mehlika* kelimesi kadınlara atfen kullanılan bir iltifat sözcüğüdür⁴⁸. Ayrıca erkeklerin hamamın çevresinde yaptıkları çapkınlıklardan da bahsedilmesi buranın kadınlara ait olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Reşat Ekrem Koçu, kurulan ilk deniz hamamının burası olabileceğini belirtmiş ve sonradan aynı yere inşa edilen deniz hamamının buranın hatırasının devamı olduğunu ifade etmiştir⁴⁹.

Deniz hamamları hususi ve umumi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Hususi deniz hamamları genellikle yalıların denize bakan yönüne yapılmış küçük, aileye özel banyolardır. Umumi deniz hamamları ise kadınlara ve erkeklere mahsus olmak üzere halka açık olan tesislerdir. 1852 yılına ait bir belgeye göre, 1829 yılında dönemin İzmir mütesellimi tarafından İzmir'e deniz hamamları inşa edilmiştir⁵⁰. Bu deniz hamamlarından elde edilen gelirler ise İzmir'de bulunan Fukara Hastanesi'ne aktarılmıştır. Bu hamamlar halka açık umumi deniz hamamlarıdır. 1842 yılına ait bir belgede Fransız tebaasından Franchesco Colina adlı bir kişi deniz hamamı kurma girişiminde bulunmuştur. Bu girişim için Fransa sefareti söz konusu kişi adına sadarete bir takrir göndermiştir⁵¹. 1845 yılına ait bir başka belgede ise Bebek Kasrı'na ait hususi deniz hamamına ait bir masraf kaydı bulunmaktadır⁵². Belgede deniz hamamında bulunan ve yüzleri değiştirilecek sandalyelerin kaydı tutulmuştur. Bu belgeye dayanarak Bebek Kasrı'nda bu tarihlerde ve daha öncesinde bir deniz hamamı olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁷ Koçu, a.g.m, s. 4439.

⁴⁸ Mehlika, sözlükte “Yüzü ay gibi olan, ay yüzlü güzel kadın.” anlamlarıyla anılmaktadır. Bkz. Muallim Naci, “Mehlika”, *Lugat-ı Nâci*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2015, s. 870.

⁴⁹ Koçu, a.g.m, s. 4439.

⁵⁰ B.O.A, *Meclis-i Vâla*, 255/20, s. 1.

⁵¹ B.O.A, *Sadâret, Düvel-i Ecnebiyye Evrâkı*, 8/7.

⁵² B.O.A, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defteri*, 2492, s. 1.

Deniz Müzesi Arşivi'nde bulunan 1846 tarihli bir belgeye göre ise Baron isimli bir gayrimüslim Karaköy ile Tersane arasında bir deniz hamamı kurmak için Bahriye Nezareti'ne başvuruda bulunmuştur. Bahriye Meclisi'nin değerlendirmesi sonucunda kurulacak deniz hamamının bölgedeki ticaret gemilerinin giriş çıkışlarına engel teşkil edeceği düşünülmüş ve başka bir yere kurulması tavsiye edilmiştir. Ayrıca bu belgede aynı bölgede iki adet daha deniz hamamının olduğu ve gelirinin Tersane-i Âmire'ye aktarıldığı belirtilmektedir⁵³. Bu belgeye göre o yıllarda kurulan deniz hamamlarının Bahriye Nezareti'ne bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Tüm bu bilgi ve belgeler ışığında, deniz hamamlarının ne zaman kurulduğu ve denize girme kültürünün Osmanlı sosyal yaşantısında ne zamandan beri var olduğu konusunda kesin bir çıkarımda bulunmak zordur. Bilgi ve belge azlığı bu sonucu doğurmaktadır. Ancak eldeki verilere dayanarak denizin en azından bir eğlence ve dinlence aracı olarak Osmanlı sosyal hayatında uzun süre var olduğu söylenebilir. Hatta kadınlarında denize girme olasılığı yüksektir. Hem Evliya Çelebi'nin aktardıklarında, hem de diğer yazılı edebi ürünlerde buna işaret eden bilgi kıvrıntıları mevcuttur. Ayrıca bu eserlerde mekân olarak *Deniz Hamamı* tabiri kullanılması, deniz hamamlarının o dönemlerde de var olduğu tezini güçlendirmektedir. Ancak bu dönemde kurulan deniz hamamlarının işlevsel anlamda 19. yüzyıldaki deniz hamamlarıyla benzerliğinin olup olmadığı konusunda kesin bir şey söylenemez.

Eldeki verilere bakılacak olursa, Osmanlılar denizle uzun bir müddet ilgilenmiştir. Bu yüzden deniz hamamlarının gündelik hayata girmesinde batılılaşma eğiliminin etkisi olmadığı kanaati güçlüdür⁵⁴. Ancak modernleşmeyle birlikte bu mekânların cazibesinin arttığı yadsınamaz bir gerçektir. Ayrıca bu mekânların gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlere inşa edilmesi dikkati çeken bir diğer husustur. İşletmecileri arasında gayrimüslim olanlarda vardır⁵⁵. Buna göre gayrimüslimlerin deniz hamamlarına yoğun ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerin modern hayata daha kolay uyum sağlaması, bu sonucu ortaya çıkaran sebeplerden birisi olabilir.

Deniz hamamları, varlığını uzun yıllar devam ettirmiştir. Plajların ortaya çıkmasıyla birlikte erkeklere mahsus deniz hamamları yavaş yavaş kapanmıştır. Ancak kadın deniz hamamları uzun süre deniz kültürünün bir parçası olarak kalmıştır. Hususi deniz hamamı

⁵³ *Deniz Müzesi Arşivi, Defter IV, s. 84.*

⁵⁴ Beyoğlu, a.g.m, s. 55.

⁵⁵ Beyoğlu, a.g.m, s. 55.

olarak adlandırılan ve yalıların önüne kurulan deniz hamamlarından birkaçı günümüze kadar varlığını korumuştur. 1980'lere kadar varlığını devam ettiren Moda Deniz Hamamı, halka açık deniz hamamlarının en sonuncusudur. Günümüzde kültür rezidansı olarak kullanılan Alman Büyükelçiliği yazlığının önünde günümüze kadar ayakta kalmayı başaramamış bir hususi deniz hamamı bulunmaktadır⁵⁶. Ancak kullanılmamaktadır.

1.2 Osmanlılar Neden Denize Girdiler? Deniz Hamamlarının Kullanım Amacı

Osmanlı toplumundaki yerleşik ayıp algısı insanların deniz suyundan uzak durmasına neden olmuştur. İnsanlar denizde kayık sefaları yapmışlar, deniz kenarına kurulan kır kahvelerinde dinlenmişler bolca deniz havasından istifade etmişlerdir. Ancak deniz suyundan tam anlamıyla faydalanıldığı düşünülemez. Deniz suyundan istifade edenler genellikle balıkçılar, kayıkçılar ve tulumbacı taifesi olmuştur⁵⁷. Onlarda denize açıldıklarında, hep topluluktan uzak yerlerde denize giriyorlardı ya da kayıkhanelerin önüne genişçe çarşaf çekip serinlemek maksadıyla tek başlarına yıkanıyorlardı⁵⁸. Bu yüzden deniz hamamlarının ortaya çıkışında İslami hassasiyetin ve mahremiyet anlayışının etkisi yadsınamaz.

Deniz hamamlarını cazip kılan en önemli faktör, kapalı mekânlar olmasıdır. Bunun iki nedeni vardır. Birisi mahremiyet anlayışı, diğeri ise güneşten korunmayı sağlamasıdır. Osmanlı insanı, günümüzdeki anlayıştan farklı olarak bronzlaşmayı basitlik olarak görmüştür. Vücudu güneşte yanmış olan kimseler *çingenelere*, *tellaklara* benzetilmekteydi. Buna karşın beyaz ten, her zaman asaletin, zarafetin ve zenginliğin göstergesi olmuştur⁵⁹. Deniz hamamlarının kapalı mekânlar olmasından ötürü, buraya giden insanlar güneşte yanmadan denizden istifade etme fırsatı bulmaktaydılar.

İlk zamanlarda sadece dolaşarak veya yalnızca denize ayaklarını sokmakla yetinen kadınlar ve çocuklar 19. yüzyılın ortalarına doğru deniz hamamlarına gitmeye başlamışlardır⁶⁰. “*Evliya ve cami ziyaretlerinden sıkılan kadınlar ve mahalle kahvesinde ruhu*

⁵⁶ Şekil 2.

⁵⁷ Evren, *a.g.e*, s. 14.

⁵⁸ Önder Kaya, “İstanbul’un Deniz Hamamları”, *Z Dergisi*, S. 2, İstanbul 2017, s. 303.

⁵⁹ Fikret Adil, “Deniz Hamamından Plaja” *Tan*, (9 Ağustos 1941).

⁶⁰ Fikret Adil, *Tan* Gazetesinde 9 Ağustos 1941’deki “Deniz Hamamından Plaja” yazısında bu durumu şöyle aktarmaktadır: “Yaysız muhacir arabalarında, ayaklarını sarkıtarak, yeldirmeli, başörtülü kadınlar, bozuk

*daralan erkekler, artık hafta sonlarını deniz hamamlarında geçirmeye geliyorlardı*⁶¹.” Kadınlar, deniz hamamlarına semt hamamlarına gider gibi hazırlanırlar; beraberinde havlu ve peştamallarını bohçalayıp getirirler ve sepetlerine atıştırma yemekler alırlardı. Hamam adeta cümbüş yerine dönerdi. Kimi yazarlara göre *kadınlar hamamı gibi* sözü kadın deniz hamamlarından dolayı ortaya çıkmıştır⁶².

Toplumun denize olan ilgisi arttıkça deniz hamamlarının da sayısı artmıştır. İstanbul’daki deniz hamamlarının günde 1000’den fazla insanı ağırladığı tahmin edilmektedir⁶³. Deniz hamamlarına girmeye gücü olmayan kimselerin tehlikeli olmayan yerlerde yüzmeleri görmezden gelinmiştir⁶⁴. Erkekleri baştan çıkarmaya çalışan gayrimüslim kadınlar çivisi gevşemiş tahtaları sökerek deniz hamamının dışına çıkıyor oralarda yüzüyorlardı⁶⁵. Kadınların tahtaların arasından çıktığını gören erkekler ise *mal bulmuş mağribi* gibi kadınları izlemeye koşuyordu. Bu yüzden deniz hamamlarının etrafında türlü türlü kaçamaklar, çapkınlıklar yapıldı⁶⁶. Bu kaçamakları en iyi anlatan yine o günlerin tanıklığını yapan Sermet Muhtar Alus’tur. Alus, *30 Sene Evvel İstanbul* adlı kitabında deniz hamamlarında yapılan kaçamaklardan şöyle bahsetmektedir:

“Kadınlar hamamından işitilen yaygaralar, kahkahalar da ayyuka çıkardı. Bir aralık dilber bir ecnebi madam da ortalığa musallat olmuştu. Sefaretlerden birine mensup olduğunu söylerler ve hal ve etvarına pek ilişmezlerdi. Bu kadın o zamanın yamanlarındandı. Ele avuca sığar şeylerden değildi. Bakarsınız,

yollarda sarsıla sarsıla, çalkana, toz bulutlarından aşağıya yuvarlana, ikindiüstü Caddebostanı ile Bostancı’daki salaş hamamlara gitmeye başlarlar. Ama bu gidiş, denize yalnızca bir giriş çıkıştan ibarettir. O da hekimin izniyle, dakikalar sayılarak.” Bkz. Adil, a.g.m.

⁶¹ Cezmi Ersöz, “Osmanlı Erkeğine Has Bir Serüven Yeri: İstanbul’un Deniz Hamamları” *Cumhuriyet Gazetesi*, (30 Ağustos 1987), s. 15.

⁶² Evren, a.g.e, s. 49.

⁶³ Beyoğlu, a.g.m, s. 68.

⁶⁴ Halil İbrahim Gül, “Osmanlı Deniz Hamamları İşletmeleri”, *Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 7, (Ocak 2019), s. 80.

⁶⁵ Cezmi Ersöz, *Cumhuriyet Gazetesi*’ndeki “Osmanlı Erkeğine Has Bir Serüven Yeri: İstanbul’un Deniz Hamamları” başlıklı yazısında bu konuda şunları dile getirmektedir: “Nitekim deniz hamamlarından çıkışta, her nasılsa minyatür birer ortaçağ kalesi görünümündeki bu dört tarafı çevrili yerlerde, işaretleşip yeni bir duygu serüvenine başlayanlar, dahası, deniz hamamlarının okyanusa açılan ön tarafındaki tahtaları kırıp, parçalayıp, inzibatları olağanüstü hal ilan etmeye ve dürbün karaborsasına yol açanlar azınlık kadınlarıydı.” Bkz. Ersöz, a.g.m, s. 15.

⁶⁶ Malik Aksel bu konuda şu gözlemleri paylaşmaktadır: “Gece kıyıda, denize girenlere pek karışan olmazdı. Deniz hamamı altmış para, bunu herkes veremezdi. Mahalleli çocuk deniz kenarında mehtap sefasına çıkarlardı. Kum gündüz kadar sıcak olmazdı. Ay ışığında deniz tabak gibiydi. Kadınlar kıyıda ayaklarını denize sokarlardı. Yetişkin kızlar da iç çamaşırlarıyla denize girerlerdi. Kayalar arkasında yetişkin delikanlılar pusuda kızları gözetlerlerdi. İç çamaşırlarıyla kıyıda denize giren yetişkin kızlar farkında olsalar da aldırımlardı. Bu balıkçı kızları konak kızları gibi denizi pencereden gören ürkük kızlar değildi.” Bkz. Malik Aksel, *İstanbul’un Ortası*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1977, s. 180.

kadınlar hamamının bir tahtasını koparır, elinde sallaya sallaya dışarıya çıkar, açıklara doğru yüzer, sonra geri döner, tahtayı kırdığı yerde durup omzundan kaymış olan siyah mayosuna çeki düzen vermekle meşgul olur. Omuzlarını ve göğsünü görmek için kimler etrafa seğırtmezdi⁶⁷?”

Başka ülkelerde görev yapan Osmanlılar, bulundukları yerdeki deniz hamamlarına dinlenme amacıyla gitmişlerdir. Bunlardan birisi Berlin sefiri Aristarki Bey'dir. Kendisi Berlin'de bulunduğu dönemde dinlenmek maksadıyla imparator ve heyetiyle birlikte burada bulunan bir deniz hamamına gitmek için sadarettten izin talep etmiştir. Aristarki Bey'in bu talebi sadarettten olumlu yanıt almıştır⁶⁸. Bir diğeri ise 1900 yılında Madrid elçi kâtipliği görevine atanan Tunalı Hilmi Efendi'dir. Kendisinin dinlenmek için on beş günlüğüne İspanya'nın Cadiz şehrinde bulunan bir deniz hamamına gittiği bildirilmektedir⁶⁹.

Deniz hamamları, Osmanlı insanı için yalnızca serinlenip şifa bulunması gereken mekânlar değildi. Halk buralarda sosyalleşme imkânı buluyordu. Osmanlı toplum yapısı kadınların sosyalleşmesine yönelik kısıtlı imkânlar sunuyordu. Bu yüzden kadınlar için bu mekânlar özgürlük demekti⁷⁰. *Deniz hamamları, haremlik-selamlık geleneğinin denize taşınmasından başka bir şey değildi*⁷¹. Bu mekânlar her ne kadar mahremiyet anlayışının bir neticesi olsa da, aynı zamanda halk nezdindeki mahremiyet algısının zedelenmesine kapı aralayacaktır. Zamanla bu mekânlar kişisel hazların tatmin edildiği yerler haline gelecektir⁷². İnsanlar buralarda sadece bedenlen değil ruhen de dinlenme imkânı bulacaktır. Zamanla erkekler için bu mekânlar darlaşacak ve kendilerini deniz hamamlarının dışına yani plajlara atacaklardır. Fakat aynı durum kadınlar için geçerli olmayacaktır. Uzun bir süre kadın deniz hamamları varlığını devam ettirecek ve rağbetinden fazla bir şey kaybetmeyecektir⁷³. Bu ilgi bir tutkuya dönüşecektir. Bu tutku yıllar sonra bile kadınların uzak yerlerden kalkıp Moda,

⁶⁷ Sermet Muhtar Alus, *30 Sene Evvel İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 46.

⁶⁸ B.O.A., *İrade, Hariciye*, 250/14885.

⁶⁹ B.O.A., *Yıldız*, 36/44.

⁷⁰ Ekinci, a.g.m.

⁷¹ Zat, a.g.e., s. 148.

⁷² S. Vural imzalı Milliyet Gazetesi'nden 16 Mayıs 1952'de çıkan bir yazıda deniz hamamlarının durumu hakkında şu bilgilere yer verilmiştir: “Yazın sıcak günlerinde halk buralara akın eder; bir kısmı suya girer ise de, çoğu gazinosunda oturup girenleri seyredirdi... Seyirciliği tercih eden gazino müşterileri artık gözlerini doyuruyorlardı. Bir taraftan bıyığını büken delikanlı, diğer tarafta gözlerini süzen kadınlar hamamın zevkini daha çok çıkarırlar arasındaydılar. El altından mektuplar da gönderilir. Armağanlar sunulur olmuştu... Alkol satılmamakla birlikte, yiyecek olarak; kuru yemekler ve pişmiş etlere rağbet fazlaydı. Bundan dolayı bütün maceralar derin bir sükût içinde geçirdi... Ücretler devrin şartlarına göre pek ucuzdu.” Bkz. S. Vural, “Hergün Tarihten Meraklı Vaka: Deniz Hamamları da Bir Âlem-i Abdi”, *Milliyet Gazetesi*, (16 Mayıs 1952).

⁷³ Arif Atılğan, “Fenerbahçe Plajı”, *Mimarlara Mektup Dergisi*, S. 137, (2010), s. 35.

Bostancı ve Fenerbahçe plajlarındaki kadın deniz hamamlarına gelmelerini sağlayacaktı. Öyle ki bu durum Fenerbahçe Deniz Hamamı'nın emektar bakıcısı Vartoş Bacı'da şaşkınlık uyandıracak ve şöyle diyecektir: “*Mini etekli hanımların plaj yerine bu hamama gelmelerine şaşırtıyorum*”⁷⁴.

1.3 Karpuz Kabuğu Denize Düşünce: Osmanlıların Denize Girme Mevsimi

“*Karpuz kabuğu denize düşmeden denize girilmez.*” Osmanlılar denize girme mevsimini tayin etmek için bu sözü kullanmıştır⁷⁵. “*Yani karpuz çıkıp da harciâlem olup çürükleri denize atıldığı zaman soğuk alıp üşümek, sam yelinden vücudun lekelenme tehlikesi ortadan kalktıktan sonra... Deniz mevsimi ise üzüm küfelerinin ortaya çıkması yani üzüm satan satıcıların sokaklarda gezinmesiyle son bulurdu*”⁷⁶. Kamil Şahin’e göre halk, bu sözün altında “*Su ısınmayınca denize girilmez.*” hikmetini gizlemişti⁷⁷. Hekimler bu konunun üzerinde durmuşlar ve tavsiyelerde bulunmuşlardır.

Dönemin korvet tabiplerinden Salahaddin Ali, haziran başı ile eylül ortasının denize girmek için en uygun zaman dilimi olduğunu belirtmiştir⁷⁸. Ayrıca bünyesi alışık olanların kışında denize girebileceğini ifade etmiştir⁷⁹. Sabahları suyun, akşamları ise havanın serin olmasından dolayı denize girilecek en uygun vakitlerin öğleden sonra saat üç ilâ beş arası olduğunu dile getirmiştir⁸⁰. Hüseyin Hulki’ye göre denize mevsiminde girilmesi şarttır. Aksi takdirde bedende büyük hasarlar oluşabilirdi. Kışın deniz suyu çok soğuk olduğu için hastalığa yakalanma riski fazladır. Hem havanın hem de suyun soğuk olduğu vakitlerde denize girenlerin zatüreye yakalanma riski olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden denize girmenin en uygun olduğu zaman havanın ve suyun sabit ve sıcak olduğu dönemlerdir⁸¹.

Bu bilgilerden yola çıkarak halkın denize girme mevsiminin yazın başlayıp güzün bağbozumunda sona erdiği anlaşılmaktadır. Yaza girilmeden on beş gün önce mevsimlik olarak kurulan deniz hamamlarının keresteleri çıkartılır ve yetkililerin uygun gördükleri yere hamamlar teker teker kurulurdu. Hamamların kurulmasıyla birlikte halk buralara adeta akın

⁷⁴Tamer Kütükçü, *Kadıköy’ün Kitabı: Geçmiş Zamanların, Mekânların ve Hatırlamaların Rafında*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 141.

⁷⁵Koçu, a.g.m, s. 4439.

⁷⁶Evren, a.g.e, s. 18.

⁷⁷Kamil Şahin, “Deniz Hamamları”, *Vakıflar Dergisi*, S. 23, (1994), s. 243.

⁷⁸Salahaddin Ali, a.g.e, s. 49.

⁷⁹Salahaddin Ali, a.g.e, s. 48.

⁸⁰Salahaddin Ali, a.g.e, s. 50.

⁸¹Hüseyin Hulki, a.g.e, s. 30.

ederdi⁸². Hem kadınlara hem de erkeklere mahsus olan deniz hamamlarına genellikle sabahları erkekler, öğleden sonra ise kadınlar alınırdı. Erkeklerin deniz hamamında oldukları vakitler genellikle sakin geçerdi. Ancak kadınların olduğu vakitlerde deniz hamamlarından ses eksik olmazdı. Ahmet Rasim, bu manzarayı şöyle aktarmıştır:

“İşte karpuz, işte kabuğu, işte deniz hamamları! Yüzmekte ustalığı olanlar hazırlansınlar. Bize bir uğraş daha çıktı. Köylerde, denize devam edenler ilk bakışta belli olur. Bilmem, hiç dikkat ettiniz mi? Genellikle başlarında alafranga bir takke, keten gömlek, burmalı ya da ucu topuzlu boyunbağı, açık renk bir ceket, belde jimnastik tokalarını andırır bir kemer, dar, hafif bir pantolon, renkli çorap, şık terlik azmanlarından bir iskarpin, bir elde kayışla bağlı hamam takımı, bir elde de sarımtırak kumaşlı bir şemsiye. Buna bir de gözlük ilâve ederseniz, denize alafranga dalıcılardan birini görmüş olursunuz. Bunlar hamamda nargile içmezler, çokça oturmazlar; bir sigara yakıp söndürdükten sonra, ufacık donu çekerek havlu ile ter kurutmak bahanesiyle gezindikten sonra merdivenin altından ‘curp’ diye denizin dibine atlarlar. Kulaçlama, köpekleme, sırtüstü, balıklama, yan çaprazı, dalma, yarama, tarama tarzlarında yüzerek, çıktıktan sonra başlarına birer tas tatlı su dökerek giyinip evlerine giderler. Dejöne midir, dine midir nedir, o türlü yemek yerler. Ufak bir uykuya yatarlar. Kıyafet değiştirerek işlerinin başına giderler. Bu düzen, fena değil. Bu hal, sabah akşam aynı saatte olur ki hesapça yedi defa giyinmek, sekiz defa soyunmak gerekir. Bir şey değil! Yalnız, benim işime gelmez. Gazeteciler, bu fıkrayı görürlerse sevineceklerdir. Çünkü kendilerine epeyce sermaye çıkar. Tıp yazıcıları çarçabuk kaleme sarılarak; ‘Hıfz-ı sıhhat istihmâm fi’lbahr’ diye makaleler yazmaya hazırlanacaklar. Bizimkiler de; ‘Kurtarma’, ‘Boğulma’ başlıklarıyla birkaç fıkra yazarız, diye günlük vakaları kızıştıracaklardır. Ben yüzme bilmediğim için, genelde Kalamış sahillerini severim. İsterseniz denizin ortasına kadar gidin, sular belden yukarıya çıkmaz. Hem, biraz da sıcak olur. Fener de ondan aşağı kalmıyor. Bakırköy hamamlarında da bu kolaylık vardır. Köprü’ye hiç söz yok. Yalnız, ne zaman girsem altındaki döşemenin koparak Haliç’e doğru yüzmeye başlayacağı korkusu aklıma gelir. Geçen sene, Rıhtım Şirketi’nin seyyar hamamlar yapacağı söyleniyordu. Denize ait faydalı icatlardan olan böyle bir binanın şehrimizde de olması gereklidir. Eğer şirket bu girişimi hayırlısıyla

başarırsa, haylice kazanır sanırım. Bu türlü hamamlarda hatırı sayılır komedyalar oluyor. Yüzme bilmeyenleri korkutmak, denize itmek, su serpmek eski âdetlerdendir. Geçen pazar, Köprü deniz hamamında bulunuyordum. Tanımadığım, kuruntulu bir kişi, soyunmuş olarak yanıma geldi. Gözümde gözlük olması dolayısıyla beni doktor zannetmiş. Birdenbire dedi ki:

– Doktor Bey! Denize aç mı, tok mu, yoksa ikisinin ortası mı girmeli?

Kendimi hiç bozmadan, tabiplere özel bir ciddiyetle dedim ki:

– Şimdi ne haldesiniz?

– Aç!

– Öyle ise durmayın, girin.

Ben cümlemi bitirir bitirmez, suyun ortasında bir şey patladı. Meğer o kuruntulu yüzücü, fikrince aç girmek taraflısı imiş. Ben söyler söylemez, gönülden inanarak kendini kapıp hamamın ortasına fırlattı. Fıkırayı arkadaşlardan birine anlattığım zaman, dostum dedi ki:

– Ya o adam, hamam yapma zamanını sorsaydı ne cevap verecektin?

Dedim ki:

– Bundan kolayı mı var? Ne zaman vaktin olursa o zaman, derdim.

Bunun üzerine, epeyce gülüştük. Şimdi aklıma geldi, sivrisineklerden incinmiş olan dostuma, keşke deniz hamamını tavsiye edeydim. Dediklerine göre, deniz suyu cilt kabarmalarına çok iyi geliyormuş. Denizden bahsediyoruz ya. Bir hocanın zekâ inceliğini hatırladım. Talebenin biri sorar:

– Hoca Efendi, boğulanlar niye denizin üzerine çıkıyorlar?

Hoca, bunun hikmetini birdenbire akıl edemez. Fakat o zeki öğrenciye inandırıcı bir cevap vermek zorunda bulunduğu için der ki:

– *Çocuklar görsünler de ibret alsınlar diye*⁸³.”

Deniz mevsimi geldiğinde İstanbul’da boğazın her iki yakası renkli görüntülere şahitlik ederdi. Kuruması için iplere asılan peştamalları rüzgâr bayrak gibi dalgalandırırdu. İplerde asılı çeşitli renklerdeki peştamallar adeta deniz hamamlarının süsü gibiydi. Bu manzara devrin ressamlarına ilham kaynağı olmuş olacak ki Halil Paşa⁸⁴ ile Münif Fehim Bey⁸⁵’e ait deniz hamamları ile ilgili birer tane tablo vardır.

Havalar soğumaya başladığı zaman mevsimlik deniz hamamları yerlerinden sökülürdü. Geriye yalnızca denize çakılmış suya dayanıklı ahşap direkler kalırdı. Yalıların önüne kurulan deniz hamamları sabit olduğu için sökülmezdi. Fakat deniz mevsimi geldiğinde bu banyoların bakım ve onarımı yalı sahipleri tarafından yapılırdı. Sökülen deniz hamamlarının keresteleri çürümesin diye ziftlenir ve uygun bir yere istiflenirdi. Kapalı yere istiflenmeyen kerestelerin üstüne ise yağmurdan kardan etkilenmesin diye kalın örtüler serilirdi. Ayrıca fırtınalarda hasar gören keresteler tamir edilir; bir sonraki sene tekrar kullanılırdı⁸⁶.

1.4 Deniz Hamamlarının İdaresi

Deniz hamamları ilk olarak Tersane-i Amire’ye bağlı işletilmekteydi. Bununla birlikte açık alanlarda denize girilebilecek yerlerin tespit edilmesinden de bu kurum sorumluydu⁸⁷. Denize girme mevsimi yaklaştığında deniz hamamı kurmak isteyen kimseler Tersane-i Amire’ye müracaat ederdi. Müracaatlar Bahriye Meclisi’nce değerlendirilir ve uygun görülen müracaatlar Zaptiye Nezareti’ne havale edilirdi. Zaptiye Nezareti tarafından deniz hamamı kurulacak yerlerin uygun olup olmadığı denetlenir ve ona göre işletme izni verilirdi. Deniz hamamı için yer kiralayıp işleten kimselere ise *Deniz Hamamı Mültezimi* denilirdi. Uygun görülen yerler mültezimlere bir yıllığına kiralanırdı⁸⁸. Tersane-i Amire’nin mali işlerinin

⁸³ Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları*, Kültür Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 37-41.

⁸⁴ Şekil 3.

⁸⁵ Şekil 4.

⁸⁶ Beyoğlu, a.g.m, s. 62.

⁸⁷ Evren, a.g.e, s. 26.

⁸⁸ B.O.A, *Meclis-i Vâla*, 850/41.

Bahriye Nezareti'ne devredilmesiyle birlikte deniz hamamlarının geliri Bahriye Nezareti hazinesine aktarılmıştır. Bu dönemde kurulan deniz hamamlarının durumu iyi olmamasına rağmen Bahriye Nezareti, ruhsat bedelinden yıllık ortalama 95.000 kuruş gelir elde etmiştir⁸⁹.

Deniz hamamları bu dönemlerde idari düzenlemeden yoksundu. Bu yüzden ilerleyen yıllarda deniz hamamlarının idaresi ile ilgili birçok nizamname hazırlanmıştır. Bu nizamnameler ile deniz hamamı kurma işi belli kural ve hükümlere bağlanmıştır. Nizamnameler yürürlüğe girdikten sonra deniz hamamlarının şartlarında nispeten iyileşme görülmüştür.

1.4.1 1862 Tarihli Deniz Hamamı Nizamnamesi⁹⁰

Deniz hamamları, tersane idaresi tarafından yeterince denetlenmemekteydi. Bununla birlikte deniz hamamlarının düzenini sağlayacak belli bir tüzük yoktu. Bu yüzden bir nizamname yazılması kararlaştırılmıştır⁹¹. Bunun üzerine Meclis-i Maâbir tarafından 7 Temmuz 1862 tarihinde dokuz maddelik bir nizamname hazırlanmıştır. Bu nizamnamede yer alan maddeler şunlardır:

Birinci Madde: İstanbul ve çevresinde ruhsatsız deniz hamamı kurulmayacak ve hamam sahipleri belirlenen kurallara tabi olacaklardır.

İkinci Madde: Söz konusu hamamların çevresi su hizasından itibaren dört arşın⁹² yüksekliğinde bez veya tahta ile kapatılacaktır. Havuzların derinliği boyu aşmayacak derinlikte olup tabanı ızgara veya ağ ile kapatılacaktır. Tabana döşenecek ızgara veya ağ dayanıklı olacak ve havuzun etrafı bez veya ızgara ile kapatılacaktır. Yüzme bilenler için ayrılan havuzlar ise yedi arşın⁹³ derinliğinde olacaktır.

Üçüncü Madde: Büyük havuzların genişliği her on arşına⁹⁴ bir kişi düşecek şekilde olacaktır. Havuza girecek kişilerin sayısı buna göre belirlenecektir. Bir veya iki kişilik

⁸⁹ Evren, *a.g.e*, s. 27.

⁹⁰ Şekil 5.

⁹¹ B.O.A, *Sadâret, Nezâret ve Devâir Evrâkı*, 363/44.

⁹² Yaklaşık 2,5 metre.

⁹³ Yaklaşık 3,5 metre.

⁹⁴ Yaklaşık 5 metre.

kurulan küçük havuzlar bu kuralın dışında tutulacaktır. Bu kurala uymayan hamam sahibine müşterilerin her biri için 10 kuruş ceza verilecektir.

Dördüncü Madde: Hamamlara dalgıçlar tayin edilecek ve bu dalgıçlar yüzmek için gelenlere hem nezaret edecek hem de yardımcı olacaktır. Dalgıçlar hamamın iki katı uzunluğunda ip ve şamandıra bulunduracaktır.

Beşinci Madde: Hamamlarda suda boğulan veya yaralanan kimseler için bir oda ayrılacak ve odada gerekli tıbbi malzemelerin bulunduğu bir ecza dolabı bulunacaktır. Ayrıca Tıbbiye Nezareti tarafından çeşitli dillerde hazırlanan talimatnameler odanın içine ve dışına yapıştırılacaktır.

Altıncı Madde: İki yaş altında olan ve yanında yetişkin bulunmayan çocuklar ile sarhoş kimselerin hamam sahipleri tarafından hamama alınması yasaktır. Hamam sahipleri kuralların tatbik edilmesinden sorumlu olmakla birlikte kurallara uyulmadığı takdirde yirmi kuruş tutarında para cezası verilecektir.

Yedinci Madde: Halka açık deniz hamamları temmuzun başından teşrin-i sâninin başına(temmuz ilâ kasım arası) kadar her gün sabahdan akşam saat bire kadar açık olacaktır.

Sekizinci Madde: Deniz hamamı kuracak kişiler hamamın yerini ve havuzların kaç arşından ibaret olacağını beyan edip Zaptiye Nezareti'nden ruhsat talep edecektir. Ruhsat almak için ise her bir arşına bir kuruş ve deniz hamamında bulunacak her oda için ise 10 kuruş vergi ücreti ödenecektir.

Dokuzuncu Madde: İşbu nizamnamenin icrasından Zaptiye Nezareti sorumlu olacaktır⁹⁵.

Hazırlanan bu nizamname ile deniz hamamları belli bir düzene sokulmaya çalışılmıştır. Ancak bu konuda başarılı olunamamıştır. Bu nedenle yeni nizamnameler hazırlanmak zorunda kalmıştır.

⁹⁵B.O.A, Hâriciye, Tercüme Odası, 472/35.

1.4.2 1870 Tarihli Deniz Hamamı Nizamnamesi⁹⁶

13 Ekim 1870 tarihinde deniz hamamlarında can güvenliğini sağlamak üzere Tıbbiye Nezareti tarafından bir nizamname yayınlanmıştır. Deniz hamamları dışında denize girilmesinin önüne geçmek için Boğaziçi sahillerine kadınlara ve erkeklere mahsus olmak üzere 42 adet deniz hamamı kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca kadınlara mahsus deniz hamamlarının yetersiz olduğu yerlere yeni hamamların kurulması planlanmıştır. Bununla birlikte hamamların içinde *Îâne Mevkileri*⁹⁷ kurulması zorunlu hale getirilmiştir. Dört maddeden oluşan bu nizamnamenin maddeleri şunlardır:

Birinci Madde: Umumi deniz hamamları, belediye idaresi tarafından verilecek haritalar üzerinde belirlenen yerlerde kurulacaktır. Taşlık ve uçurum yerlerde kurulacak hamamlar dört kadem (adım) derinlikten fazla olmayacaktır. Havuzların altı ızgaralı olup tabanı taşlardan korunaklı olacaktır.

İkinci Madde: Akıntılı bölgelerde deniz hamamı inşa etmek yasaktır. Yalılara mahsus hamamların derinliği iki buçuk kademden fazla olursa; altı kumluk olsa dahi ızgaralı olması zorunludur.

Üçüncü Madde: İstanbul ve çevre sahillerinde deniz hamamı kurulması planlan bölgeler her sene inşasından iki ay öncesinde evrak-ı mahsusa ve gazete ile belediye idaresi tarafından duyurulacaktır.

Dördüncü Madde: Deniz hamamları dışında ve sahillerde açıkta denize girmek kesinlikle yasaktır. Yasağa uymayanlar haklarında cezai işlem uygulanacaktır⁹⁸.

Açıkta denize girmek bu nizamname ile kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Ancak halkın buna riayet ettiği pek söylenemez. Bunun en önemli nedeni yeterli sayıda deniz hamamının olmamasıdır. Bunun üzerine Şehremaneti tarafından İstanbul'un muhtelif yerlerinde kadınlara ve erkeklere mahsus deniz hamamları kurulması kararlaştırılmıştır⁹⁹. Söz konusu deniz hamamlarının kurulacağı yerler şunlardır: *Kadıköy, Salacak, Büyükkada, Heybeliada, Üsküdar Mumhane İskelesi, Beylerbeyi Havuzbaşı İskelesi, Paşabahçe, Büyükdere, Tarabya, Bebek,*

⁹⁶ Şekil 6.

⁹⁷ İlk Yardım ve Cankurtaran Bölgesi.

⁹⁸ B.O.A., Şûra-ı Devlet, 2392/29.

⁹⁹ B.O.A., Şûra-ı Devlet, 2/12, s. 13.

Kuruçeşme, Bebek, Ortaköy, Beşiktaş, Kabataş, Salıpazarı, Köprü(Galata Köprüsü), Eski Köprü, Çatladıkapı, Yenikapı, Bakırköy, Ayasofya.

Kadıköy, Salacak, Büyükada, Çatladıkapı ve Yenikapı'ya kadınlara ve erkeklere mahsus olmak üzere ikişer adet deniz hamamı kurulması kararlaştırılmıştır. Diğer yerlere ise sadece erkeklere mahsus olmak üzere birer tane deniz hamamı kurulması düşünülmüştür. Böylelikle beşi kadınlara ait olmak üzere toplamda 26 adet deniz hamamı kurulması kararı alınmıştır¹⁰⁰. Hamamları iyileştirme ve sayısını artırmaya yönelik bu çalışma Dâhiliye Nezareti'ne sunulmuştur¹⁰¹. Masrafların hazineden karşılanması suretiyle Şehremaneti'nin bu çalışması kabul edilmiştir¹⁰². Şehremaneti, deniz hamamları ile ilgili kapsamlı iki adet nizamname yayınlamıştır. Bu nizamnamelerden ilki deniz hamamları Şehremaneti bünyesine geçtikten yedi yıl sonra ilan edilmiştir. Bu nizamname *16 Safer Nizamnamesi* olarak da nitelendirilmektedir.

1.4.3 1875 Tarihli Deniz Hamamı Nizamnamesi (16 Safer Nizamnamesi)¹⁰³

Tanzimat döneminin en önemli yeniliklerinden birisi de yerel idarelerin kurulması olmuştur. Kırım Savaşı sırasında *Şehremaneti Meclisi*¹⁰⁴ kurularak İstanbul'un belediye hizmetlerinden bu kurum sorumlu tutulmuştur. 6 Ekim 1868 tarihli *Devâir-i Belediye Nizamnamesi*'nin 4. maddesi gereğince deniz hamamları ile alakalı her türlü tasarruf bu kuruma devredilmiştir¹⁰⁵. Bahriye Nezareti ise deniz hamamlarından elde edilen gelirin hazineden karşılanması şartıyla devir işlemini kabul etmiştir. Deniz hamamları ile ilgili hazırlanan son iki nizamname yüzeysel olmakla birlikte idari düzenlemeyi sağlamaktan yoksundur. Bu yüzden Şehremaneti tarafından deniz hamamlarının inşa ve idaresiyle ilgili kapsamlı bir nizamname hazırlanmıştır. 24 Mart 1875 tarihinde yürürlüğe giren bu nizamname ile deniz hamamlarının inşa ve idaresi belli bir düzene konulmuştur. Bununla birlikte hamam müşterileri için uygulanacak ücret tarifeleri de belirlenmiştir. Ayrıca hususi

¹⁰⁰ B.O.A.,*Şûra-ı Devlet*, 2/12, s. 17.

¹⁰¹ B.O.A.,*Şûra-ı Devlet*, 2/12, s. 1.

¹⁰² B.O.A.,*Şûra-ı Devlet*, 2/12, s. 11.

¹⁰³ Şekil 7.

¹⁰⁴ “13 Haziran 1854'te Kırım Savaşı'nın İstanbul'da meydana getirdiği hareketliliği düzene koymak için İstanbul Şehremaneti kurulmuştur. Meclis-i Vâlâ tarafından bununla ilgili bir nizamnâme hazırlanmıştır. Şehremanetinin başında merkezi hükümetçe tayin edilen bir merkezi hükümet memuru (şhremini) bulunuyordu.” Bkz. İlber Ortaylı, “Belediye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 398-402.

¹⁰⁵ B.O.A.,*Sadâret, Mukâvelenâmeler*, 7/6, s. 2.

deniz hamamları da değerlendirilerek bu mekânlara yönelik yeni kurallar getirilmiştir. 16 maddeden oluşan 16 Safer Nizamnamesi'nde yer alan maddeler şunlardır:

Birinci Madde: Deniz hamamları, Şehremaneti tarafından belirlenen kurallara uygun olarak bir ya da iki yıllığına düzenli bir şekilde ihale ve iltizam olacaktır.

İkinci Madde: Hususi deniz hamamları, Şehremaneti'nden alınacak ruhsat ile ilgili kurum tarafından belirlenmiş düzene uygun olarak kurulacaktır.

Üçüncü Madde: Hamamlar üç sınıfa ayrılacaktır. İhtiyaç olunan yerlerde kadınlara mahsus deniz hamamları kurulacaktır. Erkeklerle ve kadınlara mahsus hamamlar ses işitilmeyecek uzaklıkta kurulacaktır. Şuanda 48 adet olan deniz hamamlarının sayısı artırılacak ve şimdilik 62 adet deniz hamamı kurulacaktır.

Dördüncü Madde: Birinci sınıf deniz hamamlarının boyu 40, eni ise 24 zira olacaktır. Umuma açık havuzların derinliği 30, genişliği ise 24 zira olacaktır. Ayrıca bu havuz dışında bir adet 12 kişilik hususi havuz bulundurulacaktır.

Beşinci Madde: Kadınlara mahsus deniz hamamlarının olmadığı yerlerde; deniz hamamına sabahtan saat üçe kadar erkekler, üçten dokuza kadar kadınlar ve dokuzdan sonra da tekrar erkekler girecektir.

Altıncı Madde: Umumi deniz hamamlarında 30 adet loca, bir büyük sofa, gezinti yeri ve kahvehane bulunacaktır.

Yedinci Madde: Deniz hamamları akıntılı yerlerde kurulacaktır. Hamamların zeminine tahta ızgara döşenecektir. Döşenecek parmaklıkların derinliği ise bir tarafı 2 arşın, diğer tarafı ise 6 parmak ölçüsünde olacaktır. 2 arşın olacak taraf şehre bakacak, diğer taraf ise denize bakacaktır. Hamamlar, suya dayanıklı keresteden yapılacaktır. Keresteler birbirine raptolunacak şekilde numaralandırılacak ve mevsimi geçtiğinde korunaklı yerlerde saklanacaktır.

Sekizinci Madde: İkinci sınıf deniz hamamlarının boyu 32, eni ise 22 arşın şeklinde olacaktır. Havuzları derinliği ise 22 arşın kadar olacaktır. Bu hamamlarda 20 adet loca, sofa, kahvehane ve tuvalet bulunacaktır¹⁰⁶.

Dokuzuncu Madde: Üçüncü sınıf deniz hamamlarının boyu 28, eni ise 20 arşın şeklinde olacaktır. Havuzları derinliği ise 18, genişliği de 10 arşın kadar olacaktır. Bu hamamlarda 15 adet loca, birer adette sofa ve kahvehane bulunacaktır¹⁰⁷.

Onuncu Madde: Zabıta ve Liman İdaresi tarafından deniz hamamları dışında denize girilmesi men olunacaktır.

Onbirinci Madde: Deniz hamamlarında alkollü içecek bulundurulmayacak ve satılmayacaktır. Sarhoş ve bi-edeb şahıslar hamamlara alınmayacaktır. Bu halde girmeye çalışanlara ise ceza verilecektir. Maaşları hamam sahipleri tarafından verilmek kaydıyla her hamamda bir çavuş bulundurulacaktır. Çavuşlar müşterileri takip ederek düzene aykırı hareket edenlere müdahale edecektir.

Onikinci Madde: Hamamlarda müşteriler tarafından kullanılmak üzere verilecek numuneye uygun olarak kısa donlar ve lüzumu kadar havlu, çıkım ve peştamal bulundurulacaktır. Ayrıca yüzme bilmeyenlere öğretmek için hamamlarda bir tane eğitmen bulundurulacaktır.

Onüçüncü Madde: İşbu hamamlardaki hususi localarda denize girecekler ister yüzme takımlarını alsın ya da almasın 3 akçe bakır para ödeyecektir. Umuma mahsus havuza gireceklerden ise havuz takımını hamamdan alacaklardan 2 akçe, kendi takımları ile gelenlerden ise 1 kuruş ücret alınacaktır. Ayrıca asker ve çocuklardan mezkûr ücretlerin yarısı alınacaktır.

¹⁰⁶ Şehremaneti, bu madde ile Kadıköy, Büyükkada, Büyükdere ve Beşiktaş'a kadınlara ve erkeklere mahsus olmak üzere ikişer adet ikinci sınıf deniz hamamı kurmayı kararlaştırmıştır. Bkz. *B.O.A., Şûra-ı Devlet*, 2/12, s. 11.

¹⁰⁷ Şehremaneti, bu madde ile Salacak, Bebek, Ortaköy, Kabataş, Üsküdar, Çengelköy, Tarabya, Yeniköy, Salıpazarı, Eski köprü, Davutpaşa, Çatladıkapı, Yenikapı, Ahırkapı, Ayazma İskelesi, Heybeli, Kuleli, Beykoz, Yenimahalle, İstinye, Kuruçeşme, Kumkapı, Samatya, Bakırköy ve Ayastefanos'a kadınlara ve erkeklere mahsus olmak üzere ikişer adet üçüncü sınıf deniz hamamı kurmayı kararlaştırmıştır. Ayrıca Modaburnu, Beylerbeyi, Eski köprü, Paşabahçe ve Hamam İskelesi'nde yalnızca erkeklere mahsus olmak üzere birer adet üçüncü sınıf deniz hamamı kurmayı kararlaştırmıştır. Bkz. *B.O.A., Şûra-ı Devlet*, 2/12, s. 11.

Ondördüncü Madde: Yalıların önünde kurulacak olan hususi deniz hamamları, sahipleri tarafından istedikleri şekilde kurulabilecektir. Fakat hamamların tabanına mutlaka tahta döşenecektir. Dört tarafı ise parmaklıklı olacaktır. Havuzların derinliği 1,5 arşından fazla olmayacaktır. Ayrıca yedinci maddede belirtilen hususlar tatbik edilecek ve kalfası tarafından nasıl inşa olunduğuna dair ruhsat hazırlanacaktır.

Onbeşinci Madde: Söz konusu ruhsat Şehremaneti'ne verilecektir. Eğer ruhsat tezkiresi yoksa hamam sahipleri hamamlarını kullanmaktan men olunacaklardır. Ayrıca kanuna muhalefetten cezalandırılacaklardır.

Onaltıncı Madde: Hamamları yapacak olan dülgerler(ustalar) bu nizamnamede belirtilen kurallara uymazlarsa para cezası verilecektir.¹⁰⁸.

16 Safer Nizamnamesi ile kurulması planlanan deniz hamamları kullanım özellikleri itibariyle üç sınıfa ayrılmıştır. Söz konusu nizamnamede birinci ve ikinci sınıf deniz hamamlarının hangi bölgelerde kurulabileceği tespit edilmiş ve kurulacak hamamlar hakkında bilgi verilmiştir. Nizamnameye göre Kadıköy, Büyükkada, Büyükdere, Beşiktaş, Ortaköy ve Davutpaşa'da kadınlara ve erkeklere mahsus ikişer adet birinci sınıf deniz hamamı kurulması planlanmıştır. İkinci sınıf deniz hamamlarının kurulması planlanan yerler ise şuralardır: *Salacak, Bebek, Heybeliada, Kabataş, Modaburnu, Üsküdar Ayazma İskelesi, Üsküdar, Kuleli, Beylerbeyi, Beykoz, Çengelköy, Yenimahalle, Tarabya, İstinye, Yenikapı, Kuruçeşme, Eskikapı, Kumkapı, Çatladıkırı, Samatya, Yeniköy, Hamam İskelesi, İçerikapı, Bakırköy, Ayastefanos, Paşabahçesi, Modaburnu, Beylerbeyi, Eskikapı, Paşabahçesi ve Hamam İskelesi*. Bunların dışındaki diğer bölgelere kadınlara ve erkekler mahsus olmak üzere ikişer adet ikinci sınıf deniz hamamı kurulması planlanmıştır.

1.4.4 1913 Tarihli Deniz Hamamı Nizamnamesi¹⁰⁹

16 Safer Nizamnamesi, uzunca bir süre geçerliliğini korumuştur. Deniz hamamları, bu nizamname yardımıyla daha kullanışlı hale gelmiştir. Bu yüzden deniz hamamlarına halkın rağbeti artmıştır. Özellikle Balkanlarda yaşanan facia ve sonrasında gerçekleşen göçler nedeniyle halk manen rahatlamak için bu mekânlara rağbet etmiştir¹¹⁰. İster istemez deniz

¹⁰⁸ B.O.A.,*Şûra-ı Devlet*, 2/12, s. 11-12.

¹⁰⁹ Şekil 8.

¹¹⁰ Cezmi Ersöz, *a.g.e*, s. 15.

hamamlarında uygunsuz faaliyetlere rastlanılmaktaydı. 16 Safer Nizamnamesi'nde deniz hamamlarının güvenliği ile alakalı kapsamlı kurallar yoktu. Bu yüzden yeni bir nizamname yazılması düşünülmüş ve 29 Kasım 1913 tarihinde yeni bir nizamname kaleme alınmıştır. Yeni nizamname ile deniz hamamlarının idaresi ve güvenliği yeniden düzenlenmekle beraber 16 Safer Nizamnamesi'nin bazı maddeleri de geçerliliğini korumuştur. Söz konusu nizamnamenin maddeleri şunlardır:

Birinci Madde: Deniz hamamı inşa ve idaresi ruhsata bağlı olacaktır.

İkinci Madde: Deniz hamamı inşa ve idare edecek kimseler İstanbul'da Şehremaneti'ne, taşralarda ise belediye idaresine dilekçe verecek ve vereceği dilekçede deniz hamamı kuracağı yeri açıkça belirtecektir.

Üçüncü Madde: Son maddede beyan olunan dilekçe yetkili Zaptiye Dairesi'ne havale olunup aynı kurum tarafından dilekçede belirtilen yerin deniz hamamı kurulması için uygun olup olmadığı tespit edilecek ve burada yapılacak değerlendirmeye göre karar alınacaktır.

Dördüncü Madde: Zaptiye Dairesi'nden alınan izin belgesi ile dilekçe İstanbul'da Sıhhiye-i Emanet'e, taşralarda ise Hamidiye Tababeti'ne havale olunacak ve ilgili kurumlardan alınacak heyet raporuna göre deniz hamamı kurulması için ruhsat verilecektir. Eğer heyet tarafından deniz hamamı kurulması planlanan mevkinin sağlık açısından uygun olmadığına dair rapor verilirse Zaptiye Dairesi tarafından verilen izin belgesi iptal olacaktır.

Beşinci Madde: Deniz hamamı inşası bittikten sonra İstanbul'da Şehremaneti ve taşralarda ise belediye idaresine keşif talebini muhtevi ikinci bir dilekçe yazılacak ve işbu dilekçe İstanbul'da Şehremaneti ve taşralarda ise Devair-i Belediye Heyet-i Fenniyesi'ne havale olunacaktır. İlgili kurumlar tarafından hamamın kurulduğu bölgenin keşfi yapılarak 16 Safer Nizamnamesi'nde belirtilen inşa tarzına uygun olup olmadığına dair rapor tutulacaktır. Uygun görülen hamamların açılması için ruhsat verilecektir.

Altıncı Madde: Deniz hamamı idare edecek ve istihdam edilecek kimselerin cinayet, hırsızlık, dolandırıcılık, sarkıntılık ve kadın pazarlama gibi yüz kızartıcı suçlardan kaydı ve yirmi yaşından küçük olmaması gerekmektedir.

Yedinci Madde: Son maddede belirtilen hükümler hamam sahipleri ile müstecirler(kiracılar) hakkında mer'i(yürürlükte) olacaktır.

Sekizinci Madde: Deniz hamamı idaresinin nizamname esaslarına uygun olup olmadığı denetlenecektir.

Dokuzuncu Madde: Beşinci maddede beyan olunan açılış ruhsatı alındıktan sonra bu ruhsat ile hamamı idare edecek ve hamamda istihdam edilecek kimselerin isim, şöhret, yaşadığı yer ve doğum tarihinin yazılı olduğu defter polis merkezine ibraz olunacaktır. Uygun özellikleri taşıdıkları tespit edilen kimseler hakkında “*Kûşade ruhsat vesikası istihsal edilmiş olabile.*” şeklinde polis merkezinden ilgili yere bilgilendirme yapılacaktır. Söz konusu bilgilendirme yapılmadığı takdirde hamam açılması mümkün olmayacaktır.

Onuncu Madde: Müdür ve müstahdeminin tebdili(değişimi) veyahut ilâve-i hademe istihdamı icap ettiği surette madde-i sabıka(önceki madde) ahkâmına riayet olunacaktır.

Onbirinci Madde: Deniz hamamı güneş doğmadan bir saat öncesinde açılacak ve güneş battıktan bir saat sonra kapatılacaktır. Her ne sebeple olursa olsun gece açık tutulmayacaktır.

Onikinci Madde: Sekiz yaşından küçük çocuklar velileri veyahut refakatçileri olmadan hamama kabul edilmeyecektir. Ayrıca havuzun dışına çıkmaları da yasaktır. Aynı kural yüzme bilmeyenler için de geçerlidir.

Onüçüncü Madde: Hamam içerisinde değerli eşyaların emanet edilebileceği yerler olacaktır. Hamamda yıkanacak kimselerin yanında bulunan değerli eşyalar, çıktıktan sonra iade edilmek üzere buralara emanet olarak bırakılacaktır.

Ondördüncü Madde: Deniz hamamlarında bir locanın iki kişiye tahsis edilmesi yasaktır. Ancak Onikinci maddede beyan olunan kimseler istisna tutulacaktır.

Onbeşinci Madde: Deniz hamamları yıkanmaya mahsus olup bu hamamlara yıkananları görmek ve eğlenmek üzere gelecek kimselerin girmesine müsaade edilmeyecektir. Ancak onikinci maddede beyan olunan kimseler bu yasaktan istisna tutulacaktır.

Onaltıncı Madde: Hamamcılar, yaşı sekizden on altıya kadar olan çocuklara hamamda bulundukları müddetçe nezaret edip koruyacak ve çocukların yanında edep ve iffete aykırı söz ve hareketlerin yapılmasına engel olacaktır. Hamam sahipleri bu tarz hareketlerde bulunan kimseleri uyaracak ve uyarıları dikkate almayan kimseleri zaptiye memurlarına ihbar edecektir.

Onyedinci Madde: Bütün deniz hamamlarında cankurtaran malzemeleri bulundurulacaktır. Havuz dışına çıkma ihtimali olan hamamlarda ise bir de sandal bulundurulacaktır.

Onsekizinci Madde: Hususi deniz hamamları dışarıdan girilmeyecek surette korunaklı olacak ve kapıları kapalı tutulacaktır.

Ondokuzuncu Madde: Deniz hamamı idare eden kimse beşinci maddede beyan olunan hallerden biriyle mahkûm olduğu takdirde ruhsattan men olunacaktır.

Yirminci Madde: 16 Safer 1292 tarihli nizamnamede yer alan yasakların bulunduğu maddeler ile işbu nizamnamenin 9, 10, 11, 14, 15, 16'ncı maddeleri ahkâmına muhalif hareketleri görülen hamamcılara ilk defada kanunlara bağlı surette tanzim edilecek zabıt varakası üzerine ait olduğu polis merkezince uyarılacaktır. Tekrarı halinde haklarında ceza kanununun 99. maddesinin üçüncü zeyli gereğince icra takibi başlatılacaktır¹¹¹.

16 Safer Nizamnamesi'nde yer alan yasakların aynısı bu nizamnameye eklenmiştir. Ayrıca bu nizamnameye iki madde daha eklenmiştir. Bu maddeler şunlardır:

Birinci Madde: Deniz hamamlarında kullanılacak peştamal, don ve sileceklerin sağlık kurallarına uygun olarak temiz ve yeni olması zorunludur.

İkinci Madde: Deniz hamamlarında alkollü içecek bulundurulması ve müşterilerin yanlarında getirmesi yasak olduğu gibi sarhoş olarak hamama gelmek de yasaktır¹¹².

Bu nizamname, deniz hamamları ile ilgili hazırlanmış son nizamnamedir. Bundan önce hazırlanan nizamnamelerin düzenlenmiş halidir. Ancak diğer nizamnamelere göre bu

¹¹¹ B.O.A, Şûra-ı Devlet, 675/43.

¹¹² B.O.A, Şûra-ı Devlet, 675/43, s. 2.

nizamnamede deniz hamamı açmak için kapsamlı kurallar getirilmiştir. Bu nizamname cumhuriyet dönemine kadar geçerliliğini korumuştur. Cumhuriyet döneminde yerel idarelerin yeniden kurulmasıyla birlikte deniz hamamları ile ilgili de yeni düzenlemeler yapılmıştır.

1.5 Deniz Hamamlarının Mimari Özellikleri: Hususi ve Umumi Deniz Hamamları

Deniz Hamamları, genel olarak salaş yapılarıdır. Her mevsim sonunda sökülür, mevsimi geldiğinde de tekrar inşa edilirdi. İnşa edilecek deniz hamamı için denizin uygun derinlikte olan yerlerine kazıklar çakılırdı. Sağlam kerestelerle bu kazıklar üzerine hamam inşa edilirdi. Bazıları ise sal ve fiçilerin üzerine kurulurdu¹¹³. Bu hamamlar için bir de iskele kurulurdu. İskeleler sayesinde hamamla sahil arasında bağlantı kurulurdu. İnsanlar bu iskelelerden deniz hamamlarına geçerdi¹¹⁴. *Hususi* ve *umumi* deniz hamamlarının işlevsel olarak benzerlikleri olsa da farklı mimari ve kullanım özellikleri vardır.

1.5.1 Hususi Deniz Hamamları

Hususi deniz hamamları, genellikle zengin kimseler tarafından yalıların önüne inşa edilirdi. Eğer yalı denize sıfır yapılmışsa hamamlar yalıyla bitişik olarak inşa edilirdi. Yalıların önünde rıhtım veya sahil bulunursa, rıhtımın önüne kurulurdu. Hususi deniz hamamı inşa edecek yalı sahipleri yetkili mercilerden izin almak zorundaydı¹¹⁵. Uygun görülmeyen yerlerde hususi deniz hamamı kurulmasına izin verilmezdi. İzin verilmediği halde deniz hamamı kuranlara cezai yaptırım uygulanırdı¹¹⁶. Bazı deniz hamamlarının havuzlarının tabanı malta taşlarıyla döşenirdi¹¹⁷. Fakat çoğu hususi deniz hamamının tabanında ızgara bulunurdu. Hamamların ortasında bulunan havuzların derinliği 1,5 arşını¹¹⁸ pek geçmezdi. Hamamların

¹¹³ Beyoğlu, a.g.m, s. 66.

¹¹⁴ Fikret Adil, bu konuda şu gözlemlerini paylaşmıştır: “Deniz hamamları salaştan yapılmış kapalı yerlerdi. İçlerinde kenarlarında soyunma yerleri vardı. Sahile iskelelerle bağlı olan bu dört köşe tahta havuzların altlarında birer ızgara bulunurdu. Suyun en derin yeri ekseriya adam boyu geçmezdi. Boğulmak tehlikesi yoktu. Buna mukabil çivilerden, ızgara tahtalarının sökülmesinden yaralananlar olur, etraftan ‘Tuzlu suda bir şey olmaz.’ tesellisinden gayrı tedavi imkânı bulunmazdı.” Bkz. Adil, a.g.m.

¹¹⁵ B.O.A.,Şûra-ı Devlet, 675/43, s. 12.

¹¹⁶ B.O.A.,Şûra-ı Devlet, 675/43, s. 12.

¹¹⁷ Taha Toros Arşivi(T.T.A), “Haluk Yusuf Şehsuvaroğlu: Eski İstanbul Yazları”, Dosya Adı: İstanbul Genel Dokümanları.

¹¹⁸ “Türk lehçelerinde arşun, arçın, arjın ve alçin şeklinde yer alan kelime, Pehlevîce areşnden (yeni Farsça âreş, reş) gelmektedir. Dirsekle orta parmak ucu arasındaki kısmı ifade eder; Arapçası zirâ’dır (çoğulu ezrû, zur’ân). Arşın kelimesi Türkçe’den de Rusça’ya ve Balkan dillerine geçmiştir... Osmanlılarda esas itibarıyla iki türlü arşın kullanılmaktaydı.

Mimar Arşını: Bina arşını veya zirâ-ı mi ‘mârî de denilen bu ölçü birimi, adından da anlaşıldığı üzere mimarlık işlerinde kullanılırdı. Mimar arşınının ne zamandan beri kullanıldığı bilinmemektedir.

yapımı için suya dayanıklı çürümez keresteler kullanmak zorunluydu. Aksi takdirde hamam yıkılırdı¹¹⁹.

Hususi deniz hamamları mevsimlik kurulmazdı. Bu yüzden bu deniz hamamlarını diğerinden ayıran en önemli özelliklerden birisi, sabit olmasıydı¹²⁰. Kış bitiminde tahrip olan yerler tamir edilir, boyanır ve kullanıma hazırlanırdı. Yaz-kış yalıların önünde zarif odacıklar şeklinde dururdu¹²¹. Hamamın büyüklüğü ve dış görünümü yalı sahibinin zevkine bağlıydı¹²². Genellikle küçük ve kıbar bir görünüme sahiptiler. Üstleri açık olmaz, çatısı olurdu. Dışarıdan içerisi görülmeyecek şekilde küçük pencereleri bulunurdu. Yalının karşısında, rıhtımın önünde inşa edilen hususi deniz hamamlarının içinde mutlaka soyunma kabini bulunurdu. Fakat yalıyla bitişik inşa edilen deniz hamamlarının içerisinde soyunma kabini bulunmazdı. Hamama girecek olanlar hamamın girişindeki odada hazırlanıp öyle denize girerdi. Kullanım özellikleri itibarıyla aileye veya yalı sakinlerine özeldi. Yalı sahiplerine gelen misafirlerde ev sahiplerinin izni olmak kaydıyla bu deniz hamamlarına girerlerdi. Bu deniz hamamlarını genellikle çocuklar kullanırdı. İstanbul başta olmak üzere İzmir ve Çanakkale’de de yalı sahiplerinin yalılarına hususi deniz hamamı yaptırdıkları bilinmektedir¹²³. Bu deniz hamamları, boğazın her iki yakasını süsleyerek dönemin renkli yapılarından birisi olmuştur.

Dönemin sefarethaneleri genellikle boğazın kenarında bulunmaktaydı. Boğaz kenarında bulunan bazı yalılar sefaretlere tahsis edilmekteydi. Sefaret çalışanlarının istifade

Çarşı Arşını: Kumaş ölçümünde kullanılmakta olup 68 cm uzunluğundadır. Çarşı arşını mimar arşınından 2 parmak, 5 hat, 6,5 nokta daha kısadır.” Bkz. Mehmet Erkal, “Arşın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 411-413.

¹¹⁹ B.O.A, *Şûra-ı Devlet*, 675/43, s. 12.

¹²⁰ Beyoğlu, a.g.m, s. 66.

¹²¹ Şekil 9.

¹²² Şahin, a.g.m, s. 245.

¹²³ İzmir’de su boyu kenar yerleşimi İstanbul dışında kendine özgü mimari detayları ile ortaya çıkan farklı bir tipoloji oluşturmaktadır. Karşıyaka, Alsancak, Konak, Karataş, Valikonağı, Küçükalyalı, Göztepe, Güzelyalı kıyılarında çoğu iki katlı, simetrik, dengeli, ikinci katları ahşap çıkmalı sıra evler İzmir tipi yalı evlerini teşkil eder. İzmir yalı evleri İstanbul yalı evlerinden farklıdır. Bu farklılık önce tercih edilen malzemede kendini gösterir. Çünkü İzmir yalı evleri taştan ve mermerden yapılmıştır. Sadece üst kat seyir cumbaları ahşaptır. Ancak çıkma balkon ve çatı saçaklarındaki ahşap işçilikler ele alındığında bezeme özelliği olarak ince bir zevkin örneklerini ortaya koydukları görülür. İç mekân düzenlemeleri de kendine özgü detaylarla İstanbul yalılarından ayrılır. İzmir yalı evleri deniz üzerinde değildir. Önlerinden geçen dar yol sebebiyle yol yalıları sınıflaması içinde yer alır. Denizle yalıların bağlantısı iskelelerle sağlanmaktadır. Her yalının bir iskelesi, deniz kameriyesi ve deniz hamamları bulunmaktadır. İzmir bölgesinde denize kıyısı olan mahalleler için de yalı kelimesi konut anlamı dışında tanımlayıcı fonksiyonunda kullanılır; Karşıyaka Yalısı, Alsancak Yalısı, Göztepe Yalısı gibi. Günümüze İzmir yalılarından örnek olarak pek fazla bir şey kalmamıştır. Özellikle 1922’deki büyük İzmir yangını bu yapıları da yok etmiştir. Bu kâğıt yapıların yalıdan ziyade sahil konakları diye adlandırılması daha doğrudur. Bkz. Fulya Eruz, “Yalı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 301-305.

etmesi için bu yalıların önüne hususi deniz hamamları yapılmıştır¹²⁴. Sefaretler için yapılan bu deniz hamamlarına sefaret çalışanları dışında kimse girmemekteydi. Büyükdere’de bulunan Rus Sefareti’ne ait yazlıkta bu amaçla yapılan bir deniz hamamı bulunmaktadır¹²⁵. Bu deniz hamamı günümüze kadar ayakta kalmış, son deniz hamamı örneğidir. Yalnız günümüzde kullanılmamaktadır¹²⁶. Bununla birlikte Üsküdar’da Şemsipaşa yakınlarında bulunan ve dönemin İngiltere elçisi Sir Elliot tarafından kiralanan yalıda da bir deniz hamamı bulunmaktadır. V. Murad bu deniz hamamını velayet olduğu dönemde sık sık kullanmıştır¹²⁷.

Hususi deniz hamamlarının Osmanlı sosyal hayatında yaygın olduğu dönemlere şahitlik eden bazı yazarlar, eserlerinde ve kaleme aldıkları bazı yazılarda bu hamamlarla ilgili anılarını anlatmıştır. O dönemlere tanıklık eden Sermet Muhtar Alus, İstanbul muhitinde yer alan hususi deniz hamamları ve sahipleri hakkında şu bilgileri vermektedir¹²⁸:

“İstanbul ve havalisinin bazı semtlerinde hamamlar vardı. Erkeklerin ki ayrı, kadınların ki ayrı. Aralarında en aşağı iki üç yüz adım mesafe bulunurdu. Rumi mayıs nihayetlendi mi denize kazıklar çakılır, üstüne kalastı atılır, kadınlara mahsus olanların dört tarafı pedavra tahtalarıyla sımsıkı kapatılır, erkeklerinkinin bir yanı açık bırakılırdı. Zengini, orta hallisi, züğürdü bunlara taşınıp dururlardı.

Sultan Aziz vaktinde, Boğaziçi’nin en civcivli demlerinde vüzera ve rical yalılarının hususî deniz hamamları varmış. Bizim çocukluğumuzda Çubuklu’da Rifat Paşa damadı Emin Bey’in, Boyacıköyü’nde Masarifatlı Askeriye Nazırı Sadeddin Paşa’nın, Vaniköyü’nde Serasker Rıza Paşanın kileri iyice hatırlarım. Aile hekimimiz Miralay Corci Bey’in Büyükdere’de, üç dört kişi ancak sığacak, çerden çöpten hücreciği de gözümün önündedir.

Sayın üstat, operatör Cemil Topuzlu, Çiftehavuzlar’daki o dilnişin köşkünün önüne şık, hayli geniş, icabında çatana matana da yanaşabilecek bir hamam kurdurmuştu. Amma devrin sonlarında. Ondan önce Marmara kıyısına yalnız iki zat deniz hamamı yaptırırlardı: Biri Şehremini Rıdvan Paşa; öbürü

¹²⁴ Gül, a.g.m, s. 81.

¹²⁵ Yağan, a.g.m, s. 81.

¹²⁶ Şekil 10.

¹²⁷ Tevfik, a.g.e, s. 434.

¹²⁸ Şekil 11.

Yıldız muhafazasına memur 2. Fırka Kumandanı Şevket Paşa'nın oğlu Cavit Paşa.

Rıdvan Paşa'nın Deniz Hamamı: Rıdvan Paşa, meşhur Şeddadi Köşkü'nü, yani Erenköy Kız Lisesi'nin bulunduğu binayı tamamlamadan, yerindeki Süleyman Sudi Efendi'nin köşkceğini almadan evvel kiralık sayfiyelerde otururdu. Bir iki yaz, Fenerbahçe'ye ulaşan tren yolu yakınında, şimdiki Dalyan sokağının nihayetinde bulunan mütevazı evi; birkaç yazda Müşir Fuat Paşa Bahçesi'nin ana kapısıyla karşı karşıya, şimendifer geçidinin köşesindeki evi tutmuştu. (Burasını, Galatasaraylı 211 Mahmut Hayri rahmetlinin babası, tüccardan Hacı Evliya Efendi satın almıştır.) Önceleri, deniz hamamını Şapkaburnu'nun berisine, Salistra Dalyanı'nın balıkçı kulübeleri gerisine yaptırırken oraya gidip gelişinin zorluğundan ötürü vazgeçip, o zamanlar Sallapati'nin bağı denilen, sonra Cemil Paşa'ya bahçe olan yerin sağını tercih etmişti. Rıdvan Paşa haftada bir yazlığına gelir, bir gece kalıp döner. Mahdumu Reşat Rıdvan Bey hiç gözükmeyiz; daima Beyoğlu'nda, o vakitten tiyatroya, aktöre, aktrise meraklı. Paşanın validesi, haremi, kerimesinden ziyade teklifsiz ahabları hatunlar, tazeler hamamdan istifade ederlerdi. Bunlara: “Fener'dekine, Caddebostanı'ndakine gideceğinize bizimkine buyursanıza!” diyerek antları, yeminleri basarlardı. Anneannemin babasıyla paşanın babası şair Nüzhet Efendi aziz dost imişler. Aradaki hukuk 50, 60 yıllıktı. Hiç hatırımdan çıkmaz. 9, 10 yaşındaydım. Bir sabah gittik. Kıyıdaki iki badem ağacının altına öbek öbek kadınlar yayılmış, sıra bekliyorlar. Yanlarında sefer tasları, Venedik sepetleri, çıkınlar. Dolmaları doldurup, helvalar bastırıp Kayışdağı'na, Taşdelen'e gider gibi ta nerelerden gelmişler. Başka bir defa, erkence gidişimizde kalabalık bastırdıkça bastırdı; bu sefer de içerisi lohusa hamamına döndü. Basmadan deniz elbiseleri giymiş hanımların kiminde ut, kiminde tef, gelsin şarkılar, türküler. Kimi de dışarıda, su içinde şıkır şıkır oynamada. Yine hiç unutmam. Maruf zatlardan birinin küçük kızı (Maşallah şimdi torunlarının evlâdını görmüştür.) köçek havasıyla küçük Elenivari zıp zıp zıplarken bacağını tahtaya çarpmış, kan bir türlü kesilmediği için balıkçı kulübesine adam koşturulup örümcek ağı buldurulmuş ve yaranın üstüne konmuştu.

Cavit Paşa'nın Deniz Hamamı: Müşir Şevket Paşa'nın oğlu Cavit Paşa Bostancı'da köşkler yaptırmıştı ki bunların en büyüğü şimdi eczacı Ethem Pertev veresesindedir. Acıbademdekiler deniz mevsimini burada geçirirler, köşkün hizasındaki sahile her yaz bir deniz hamamı kurulurdu. Küçükçe, ancak sekiz, on kişi alacak kadar. Bu zatlar da eski eşe dosta: “Biz sabahları giriyoruz. Hele öğle geçince bomboş, kapısı kapalı. İçinde bekleyen bekçiye tembih ederiz. Allah aşkına buyurun!” diye davetlerden, ısrarlardan geri kalmazlar. Yukarıda dediğim tarihten iki yıl sonraydı. 12 sinde var, yoğun. Bir ikindiüstü anneannem, annem, dayızadelerim de yanımızda, boyladık Bostancıyı. Hamama vardık, (çat çat) kapıyı vurduk. Mısır püskülü bıyıklı, gözleri kan çanağı, gayet iri yarı bekçi (Ya Arnavut ya da Boşnak'tı mutlaka.) kapıyı açtı. Beni görür görmez, yukarıdan aşağıya süzüp süzüp, çetrefil diliyle: “Bu bey de beraber mi? Bizim paşa efendiyle biraderinden (Küçük Çamlıca eteklerinde avlanırken karpuz tarlasını bekleyen bir Arnavut'un kurşununa kurban olan Mazhar Paşa'dan) başka erkek buraya giremez!” demesin mi üstelik göğsüme yapışıp: “Olmaz, bırakmam, dışarıda bekle!” diye betelemeye. Benceğizde vücutça fazla serpiliş, gelişiş, boy bos olsa yürek yaramayacak. Halep'e giderken Amik ovasında kaptığım sıtmadan kavruklaşmış, bir deri bir kemik olup çıkmışım. Bereket versin, konağın haremağası tesadüfen uğradı da herifi yola getirdi¹²⁹. ”

Arşivde Bebek Kasrı'nda deniz hamamı olduğuna dair 1845 tarihli bir adet masraf müsveddesi bulunmaktadır. Bu müsveddeye göre, söz konusu deniz hamamında kullanılan sandalyelerin yüzleri değiştirilecektir. Değiştirilen sandalye yüzleri ve diğer bakım-onarımlar için toplamda 1131 kuruşluk masraf kaydı tutulmuştur. Bu müsveddeden yola çıkarak Yavuz Sultan Selim zamanında inşa edilip Sultan Abdülmecit tarafından yıktırılan ve *Konferanslar Köşkü* olarak tanımlanan Bebek Kasrı'nda¹³⁰ 1845 yılı ve öncesinde bir hususi deniz hamamı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Said Halim Paşa ve Kadri Paşa yalılarında da hususi deniz hamamlarının olduğu bilinmektedir¹³¹. Büyükdere sahilindeki yalıları gösteren 1900'lerin başına ait bir kartpostalda, buradaki hususi deniz hamamları dikkat çekmektedir¹³². Bir hususi deniz hamamı da Üsküdar'da bulunan ve bir dönem Kandilli Kız Lisesi olarak kullanılan Adile Sultan Sarayı'nda bulunmaktaydı. Sultan Abdülaziz tarafından Sarkis Balyan

¹²⁹ Sermet Muhtar Alus, “Bir Vakit ki: Hususi Deniz Hamamları”, *Akşam Gazetesi*, (11 Haziran 1943).

¹³⁰ T.T.A, “Seyfi Başkan: İstanbul'un Yalı, Köşk ve Kasırları”, Dosya No: 120, s. 15.

¹³¹ Beyoğlu, a.g.m, s. 67.

¹³² Şekil 12.

adlı Ermeni bir mimara yaptırılan bu saraya deniz hamamının hangi tarihte eklendiği bilinmemektedir. İffet Evin, bu deniz hamamı ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Kandilli Burnu tepesindeki Adile Sultan Sarayı’nın eski Vaniköy kıyısında kapalı deniz hamamı vardı. Yüksek damı ile her tarafı bindirme tahtadan kaplanmış, içi mermer döşeli bu penceresiz bina, kendi haline terk edilmiş bir yerdi. Buraları bir zamanlar Vaniköy’ün ıssız, تنها bir köşesi olduğu için, kara tarafından kimse buraya gelmez, gelse de, kilidi, zinciri pas tutmuş, kullanılmaz hale gelmiş kapısından içeri girmezdi. Bir sandal dolusu irili ufaklı akraba çocukları buraya gelirdik. Denize açılan kapısının paslanmış zinciri aralanır, sandal içeriye alınır ve sanki başka yerde denize girmek imkânı yokmuş gibi burada denize girilirdi. Dipteki mermerlerin çoğu sazlar, kum birikintilerinin altında kalmış, basamakların dibinde, en sık yerinde ise bembeyaz karolar tertemiz duruyorlardı. Bir an önce o basamaklardan inip dipteki o mermerlere basmak için kendimizi kaybedercesine bir telaşla sandaldan yüksek rıhtıma çıkar, her yanı mermer döşeli o loş yerlerde basamaklardan iner, sulara dalıp çıkmaktan sonsuz zevk duyardık. Kaç-göç olduğu için hanımlar, kapalı kayıkhanelerden sandallara binip inerlermiş, diye bir rivayet aklımda kalmış. Burası da, herhalde sultanların, saraylı hanımların sadece denize girmeleri için değil, o geniş mermer basamaklardan kayığa binmeleri için de kullanılmış. Denize açılan iki kanatlı büyük kapısının içerden kapayınca yeşilimtırak loşluğu ve çepeçevre mermerleriyle bu deniz hamamının ve arkasındaki saray müstemilatından bir bina harabesinin yerinde şimdi birkaç dairesel modern binalar bulunmaktadır¹³³.”

İstanbul dışında İzmir’deki bazı yalılarda da hususi deniz hamamları bulunmaktaydı. İzmir’in Göztepe semtinde deniz hamamı bulunan yalıların isimleri şunlardır:

Şamlı yalısı olarak da bilinen Hulusi Nalbantgil yalısı,

Kasabalı Nuri Bey yalısı,

Ragıp Şamlı yalısı,

¹³³ İffet Evin, *Yaşadığım Boğaziçi: Anılar, Öyküler*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1987, s. 40.

Kardıçalı İbrahim Bey'in damadı Nazif Öktem yalısı,

Yemişçi yalısı olarak bilinen Keresteci Sabri Bey yalısı

*Vali Konağı*¹³⁴.

Vali Konağı, Sadıkbey ile Göztepe arasında bulunmaktaydı. Bu konağın hamamı mimari olarak diğerlerinden biraz farklıydı. *Daha çok, küçük bir vapur iskelesini andıracak büyüklükte dört bir yanı açık, fakat üstü direkler üzerinde yapılmış bir çatısı vardı. Rahatlıkla 20-30 kişinin oturabileceği büyüklükteydi. Kayıklarla buradan geçenler birbirlerine vali beyin denize girip girmediğini sorarlardı*¹³⁵. Karantina ile Köprü arasında Üç Deniz Banyosu ya da *Aydınlıların Banyosu* olarak bilinen üç adet hususi deniz hamamı bulunmaktaydı¹³⁶. Bu hamamlar özellikle de gençler arasında ilgi görmekteydi. Özellikle de aynı yerde bulunan Binnaz apartmanının banyosu, Karantina'daki gençlerin unutamadığı bir yerdi. Orada denize girilir, oyunlar oynanır, yarışlar, bayrak yarışları, atlama gösterileri yapılırdı. Onun yanında da *Sapmazların Banyosu* olarak bilinen bir hususi deniz hamamı daha vardı¹³⁷. Aynı bölgede bulunan Nişli yalısına ait bir deniz hamamı daha bulunmaktaydı. Bu deniz hamamına yalının bahçesinden girilmekteydi. Ayrıca bu hamamın yanında bir tane de kayıkhanesi bulunmaktaydı¹³⁸. Karataş ve Asansör bölgesinde bulunan yalıların dibinde kurulu ardı ardına sıralanmış hususi deniz hamamları vardı¹³⁹. Bununla birlikte Karşıyaka sahilinde bulunan evlere ait deniz hamamları bulunmaktaydı. Bu deniz hamamları evler ile sahil arasında yol geçtiği için evlere bitişik kurulmamıştı. Ayrıca bahsi geçen sahil kıyıları sığ olduğu için hamamlar denizin ortasına yapılmıştı ve sahille bağlantıyı köprüler sağlıyordu¹⁴⁰. Söz konusu deniz hamamları 1960'lara kadar varlığını devam ettirmiştir.

Açıktaki denize girme âdeti yaygınlaşınca hususi deniz hamamları da diğer deniz hamamları gibi gözden düşmüştür. Muhafazakâr ailelerin yalılarında bir süre varlığını devam ettirse de zamanla teker teker kaldırılmıştır. Günümüzde ise Büyükdere ve Tarabya'daki eski sefaret yazlıklarında son örnekleri bulunmaktadır.

¹³⁴ Şekil 13.

¹³⁵ İstemi Nalbantgil, *Eski İzmir'de Deniz Banyoları*, <https://slideplayer.biz.tr/slide/1919149/> (26.03.2021/15:00).

¹³⁶ Şekil 14.

¹³⁷ İstemi Nalbantgil, *Eski İzmir'de Deniz Banyoları*, <https://slideplayer.biz.tr/slide/1919149/> (26.03.2021/15:00).

¹³⁸ Şekil 15.

¹³⁹ Şekil 16, Şekil 17.

¹⁴⁰ Şekil 18.

1.5.2 Umumi Deniz Hamamları

Umumi deniz hamamları halka açık hizmet veren kamusal yapılardı. Bu hamamlarda hususi hamamlar gibi denize dikilen kazıkların üzerine; eğer yeterli derinlik varsa sahilin dibine kurulurdu. Aksi takdirde yeterli derinlikte açıkta bir yerde kurulurdu. Açıkta kurulan deniz hamamlarının sahille bağlantısı, iskele veya köprü ile sağlanırdı. Hamamların yapımında kullanılacak kazık ve kerestelerin sağlam ve su akıntısına dayanıklı olmasına dikkat edilirdi. Hamamların birçoğunda bir veya iki adet küçük pencere bulunurdu. Bazı deniz hamamlarında pencere bulunmazdı. Bunun nedeni dışarıdan içerisinin görünmemesini sağlamaktı. Umumi deniz hamamları dört cepheden oluşmaktaydı. Ancak son dönemlerde yerleşim yerinden uzak olan deniz hamamlarının denize bakan cepheleri açık bırakılmıştı. Bazı deniz hamamlarının çatısı olmazdı. Çatısı olmayan deniz hamamlarının üstü ise brandayla kapatılırdı. Bazılarının üstü de açık bırakılırdı. Bu durum hamam sahibinin tercihine veya müşteri keyfiyetine bağlıydı¹⁴¹.

Umumi deniz hamamları erkek ve kadınlara mahsus olmak üzere iki kısma ayrılırdı. Erkek ve kadınlara özel deniz hamamlarının birbirinden uzak yerlere inşa edilmesine dikkat edilirdi. Hamamlar, kadınlar hamamındaki seslerin erkekler hamamında duyulmayacak kadar uzak mesafede kurulurdu¹⁴². Kadınlar deniz hamamı, içi görülmeyecek şekilde inşa edilirdi. Malik Aksel, bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“Kadınlar deniz hamamının dört yanındaki tahtalar denize, kuma saplanmıştı. Bütün bu masraflar, gayretler kadınların görünmemeleri içindi. Bunlar görünmüyorlardı ama sesleri, çığlık halinde Yenikapı’ya kadar giderdi”¹⁴³.

Erkeklerle özel deniz hamamında iç cephenin etrafını çevreleyen balkon yolu vardır. Buradan gençler havuza atlardı¹⁴⁴. Havuzların derinliği 1,5 metreyi pek geçmezdi¹⁴⁵. Eğer

¹⁴¹ Beyoğlu, a.g.m, s. 56.

¹⁴² Kadın ve erkek deniz hamamlarının birbirlerine uzak yerlerde kurulmasına dikkat edilirdi. Genellikle de ölçüt, bir taraftan bağırıldığında diğer tarafa sesin gitmemesi idi. Olası bir iletişimi engellemek için iki hamam arasında bir sandalın görevlendirildiği de olurdu. Bkz. Alus, a.g.e, s. 303.

¹⁴³ Aksel, a.g.e, s. 177.

¹⁴⁴ Salah Birsal deniz hamamlarının görüntüsünü şöyle dile getirmiştir: “Deniz hamamları, baştanbaşa tahta direkler üzerine oturtulur. Kıyıyla alışverişlerini de yine tahtadan bir köprü sağlar. Kadınlar hamamının içi firdolayı soyunma odası ve peykedir. Önlerinde korkuluklu dar bir yol vardır. Buradan denize salıverilmiş bir ya da birkaç merdivenle hamamın ortasındaki çevresi tahta perde ile kapatılmış denize inerler. Erkekler hamamının içi de bunun tıpkısıdır. Yalnız hamamın dışında yine firdolayı ikinci bir balkon yol, vardır. Delikanlılar buradan denize atlarlar. Eğer kenarına peyke de yapılmışsa, yatar güneş banyosu yaparlar. Şöyle anlatılmıştır:

balkonlarda peyke varsa burada oturulur, güneşlenilirdi¹⁴⁶. Hamamların kayalık, derin ve suyu pis olan yerlere yapılması yasaklanmıştı. Umumi deniz hamamları, konfor ve mimari özelliklerine göre üç sınıfa ayrılmıştır.

Birinci sınıf deniz hamamları diğerlerinden daha kullanışlı ve daha konforludur. Yapıca diğerlerinden de geniş ve büyüktür. Birinci sınıf deniz hamamlarının boyu 40 arşın¹⁴⁷ uzunluğunda eni de 24 arşın¹⁴⁸ genişliğindedir. Bu hamamların umumi ve hususi olmak üzere iki çeşit locası bulunurdu. Hususi localar, 12 kişilikti ve şehremanetinin belirlediği ücret karşılığında kişilere özel kiralanırdı. Her locanın kendisine ait havuzları vardı. Umumi havuzların boyu 30 arşın¹⁴⁹ uzunluğunda, eni ise 14 arşın¹⁵⁰ genişliğindedir. Hususi localarda bulunan havuzun boyu ise 12 arşın¹⁵¹ uzunluğundadır. Bu localar için şehremaneti tarafından ayrı ücret tarifeleri oluşturulmuştur. Birinci sınıf deniz hamamlarında 30 adet oda vardır¹⁵². Bu odaların önünde gezinti yerleri bulunurdu. Her hamamda birer tane sofa, kahvehane ve tuvalet vardır. Kahvehanelerde çeşitli içeceklerin yanı sıra yiyeceklerde satılırdı. Tuvaletin gideri ise asla deniz suyuna akıtılmazdı¹⁵³.

İkinci sınıf deniz hamamlarının boyu 32 arşın¹⁵⁴ uzunluğunda ve eni ise 22 arşın¹⁵⁵ genişliğindedir. 20 odası ve odaların önünde birer sofa bulunmaktadır. Bu hamamlarda birinci sınıf hamamlarda olduğu gibi hususi yüzme yerleri bulunmamaktadır. Hamama ait havuzun uzunluğu 22 arşındır¹⁵⁶. Birinci sınıf deniz hamamlarında olduğu gibi birer adet kahvehane ve tuvalet bulunmaktadır. Tuvaletlerin giderleri denize akıtılmamaktadır. Ayrıca havuza girenlerin güvelliğini sağlamak için havuz kenarına bir adette halat gerilmiştir¹⁵⁷.

Salaşların tepesine gerilmiş çamaşır iplerindeki peştamallar güneşte kurumak için çırpınıp dururlar. Donanma bayrakları gibi sallanan siyahlı, kırmızılı, sarılı peştamalların ayrı bir görünümü de vardır. Delice poyrazlarda yerlerinden koparlar, uçup giderler.” Bkz. Birsal, *a.g.e*, s. 84.

¹⁴⁵ Beyoğlu, a.g.m, s. 66.

¹⁴⁶ Şahin, a.g.m, s. 245.

¹⁴⁷ 2,6 metre

¹⁴⁸ 16 metre

¹⁴⁹ 20 metre

¹⁵⁰ 9,3 metre

¹⁵¹ 8 metre

¹⁵² Şekil 70.

¹⁵³ B.O.A.,*Şûra-ı Devlet*, 675/43, s. 12.

¹⁵⁴ 21,3 metre

¹⁵⁵ 14,6 metre

¹⁵⁶ 14,6 metre

¹⁵⁷ B.O.A.,*Şûra-ı Devlet*, 675/43, s. 12.

Üçüncü sınıf deniz hamamlarının boyu 28 arşın¹⁵⁸ uzunluğunda ve eni 20 arşın¹⁵⁹ genişliğindedir. Bu hamamlarda ikinci sınıf deniz hamamlarında olduğu gibi hususi yüzme yerleri yoktur. Hamama ait havuzun uzunluğu 18 arşın¹⁶⁰, genişliği 10 arşındır¹⁶¹. Üçüncü sınıf deniz hamamlarının içinde 15 oda ile birer sofa ve kahvehane bulunmaktadır¹⁶².

Umumi deniz hamamları Osmanlı sosyal hayatına yeni bir pencere açmıştı. Halk, mevsimi geldiğinde bu deniz hamamlarına koşmaktaydı. Ancak plajların eğlence hayatına girmesiyle birlikte deniz hamamlarına olan rağbet azalmıştır. Fakat deniz hamamları uzunca bir müddet hafızalarda yer edinmiştir. En son umumi deniz hamamı, 1980'lere kadar varlığını devam ettiren Moda Deniz Hamamı'dır.

Umumi ve hususi deniz hamamları, mimari olarak mahremiyet anlayışına göre şekillenmiştir. Yapıların mimari özelliklerine bakıldığında esas amacın dışarıdan içerisinin asla görünmemesi şeklinde olduğu görülmektedir. Üzerinde çatısı olan hamamlara küçük pencereler yapılırsa da içerideki loş ve karanlık görüntüyü engellemeye yetmemektedir. Deniz hamamları, kullanım özellikleri itibarıyla modern plajların öncüsü olmuştur. Bu mekânlarda insanlara sağlık, temizlik, eğlence ve dinlence imkânı sunulmaktadır. Bu yönüyle deniz hamamları, çok yönlü mekânlardır. Umumi deniz hamamlarının fonksiyonel olarak dünyada örneği yoktur. Ancak hususi deniz hamamları yalnızca Osmanlı toplumuna özgüdür. Umumi deniz hamamları, sosyalleşmenin yoğun bir şekilde yaşandığı kalabalık mekânlardı. Ancak hususi deniz hamamları, diğerinin aksine bireysel aktivitelerin gerçekleştirilebildiği mekânlardı. Bu hamamlar bireylerin zevkine ve güzellik anlayışına uygun olarak yaptırılmıştır. Bu yüzden hususi deniz hamamları, mimari özellikleri itibarıyla kişisel zevklerin dışı vurması açısından önemlidir. Umumi deniz hamamları, salaş yapılar şeklinde görünürken, hususi deniz hamamları adeta süslü ve şirin bir deniz kulübesini andırmaktadır. Deniz hamamları ortadan kalktıktan sonra üzerine kurulan kazık direkler plajların ortasında bir süre varlığını devam ettirmiştir¹⁶³. Eski nesiller, bu kazık direklere bakarak deniz hamamlarının hatırasını hafızalarında canlı tutarken yeni nesiller için bir anlam ifade etmeyecektir.

¹⁵⁸ 18,6 metre

¹⁵⁹ 13,3 metre

¹⁶⁰ 12 metre

¹⁶¹ 6,6 metre

¹⁶² B.O.A., *Şûra-ı Devlet*, 675/43, s. 12.

¹⁶³ Evren, a.g.e, s. 45.

1.6 Deniz Hamamlarının Bakım ve Onarımı

Deniz hamamları sık sık tadilata girerdi. Tamire ihtiyacı olan deniz hamamları önce tespit edilirdi. Mühendishane tarafından harcama tutarı belirlendikten sonra Şehremaneti bakım-onarım masraflarını karşılayacak bütçeyi temin ederdi ¹⁶⁴ . Sonrasında da Şehremaneti'nin belirlemiş olduğu bir kalfa tarafından bakım-onarım çalışmaları başlardı. Şehremaneti bu çalışmaları rapor halinde keşif ve münakasa defterlerine kaydederdi. Arşivde Galata'da kurulan deniz hamamlarının tamir, bakım ve onarımlarıyla ilgili belgeler mevcuttur.

Deniz hamamları, çoğunlukla yaşanan fırtınalardan dolayı hasar görürdü. Bazı hamamlar kazıklar üzerine kurulurken; bazıları da dubalar üzerine inşa edilirdi. Fırtına olduğunda en çok dubalar ve kazıklar zarar görürdü. Bu yüzden batma tehlikesi olduğu için tamire ihtiyaç duyulurdu. Örneğin; Galata Köprüsü'ne bağlı kurulan deniz hamamları fırtınalar sebebiyle harap olduğu için 1890 yılında tamir edilmiştir. Hamamların keşfi(hasar tespiti) yapılmış ve Mühendishane tarafından 12.225 kuruş harcama tutarı belirlenmiştir. Şehremaneti bu işi Andon Kalfa'ya vermiştir. Andon Kalfa bu işten 11.000 kuruş ücret almıştır¹⁶⁵. Bu deniz hamamları bir önceki sene de Andon Kalfa tarafından tamir edilmiştir¹⁶⁶.

Deniz hamamlarının tamir masrafları Şehremaneti tarafından karşılanırsa da bakım ve onarım faaliyetlerini Mühendishane takip ederdi. Mühendishane çalışanları(mühendisler) sermühendis ile tamir edilecek hamamların keşfini yapardı. Eğer hamamlar ağır hasarlı ise; Bahriye Nezareti'ne bağlı çalışan bir mimara yeniden projelendirilerek yeniden kurulması için rapor tutulurdu¹⁶⁷. Örneğin; Karaköy'de kurulan deniz hamamlarından bazıları ağır hasarlı olduğu için yeniden kurulmasına karar verilmiştir. Kosta Kalfa'ya 87.500 kuruş ücret ödenerek yeniden yaptırılmıştır¹⁶⁸. Bundan başka yine aynı yerde bulunan hamamlardan birisinin dubaları su aldığı için yeniden inşasına karar verilmiştir¹⁶⁹. Bazı deniz hamamlarında ise güçlendirme çalışmaları yapılmıştır. Hamamların batmaması için altına ilave duba veya salllar eklenmiştir. Örneğin; 1906 yılında yapılan tadilat çalışmaları sırasında Galata

¹⁶⁴ B.O.A, *Dâhiliye, Mektubi Kalemi*, 391/21.

¹⁶⁵ B.O.A, *İrade, Şûra-ı Devlet*, 100/5978.

¹⁶⁶ B.O.A, *İrade, Şûra-ı Devlet*, 96/5729.

¹⁶⁷ B.O.A, *Şûra-ı Devlet*, 696/16.

¹⁶⁸ B.O.A, *Şûra-ı Devlet*, 693 /4.

¹⁶⁹ B.O.A, *Dâhiliye, Mektubi Kalemi*, 992/37.

Köprüsü'nün bitişiğine kurulan hamamlardan birisine ilaveten sal ve duba takviyesi yapılmıştır¹⁷⁰.

Şehremaneti, deniz hamamlarının temizliğiyle de ilgilenmiştir. Sıhhiye-i Emanet, deniz hamamlarını denetleyerek; temizlik ve sağlığa uygunluk durumları ile ilgili raporlar tutardı. Bu raporlar Şehremaneti'ne verilir ve duruma göre tedbir alınması talep edilirdi. Bazı deniz hamamları, atık suların denize karıştığı yerlere yakın kuruluyordu. Bu hamamların yerleri ya değiştiriliyor ya da sık sık temizlik yapılıyordu. Temizliğin yapılmadığı ya da sağlık şartlarının elvermediği bölgelere kurulan deniz hamamları birtakım hastalıkların yayılmasına sebep olabiliyordu. Buna benzer bir durum Büyükada'daki deniz hamamlarında yaşanmış ve bu sorun giderilmiştir¹⁷¹.

1.7 Deniz Donundan Mayoya: Deniz Hamamlarında Kullanılan Giysiler

Denize girme kültürünün yaygınlaşmasıyla birlikte, denizde giyilecek kıyafetlerde büyük önem kazanmıştır. Hiç şüphesiz bu kıyafetlerin nasıl olması gerektiğini belirleyen en önemli faktör mahremiyetti. Zira denize girmek için kullanılacak kıyafetlerde vücut hatlarının belli olmamasına dikkat edilmekteydi. Erkek ve kadınların ayrı ayrı denize girdiği bir dönemde bile bu hassasiyetin üzerinde durulması şaşırtıcıdır. Ancak zamanla bu hassasiyet azalacaktır¹⁷². Mahremiyet dışında en önemli faktör ise kıyafetlerin serin ve hava alabilir kumaşlardan dikilmiş olmasıydı. Amaç bedenin suyla temas etmesini sağlamaktı¹⁷³.

Osmanlı toplumunda denizde ilk kullanılan kıyafetin peştamal olduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi, bu peştamallara *futa* demiştir¹⁷⁴. Futa kelimesi uzun yıllar peştamal karşılığında kullanılmıştır. Hem kadınlar hem de erkekler denize girmek için peştamal kullanırdı. Ancak peştamalı daha çok erkeklerin kullandığı söylenebilir. Erkekler bu

¹⁷⁰ B.O.A, *İrade, Şehremaneti*, 20/45.

¹⁷¹ B.O.A, *Dâhiliye, Mektubi Kalemi*, 538/88.

¹⁷² Denize girme alışkanlığının başlaması, beraberinde kendine özgü moda giysilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ama ilk zamanlar moda yerine, kendi gerçeğine ve geleneğine uygun geleneksel giysi tercih edilmiştir. İkinci meşrutiyet yıllarına gelindiğinde bu kıyafet değişime uğramış, hatta dönemin meşhur dergilerinden Şehbal' de "Bu senenin ilk deniz kostümü karadan denize moda" sloganıyla başında kepi dizlerin az üzerinde etekli, belden kemerli elbise ince çorabı ve bağcıklı ayakkabılarıyla yeni bir tarz oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu giysiler oldukça kapalı hatta dışarı kıyafeti ölçüsünde olmuştur. Bkz. İlbeyi Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, Truva Yayınları, İstanbul 2009, s. 416.

¹⁷³ Derya Geçili, "Osmanlı Devleti'nde İstanbul ve Çevresinde Sahillere Yapılmaya Başlanan Deniz Hamamları", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları*, C.5, S.9, (Ekim 2019), s. 156.

¹⁷⁴ Evliya Çelebi bu manzarayı şu sözlerle nitelemiştir: "... deniz mülkleri gibi adem melekleri nilgün futa ile şinâverlik iderler ve her cezirelerin çemenzârlarında ayş u nûş idüp gam-ı dünyayı ferâmûş edüp sohbet-i hasıl-hâs iderler..." Bkz. Evliya Çelebi, (hızl. Orhan Şaik Gökyay), *a.g.e*, s. 137.

peştamalları, belden aşağısı görünmeyecek şekilde vücutlarına sarardı. Peştamalların altında iç donu mutlaka bulunurdu. İç donunu ıslatmak istemeyenler ücreti mukabilinde hamam sahibinden iç don isterdi¹⁷⁵. Kadınlar göğüslerinden diz altlarına kadar peştamalları sarar; deniz hamamına öyle girerdi¹⁷⁶. Deniz hamamlarına peştamalsız gelenlere hamam sahipleri tarafından peştamal verilmekteydi. Kullanılan peştamallar, kuruması için hamamın güneş alan yerlerine asılırdı. Peştamallar çıkarıldıktan sonra havluya sarılıp hamamın içinde öyle gezinilirdi¹⁷⁷. İnsanların peştamalı tercih etmesinde, sıcak hamama gitme kültürünün yaygın olmasının etkisi olabilir. Halk sıcak hamamlara yıkanmak için gitmekteydi. Aynı şekilde deniz hamamlarına da yüzmek için değil yıkanmak için gidilirdi. Zaten peştamallar denizde yüzmek için uygun kıyafetler değildir. Bu yüzden deniz hamamlarının yıkanma yerleri olduğunu varsayarak peştamalların tercih edildiği söylenebilir.

Denize peştamalla girme âdeti uzun yıllar devam etmiştir. Ancak peştamalı kullanmak istemeyenler tarafından peştamala alternatif olarak denize özel kıyafetler tasarlanmıştır. Bu kıyafetler *deniz donu*, *denizlik* veya *kostüm* olarak isimlendirilmiştir. Erkeklerin kullandığı deniz kıyafetine deniz donu denilirdi. Kadınlarınkine denizlik veya kostüm denilirdi. Deniz donu tek parçadan ibarettir. Günümüzde *şeriat donu* olarak bilinen iç çamaşırlarına benzemektedir. Bazı deniz donlarına *uçkurlu deniz donu* da denilmiştir. Bu donları genellikle çocuklar kullanmıştır. Kadınların kullandığı denizlik ise deniz donu ve ceketle birlikte iki parçadan oluşmaktadır. Denizlik, boyundan itibaren el ve ayaklar hariç vücudun her yerini kapatmaktaydı¹⁷⁸. Bu kıyafetin kadınlara sağladığı en büyük avantaj hassas olan kadın cildini yosun gibi deniz artıklarından korumasıydı¹⁷⁹. Kamil Şahin, denizlikleri şu şekilde tarif etmektedir:

“Müslüman-Türk kadınları denize, kapalı deniz hamamlarında girerken dahi, özel deniz kıyafetleri ile girebilmişlerdir. Bu özel elbiseler; ya boğazdan ayak bileklerine kadar uzanan bir gecelik gömleği yahut da. Denizlik adı verilen çiçekli basmalardan dikilmiş, vücut azaları belli olmayacak şekilde özel bir elbiselerdir. Bir buluz ile bir dondan meydana gelen denizlik kapalı bir kisve idi. Donun en

¹⁷⁵ Kaya, a.g.m, s. 303.

¹⁷⁶ Aksel, a.g.e, s. 178.

¹⁷⁷ O zamanlar kadınlar sıcak hamama gider gibi deniz hamamına bohça ile giderlerdi. Büyükler peştamallarını küçükler uçkurlu donlarını beraberlerinde getirirlerdi. Kadınlar göğüslerinden dizleri altına kadar peştamala bürünürler öylece denize girerlerdi. Deniz hamamı üstünde ortası açık kenarları tahtadan bir çatı vardı. Islanmış peştamal, havlular burada kurutulur, sonra da uzun ucu çatallı bir sırkla aşağı alınır. Bkz. Beyoğlu, a.g.e, s. 65.

¹⁷⁸ Ersöz, a.g.e, s. 15.

¹⁷⁹ Geçili, a.g.m, s. 156.

kıyası diz kapağı altına kadar inerdi. Baldırları da kısmen, don paçalarına dikilen danteller veya kırmalı süsler örterdi. Göğüslük buluzun yakası kapalı, kolları da dirseğe kadar inerdi. Denizlik bazen buluz ve don etekli, zamanımızdaki işçi-amele tulumları kesiminde yapılırdı¹⁸⁰. ”

Avrupa’da denize girme kültürünün yaygınlaşmaya başladığı ilk dönemlerde insanlar günlük kıyafetleriyle denize girerdi¹⁸¹. Daha sonraki dönemlerde uzun entari şeklinde ilk deniz kıyafetleri ortaya çıkmıştır¹⁸². Tek parçadan oluşan bu deniz kıyafeti, omuz bölgesinden ayak bileklerine kadar vücudu kapatmaktaydı. Bu kıyafetle denize giren kadınlar, etekleri su yüzünden havaya kalkmasın diye bacak aralarını çengelli iğneyle iliklerdi. Ancak bu seferde iliklenen bölge balon gibi şişer, rahatsız ederdi¹⁸³. Deniz kıyafeti almaya gücü yetmeyen kadınlar ise kendi kıyafetlerini kendileri dikerdi. Bunun içinde gazete mecmualarında yayınlanan denizlik modellerinden faydalanırlardı¹⁸⁴. Osmanlı toplumunda deniz kıyafetleri için ince ve serin tutan kumaşlar kullanılırken, Avrupa’da kalın ve yünlü kumaşlar ya da ketenli kumaşlar tercih edilmiştir. Yünlü kumaşların tercih edilmesinin nedeni sağlıkla ilgili gerekçelerdi. İnsanlar yünlü deniz kıyafetleri sayesinde kendilerini soğuktan muhafaza ettiklerine inanıyordu. Mahremiyet algısı, deniz kıyafetlerinin renklerini belirleyen en önemli faktör olacaktır. *Bu dönemde giyilen giysilerde yüzücüye ağırlık yapmaması ya da yüzen kişinin vücuduna yapışmaması gereken materyaller tercih edilmiştir. Bu giysilerde lacivert, siyah gibi ıslanıldığında vücut hatlarını ortaya çıkarmayacak türde koyu renkler tercih edilmiştir¹⁸⁵.*

1820’lerde moda mağazaları yeni model deniz kıyafetleri piyasaya sürmeye başladı. Bu yeni model kıyafetlere *mayo* ¹⁸⁶ denilmiştir. İlk mayo modelleri günümüzdeki mayo modellerinden oldukça farklıdır. Bu mayoları günümüzdeki modellerinden ayıran en önemli fark uzun ve geniş kesim olmasıdır. İlk mayolar, yüzmeye elverişli değildir. Hatta özellikleri itibarıyla bu kıyafetlerle derin sularda yüzmek risklidir. Eser Tutel, Hayat Tarih mecmuasında *Mayonun 135 Yıllık Gelişmesi ve Deniz Banyoları* adlı yazısında 1830’lara ait bir mayo

¹⁸⁰ Şahin, a.g.m, s. 247.

¹⁸¹ Özsan, a.g.e, s. 35.

¹⁸² Şekil 19.

¹⁸³ Alpay Kabacalı, *Tarihin Aynasında İstanbul Hayatı*, Creative Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 93.

¹⁸⁴ Özsan, a.g.e, s. 33.

¹⁸⁵ Özsan, a.g.e, s. 35.

¹⁸⁶ Fransızca “maillot” kelimesinden dilimize aktarılan mayo, yüzmeye sırasında ten üzerine giyilmek üzere kol ve bacakların rahat hareket edebileceği şekilde tasarlanan, vücudu tamamen saran kumaşlardan üretilen bir giysidir. Bkz. Özsan, a.g.e, s. 34.

modeli yayınlamıştır¹⁸⁷. Bu resme bakıldığında ilk mayo modelleri, günümüzdeki tesettür mayolarına benzemektedir.

Denize girme alışkanlığıyla birlikte boğulma vakaları da artmıştı. Mayo üreticileri bunu fırsata çevirerek boğulma riskini engelleyici yeni model mayolar geliştirmiştir. İlk cankurtaran özellikli mayo modelini 1840'ta Rufus Porter tasarlamıştır¹⁸⁸. Bir diğer cankurtaran mayo tasarımı yapan kişi de Sarah E. Saul'dur. Saul'un geliştirdiği bu tasarımın en dikkat çekici özelliği hafif ve kullanışlı olmasıdır. Aslında tasarladığı şey mayodan ziyade çemberli eteğe benzemektedir. Havalı çember kasnaklarla kat kat çevrelenen bu eteğin altına pantolon veya tulum giyilirdi. Böylelikle kasnaklar eteği suda havaya kaldırsa da avret yerleri görünmemekteydi. Saul bu kıyafeti Porter'dan 30 yıl sonra yani 1870 yılında tasarlamıştır¹⁸⁹.

19. yüzyılın sonralarına doğru denizde yıkanma âdeti, yerini yüzmeye bırakacak, hatta sportif bir aktiviteye dönüşecektir. Bu durum mayoların dönüşümünü hızlandıracak ve yüzyılın sonunda tek parçalı mayolar görülecektir. Bu dönemdeki erkek mayoları koyu renkte olup, bol kesim atlet ve uzun şort şeklindedir. İlk tek parçalı kadın mayosunu Avustralyalı yüzücü Annetta Kellerman giymiştir. Her ne kadar Kellerman'a bu hareketinden ötürü tepki gösterilse de kendisi tek parçalı mayolara karşı ilginin artmasına neden olmuştur¹⁹⁰.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde kadınlar etekli, kabarık ve bol kesim mayolar giymekteyken savaş sonrasında tek parçalı, dar kesim ve vücudun belli bir bölümünü kapatan mayolar giymeye başlamıştır. Deniz kıyafetlerinin tarihsel gelişiminde mahremiyet anlayışındaki değişim ve kadının sosyal hayatın içerisinde daha görünür hale gelmesinin etkisi büyüktür¹⁹¹. Hatta bu durum erkek mayolarında da değişime yol açmıştır. Hatta 1920'lerde kadın-erkek mayoları arasındaki farklılıklar giderilerek neredeyse uniseks (cinsiyetsiz) özellikte mayolar piyasaya sürülmüştür¹⁹². Bu dönemde tabulara karşı cesur adımlar atan *Jantzen*, *Cole of California* ve *Catalina* gibi deniz kıyafeti üreticisi şirketler kurulmuştur. Bu

¹⁸⁷ Şekil 20.

¹⁸⁸ 1840 yılında botlara bağlı pantolon benzeri giysinin patentini alan Rufus Porter, tasarımını, omuz askılarıyla desteklemiş ve koltuk altından ayaklara kadar uzanarak ayak bölümüne giysiyi sıkıştırmıştır. Altı adet şişme hava yastığı giysiyi kuşatarak, her iki ayak üzerinde yürütme için bir yüzgeç görevi görmüştür. Bkz. Özsan, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁸⁹ Özsan, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁹⁰ Özsan, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁹¹ Özsan, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁹² Özsan, *a.g.e.*, s. 47.

şirketler sayesinde deniz banyosu kıyafetlerinin üretimi durdurulmuş ve plaj kültürüne uygun mayolar üretilmeye başlanmıştır.

Ülkemizde mayo kullanımı cumhuriyet döneminde yaygınlaştı. Cumhuriyetle birlikte sağlanan özgürlük ortamı deniz kıyafetlerini de etkilemiştir. Özellikle plaj kültürünün toplum hayatına girmesiyle birlikte erkekler peştamaldan, kadınlar ise kostümlerden sıyrılarak mayo giymeye başlamıştır. Bu dönemde Atatürk'ün mayoyla denize girdiği bilinen bir gerçektir. Devrimleri yaşantısıyla halka aktarmaya çalışan Gazi, belki de mayoyla denize girerek halkın geleneklerinden sıyrılmasına önyak olmaya çalışıyordu¹⁹³. Zafer Toprak, o dönemlerde Atatürk'ün halkın önünde vücudunun üst kısmı çıplak denize giren tek lider olduğunu söyleyerek sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Başbakanı İsmet İnönü uzun süre göğsü kapatan askılı mayoyla denize girmeyi tercih edecekti¹⁹⁴... Mayonun ilk adı ‘deniz donu’ ya da ‘denize girmeye mahsus olan don’du. Devlet ricali mayonun kabulünde büyük rol oynadı. Zira mayonun halk arasında kabulü zaman aldı. İlk zamanlarda erkekler donla yahut don üstünde peştamalla denize giriyorlardı. Sonraları, bol ve altılı üstlü bir tür kapalı mayolar çıktı. Kadınlar ise vücut tenasübünü hiç göstermeyen bol biçim ve kollarının kırması bilekleri, paçalarının kırmaları da baldırları örten, ekseriya açık veya koyu maviden yahut kapalı düz renkte şeyler giyerlerdi. Bunlara mayodan ziyade elbise demek daha doğru olurdu¹⁹⁵.”

Deniz kıyafetleri ilk başlarda kendiliğinden ve doğaçlama usullerle ortaya çıkmıştı. Daha sonraki süreçlerde moda furçasının etkisiyle gelişim göstermiştir. Deniz hamamlarında sırasıyla peştamal, denizlik veya deniz donu ve mayo kullanılmıştır. Osmanlı toplumunda deniz kıyafetlerine şekil veren modadan ziyade geleneklerdi. Fakat cumhuriyet dönemiyle birlikte sosyal hayatta yaşanan değişim deniz kıyafetlerini de etkileyecek ve modanın tesiri altına girecektir. Böylelikle deniz hamamları, sadece denize girme alışkanlığında değil feraceden mayoya uzanan değişimin de öncüsü olacaktır.

¹⁹³ Şekil 76.

¹⁹⁴ Şekil 77.

¹⁹⁵ Zafer Toprak, *Deniz Hamamından Plaja Bir Nostaljinin Öyküsü*, Pera Müzesi Yayını, İstanbul 2018, s. 12.

1.8 Deniz Hamamlarıyla İlgili Yaşanan Bazı Olaylar-Sıkıntılar

Denize girme alışkanlığı artınca deniz hamamları da artık Osmanlı günlük yaşamının bir parçası haline gelmişti. İnsanlar bu mekânlarda bir taraftan deniz suyunun kerametlerinden faydalanırken, diğer taraftan da eğleniyordu. Bu yüzden deniz hamamları birçok hatıraya ev sahipliği yapmıştır. Deniz hamamlarında her gün onlarca ve hatta yüzlerce olay yaşanıyordu. Bu olaylardan bazıları acı bir şekilde sonlanırken bazıları da tatlı bir hatıra olarak hafızalarda yer edinmiştir. Deniz hamamlarının yaygın olduğu dönemlere tanıklık edenler, bu acı-tatlı hatıraları günümüze kadar aktarabilmişlerdir. Bu haliyle deniz hamamları bir devrin tanıklığını yapmışlardır.

İnsanların denize girme alışkanlığı kazanmasıyla birlikte, boğulma vakalarında ciddi bir artış yaşanmıştır¹⁹⁶. Yüzme eyleminin peygamber sünneti olarak kabul edildiği bir toplumda, denizde boğulanların çok olması şaşırtıcıdır. Bununla birlikte yüzme bilen kimselere her daim gıpta ile bakılmıştır. Yüzme bilenlere daima önem verilmiştir. Hatta yüzme eğitiminin önemi anlaşılmış olacak ki ders olarak okullarda okutulmuştur¹⁹⁷. İbrahim Cemal, *Deniz Hamamı Risalesi* adlı eserinde yüzme bilmenin önemini şu şekilde ifade etmiştir:

“Yüzme insanın ahlakına dahi pek güzel tesir eder, yani cesaretini ve tedbir ve maharetini artırıp telaşsız eyler ve fedakâr kılar. İşbu hasâ’is(hisler) sayesinde insan kendisini ve hemcinsini tehlikeden halas eder. Yüzmedeki maharetleri sayesinde ne kadar kişi ölümden kurtulmuştur? Ve müttehili oldukları çiredestiye(becerikli) vicdanlarında caygir(yer tutan) olan cesaret ve vefa dahi inzınam etmiş iyi yüzme bilenlerin himmetiyle ne kadar nüfus telhis(kurtulmak) eylemiştir! Kendisinin iyi yüzme bildiğinden emin olan bir kimse denizde boğulmak üzere olan bir şahsı kurtarmak için suya atlamakta tereddüt eylemez; iyi yüzme bilmeyen ise böyle bir sırada bir fedakârlık etmek isteyecek olsa bile beyhude ibraz-ı şecâ’at(boşuna yiğitlik) etmiş olur ve onun bu hareketi aliye’l’umum pençe-i mevta bir yerine iki kurban teslim etmekten başka bir şeye müncer olmaz. Binaenaleyh çocuklara erkenden yüzme öğretilmelidir. Bu da onları hem kuvvetlendirmek hem de ileride gerek kendilerine ve gerek

¹⁹⁶ Geçili, a.g.m, s. 152.

¹⁹⁷ Şekil 21.

*hemcinslerine faydaları dokunmak içindir. Asakir-i berriye ve bahriye için dahi yüzme dersi okuyup yazma dersleri kadar lazım olduğundan bu derslerin kâffesi mecburiyet tahtına almalı yani her asker müddet-i hidematının hateminde okuma, yazma ve yüzme bilmelidir*¹⁹⁸. ”

Deniz hamamlarında yüzme bilmeyenler için ayrı bir havuz bulunmasıyla birlikte yüzme bilen hademelerin de bulundurulması zorunlu tutulmuştur¹⁹⁹. Boğulanları kurtarmak için hamamlarda iâne(cankurtaran) mevkileri kurulmuştur²⁰⁰. Bununla birlikte suda boğulmak üzere olanları kurtaranlara Dâhiliye Nezareti tarafından *tahlisiye madalyası*²⁰¹ verilmiştir²⁰².

Tahlisiye madalyası²⁰³ alanlar arasında Osmanlı döneminin ilginç karakterlerinden birisi olan Tulumbacı Bahriye²⁰⁴’de vardır. Tulumbacı Bahriye’nin tahlisiye madalyasını nasıl aldığını Reşat Ekrem Koçu şöyle anlatmıştır:

¹⁹⁸ İbrahim Cemal, *Deniz Hamamı Risalesi*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1307, s. 35.

¹⁹⁹ B.O.A, *Şûra-ı Devlet*, 675/43, s. 12.

²⁰⁰ Şekil 22.

²⁰¹ Tahlisiye Madalyası, Sultan Abdülmecid döneminde verilmeye başlanıp, Sultan II. Abdülhamid döneminde kıyas kabul etmez bir biçimde artış göstermiş ve cumhuriyete miras kalmıştır. Osmanlı’nın etnik mozaik yapısı içinde yer alan çok farklı kesimlerden insanlara; din, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin yaptıkları iyiliğin karşılığı verilmiştir. Devlet, madalyanın verilmesi hususunda oldukça hassas davranarak nizamname maddelerinin kat’i şekilde uygulanmasını ve adaletin tesis edilmesini temin etmiştir. Sultan II. Abdülhamid’in birçok siyasi meselede pragmatik amaçlarla kullandığı madalya ve nişan verme usulünde oldukça farklı bir yeri olan bu madalya, insani değerleri yüceltmek namına verilen bir lütuf olarak tarihimizdeki yerini almıştır. Bkz. Fırat Küskü, “II. Abdülhamid Döneminde Hayat Kurtaranlara Madalya Verilirdi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 323, (Kasım 2020), s. 75.

²⁰² Cüneyt Aytunç bu hususta şu bilgileri aktarmaktadır: “Denizle haşır neşir olmayınca yüzme bilene de rastlamak zor oluyor elbet. Hatta bahriyelilerden bile yüzme bilmeyeni varmış. Öyle ki denize düşüp de boğulmak üzere olanı kurtaracak bir civan bulmak da zor oluyormuş. Ola ki biri çıkıp da denize düşeni kurtardı mı, padişah tarafından Tahlisiye Madalyası’yla ödüllendirilmiş.” Bkz. Cüneyt Aytunç, *Suadiye*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2010, s. 15.

²⁰³ Şekil 23.

²⁰⁴ Osmanlı’nın renkli simalarından birisi olan Tulumbacı Bahriye, 1875 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Babası Baha Bey, annesi ise Fitnat Hanım’dır. Babası Baha Bey, paşa oğlu olmasına rağmen serbest meslekle uğraşmıştır. Annesi Fitnat Hanım ise önceleri randevu evinde çalışırken Baha Bey’in kendisine sahip çıkıp evlendikten sonra tövbekar olmuştur. Bahriye çocukken Fitnat Hanım veremden ölmüştür. Annesinin ölümünden sonra babasının içkiye düşkünlüğü artmış ve çocuklarıyla ilgilenemez olmuştur. Bu yüzden Bahriye ilgiden yoksun büyümüş kızlardan ziyade erkeklerle oynamış farklı bir mizaçla yetişmiştir. 9-10 yaşlarına gelince oturduğu mahallenin tulumbacılarıyla tanışmış ve onlarla yangın söndürmeye gitmiştir. Köşklünün veya bekçinin “yangınnnn vaaarrrr” sesini duyar duymaz tulumbacı uşaklarından önce koğuşa gelir, yeldirmesini toplayarak fenercinin yanında yerini alır. Langa’dan Fatih’e, Fener’e, Galata’ya, Beşiktaş’a ve Ortaköy’e kilometrelerce yolu koşar, yangınlara gider gelir. Babası vefat ettikten sonra İlyas adlı biriyle evlendirilir. İlyas’tan İsmail adında bir oğlu olur. Ancak İlyas’tan bir süre sonra boşanır. Yalnız kalan Bahriye bütün varlığını oğlu İsmail’i yetiştirmek için harcar. Evlilik tekliflerini kabul etmez. Dışinden tırnağından artırarak oğlunu okutmuş, en iyi şekilde eğitim almasını sağlamıştır. İsmail 18 yaşına gelince Balkan Savaşı’na cepheye gider ancak bir yıl sonra şehit olduğu haberi gelir. Oğlunun şehit olmasına dayanamayan Bahriye, intihar eder. Tulumbacı Bahriye’nin arkasından gözyaşı döken kimse yoktur ama cenazede saygı durumunda yüzlerce tulumbacı yoldaşı vardır. Küçük Langa bostanlığı arasındaki kulübede doğan, tulumbacılarla yangından yangına koşan, Aksaray’ın zıpır, çileli kızı artık yoktur. Arkasında unvanından başka hiçbir şey bırakmaz. Ama o unvan

“O zamanlar (1885-1895) plaj yok, deniz hamamı vardı. Deniz hamamları da kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı kurulurdu. Müslüman kadınlar hamamın tahta perdeleri dışına asla çıkamadıkları gibi erkekler de kadınlar hamamı civarında yüzemez hatta kayıkla da dolaşamazdı. Bir Müslüman kadının soyunup denize girmesi büyük suçtu. Vücuduna bir erkek elinin parmak ucu dahi değse, alnına fahişe damgası o anda vurulur ve hakkında zabıtaca inceleme başlatılırdı.

Yenikapı iskelesine bir soğan kayığı gelmiş. Bahriye de avare dolaşırken iskeleye uğramış. İskelede İstanbul acemisi, denizi yeni görmüş bir zaptiye neferi varmış. Nasıl olmuş bilinmez, ayağı mı kaymış, gözü mü kararmış, her ne ise denize düşmüş. Yüzme bilmiyor. O kadar adam, içlerinde gemiciler de var, denize atlayıp neferi kurtarmaya bakmaz.

— Oğlum iskeleye sarıl, delikanlı şu kayığın dümenini tut, diye bağırırlarmış.

Nefer göz göre göre boğuluyormuş. Bahriye başörtüsünü, feracesini, entarisini çıkarıp denize atlamış. Kız iyi yüzer, neferi usulü ile tutmuş, karaya çıkarıp kurtarmış. Olay etrafa yayılınca başta imam efendi bir mutaassıp güruh toplanmış.

— Asker zaten iskeleye tutundu idi. Yok, elbet ki bu kadar erkek var, birinden biri nasıl olsa denize atlayacak, neferi kurtaracaktı. Hem iskelenin önünde deniz adam boyunu aşmaz, neferin ayağı dibe değdi, nasıl boğulur? Kahpenin zoru çıplak vücudunu erkeklere göstermek. Şırfıntı koca bulamıyor, kastı bir takım cahil delikanlıları tahrik etmektir. Mazbata yapalım, arz edelim, o kahpeyi İstanbul’dan sürdürelim. Fakat semtin komiseri dönüp dolaşıp kendi başına da kabak patlayacağını görünce, o güruha katılmaya mecbur olmuş, mazbata işine müdahale etmiş.

— Müşküllü budur ki yerinde resmi bir keşif yapalım, mazbatayı da karakolda tanzim edelim, hep beraber mühürler imzalarız, demiş.

Başta imamla komiser on kişi kadar iskeleye gitmişler, neferin denize düştüğü yer burası mıdır diye konuşurken, Narin Ahmet haber vermiş Bahriye de koşmuş gelmiş. Heyet iskele kenarında denize eğilmişler, neferin düştüğü yeri tetkik ederken imamın ayağı kaymış denize düşmüş, Narin Ahmet’e göre ise kız imam efendiyi bir omuz vurarak denize yuvarlamış. İmam sırtında koca cüppe “imdat” diye dalar çıkarmış, yine denize atlayan olmamış.

— *İmam Efendi, iskeleyi tut, iskeleyi tut, diye bağırırlarmış.*

Bahriye de:

— *Telâş etmeyin yahu, imam efendi iskeleyi tuttu. Hem orası adam boğulacak kadar derin değildir, görmüyor musunuz ayağı yere değiyor. Bu kadar erkeksiniz, içinizde bir de koca komiser var, nasıl olsa biriniz soyunup atlar, efendiyi kurtarır demiş.*

Kimsenin atlamadığını görünce başörtüsünü, yeldirmesini, entarisini atmış, orada bulunup aleyhinde konuşmuş olanlardan birinin yüzüne de tükürdükten sonra denize atlamış, seksen okkalık (1 okka=1,283 kg) imamı boğulmasına ramak kala çekmiş kurtarmış. Islak başörtüsü ve ıslak yeldirmesini almış:

— *İşte Tulumacı Bahriye kahpesi vücudunu sizlere de gösterdi, koca bulamayan şırfıntı bakalım hanginizi baştan çıkaracak, bana sorarsanız gözüm şu üç çocuklu komiser efendide, şimdi mazbatanızı daha iyi yazarsınız diyerek ağlaya ağlaya çekmiş, gitmiş.*

Suratına tükürülen adam:

— *Efendim, şimdi hemen gidelim, mazbatayı yazalım, kahpe gözümüzün önünde dahi üryan (çıplak) vücudunu teşhir ettikten maada bendenize dahi alenen hakarete bulunmuştur. Fahişeyi Rodos kafası zindanına attırmalıyız deyince, kendisini güçlkle toplayan ve zatürreye tutulmamak için o civardaki Ağa hamamına gitmek üzere bir araba getirtmiş olan imam efendi meğer vicdan sahibi biriymiş, titreyerek arabaya binerken:*

— *Benim burada duracak hâlim yok, lütfen hepiniz hamama teşrif edin, komiser efendi de gelsinler, orada derhal bir mazbata yazıp tanzim edelim ve padişahımızdan bu Tulumacı Bahriye'nin bir adet tahlisiye madalyası ile taltifini isteyelim. Zira iskelede denizin kaç kulaç olduğu, neferin iskeleye tutunup tutunmadığı, iskeledeki erkeklerin denize ne zaman atlayacağı bence bittecrübe sabit olmuştur. Hemen bir hayırlı kısmet çıksın, şu kızın nikâhını kıymak inşallah bana nasip olur, demiş²⁰⁵.*

²⁰⁵ Reşat Ekrem Koçu , “Tulumacı Bahriye 2: Tahlisiye Madalyası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, (19 Kasım 1962).

Bu madalyayı alanlardan bir tanesi de Selânik'te bulunan bir deniz hamamında çalışan Debreli Andon oğlu Yanni'dir. Çalıştığı deniz hamamında boğulma tehlikesi geçiren birçok müşteriye kurtardığı için tahlisiye madalyasıyla ödüllendirilmiştir²⁰⁶.

Boğulma vakalarının birçoğu deniz hamamı dışında yaşanmaktaydı. Yasak olmasına rağmen hamama girenlerden bazıları ahşap direklerin altından yüzerek hamamın dışına çıkıyordu. İster istemez derin ve dalgalı olan yerlerde yeterli yüzme bilmeyenler boğulma tehlikesi yaşayabiliyordu. Bu durumdan Basiretçi Ali Efendi, İstanbul Mektupları adlı eserinde *Muhatarât-ı Bâhriyye* başlığı altında şikayetvârî olarak şu şekilde bahsetmektedir:

“Hasbe'l-mevsim denize girmek bazı kimseler için faydayı mucip ise de bu fayda uğrunda maazallah canını feda etmeğe dahi akıl tecviz etmez. İşte bunun için deniz hamamları yapılp bittecrübe sabit olan işbu tehlikelere bir çare bulunmuştur. Hal böyle iken yine bazı kimseler ötede beride açık yerlerde denize girip bu sebeple nüfusça telefât eksik olmadığı gibi mehtap eğlenceleri esnasında dahi çat pat zayıat olur. Herkese söz anlatmak biraz müşkül olup cemiyetin vikaye-i menâfii ise her yerde hükümetler deruhte buyurduğu vezâîften olduğu cihetle, hükümet-i seniyye böyle açıkta denize girmek ve ecel beşiği gibi merâkib-i bahriye ile mehtaba çıkmak gibi tehlikeli şeyler hakkındaki memnuiyetleri biraz daha şiddetlendirse, cemiyetin fevâidi bu suretle dahi muhafaza buyrulmuş olacağından, ahaliyi bir de bu suretle minnetdâr-ı şükrani etmiş olur²⁰⁷.”

Bu duruma örnek teşkil edecek bir olay İstanbul Bebek'te bulunan bir deniz hamamında yaşanmıştır. Viktor isimli birisi Bebek'te girdiği deniz hamamının dışına çıkmış ve akıntıya kapılarak boğulma tehlikesi geçirmişti. Ancak orada bulunan ve hırdavatçılıkla uğraştığı bilinen Vasili Yorgi Kalfa isimli bir kişi Viktor'u kurtarmıştır. Bu olay üzerine Vasili Yorgi Kalfa'ya tahlisiye madalyası verilmesi uygun görülerek taltif edilmiştir²⁰⁸. Buna benzer bir boğulma vakası da Çengelköy'deki erkek deniz hamamında yaşanmıştır. Cemal Bey isimli bir genç buradaki hamama gelmiş ve hamamın dışına çıkarak iyice açılmıştır. Bir süre sonra gözden kaybolan gencin boğulduğu akşam hamam kapanırken fark edilmiştir.

²⁰⁶ Yanni ile ilgili belgede tam olarak şunlar yazmaktadır: “*Selânik'de deniz hamamı hademesinden Debreli Yanni Bin Andon nâm kimesnenin tâhlis-i can hakkında mestûr olan hidemâtından bâhsle bir küt'â tâhlisiye madalyasıyla tâltifine dair Selânik vilayeti celilesine tevârüd itmiş 30 Mart 311 tarih ve yüz otuz üç numrolu tahrirat leffen tâkdim kılındı efendim.*” Bkz. B.O.A, *Dâhiliye, Mektubi Kalemi*, 421/15, s. 1.

²⁰⁷ Basiretçi Ali Efendi (Haz. Nuri Sağlam), *İstanbul Mektupları*, Kitabevi Neşriyat, 2001, s. 305.

²⁰⁸ B.O.A, *Dâhiliye, Mütenevvia*, 53/33.

Hamam sahibi bu gencin sahipsiz eşyalarını görünce boğulduğunu anlamış ve bu olaydan sonra hamamın bulunduğu koyda kayık gezdirmeye başlamıştır²⁰⁹.

Deniz hamamlarında çapkınlık ve gizliden gizliye izleme olayları çok yaşanırdı. Kadın ve erkek deniz hamamları birbirinden uzak mesafelerde kurulsalar da hamam tahtaları arasından çıkanlar kadınlara ait deniz hamamına kadar yüzerler ve kadınları rahatsız ederlerdi. Bu duruma engel olmak için hamam sahipleri tarafından hamamların bulunduğu mevkilerde zaptiye kayıkları bulundurulurdu²¹⁰. Buna rağmen hamamlarda uygunsuz vakalar yaşanmaktaydı. Hikmet Feridun Es, eski deniz hamamlarını anlattığı bir yazısında zaptiye kayıklarından şu şekilde bahsetmiştir:

“Kadınlar deniz hamamının etrafında fır dönen en önemli kayık polis kayığı idi. Kolay mı? Denizin namusu! Komiser muavini efendi, düdüğü ağzında çalmaya alesta! Buna rağmen etrafta zampara kayıkları dışarıdan dalarak, deniz hamamının tam ortasında, kadınların çığlıkları arasından çıkıp, tekrar kaçanlar gırla²¹¹.”

Kimi erkek deniz hamamlarına “*iffetsiz kadınlar*” alınmakta; uygunsuz işler yapılmaktaydı. Bu durum zaptiyeler tarafından fark edildiğinde ise önce uyarı verilirdi. Uyarılara kulak asmayanlar tutuklanıp karakola götürülür, nihayetinde tartaklanırdı²¹². Örneğin İtalya Dedeagaç Konsolosu Pablo Berena, kadınlara ait deniz hamamına girdiği için orada bulunan bir Bulgar tarafından dövülmüştür. Bu olay üzerine hem konsolos hem de konsolosu tartaklayan kişi zaptiyeler tarafından tutuklanmıştır²¹³.

Aynı sorunlar kadınlara mahsus deniz hamamlarında da yaşanmaktaydı. Gayrimüslim tebaadan kadınların bazıları hamamların tahta perdelerini aşip denize açılıyordu. Bunu fark eden birtakım erkekler bu kadınları gizlice izlemek için pusu atıyorlardı. Kadınların dikkatini çekenler ise işaretleşip hamam çıkışında buluşuyor ve kaçamaklar yapıyorlardı. Sermet Muhtar Alus, Fenerbahçe deniz hamamlarından bahsettiği bir yazısında bu olayı şöyle örneklendirmektedir:

²⁰⁹ Hasan Toper, “Çengelköyü Deniz Hamamları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1958, s. 3832.

²¹⁰ Şekil 24.

²¹¹ Hikmet Feridun Es, “Eski Deniz Hamamları”, *Hürriyet Gazetesi*, (2 Ağustos 1987).

²¹² Kaya, a.g.m, s. 303.

²¹³ B.O.A, *Hâriciye, Paris Sefareti*, 891/15.

“... Beyoğlulu ve Musevi olduğu rivayet edilen bir sarışın vardı. Ötekinden cesaret alarak o da ara sıra tahtadan dışarı çıkar, biraz oracıklarda yüzer, al mayosunu gösterir. Fakat nerede ötekine olan rağbet, nerede bu? Pek iyi hatırlarım, zihninde, deniz içinde mim uryan kadın hayalleri kura kura buraya koşanlar, kaşı ki salaş dört duvar içinden akseden cıvıltıları, berrak kahkahaları uzaktan işiterek mest olmakla iktifa edenler çoktu. Söylediğim afacan madam için de ertesi günü tespihle çekerek yutkunanlar da çoktu. O günler de bir günmüş!”

Yazının devamında plaj kültürünün getirdiği serbestiyete birazda hayıflanarak şöyle demiştir: “Şimdi neredesiniz ey mübarekler? Florya’yı, Caddebostanı’nı, Altinkum’u, hiç değilse uzaktan, çakaralmaz bir nazarla olsun gördünüz mü? ... Çi(Ne) faide! ... Evvelce gerekti değil mi²¹⁴?”

Cumhuriyet döneminden sonra doğan özgürlük ortamı, deniz hamamlarında belirgin bir şekilde hissedilmiştir. Bu dönemde erkek ve kadınların karışık olarak denize girdikleri banyolar yapılmıştır. Bu banyolara gelen bazı müşteriler, denize girmek yerine deniz banyosuna ait gazinoda oturmayı tercih etmiştir. Gazinoda oturan erkekler bir taraftan bir şeyler yiyip içerken diğer yandan denizde yüzen kadınları seyretmekteydiler. Bu tarz banyolarda mektuplaşmalar, bakışmalar, hediyeleşmeler çok yaşanmaktaydı²¹⁵. Hüseyin Cimrin, Antalya’daki deniz hamamlarından bahsettiği *Bir Zamanlar Antalya* adlı eserinde yörede *Konya Güzeli* olarak nam salmış deniz hamamı müdavimi bir kadından bahsederken şöyle demiştir:

“Eskiden benim çocukluk yıllarımda, bir de Konya Güzeli vardı. Konya Güzelinin Karaalioğlu Parkı altındaki Adalar Plajı’nda denize girişini seyretmek isteyen eski Antalyalı gençlerin falez kovuklarına saklanarak Konya Güzeli’ni izlemeleri, onun deniz banyosunu yaptıktan sonra, gençlerin onu Yenikapı’daki evine kadar takip etmeleri, o günlerdeki gençlerin yaşamından önemli bir parça idi²¹⁶.”

Deniz hamamlarında bazen hamam sahipleriyle alakalı anlaşmazlıklar yaşanabiliyordu. Sarraf Bogos adında bir kişi Kadıköy’de bulunan Taş İskeleyi’nin yanına bir deniz hamamı yaptırmak istemiştir. Ancak hamamın o civarda bulunan evlerin karşısına yapılacak olması, o mevkide yaşayanların tepkisini çekmiştir²¹⁷. Bunun üzerine Sarraf Bogos,

²¹⁴ Alus, a.g.e, s. 49.

²¹⁵ Vural, a.g.e.

²¹⁶ Cimrin, a.g.e, s. 194.

²¹⁷ B.O.A, Hâriciye Nezâreti Mektubi Kalemi, 115/3.

mahallenin ileri gelenleri olan muhtar ve imam tarafından şikâyet edilmiştir. Ancak yapılacak olan deniz hamamının şikâyete sebep olacak şekilde bir mağduriyet oluşturmadığı anlaşılmış ve o mevkide yaşayanlarla Sarraf Bogos arasındaki anlaşmazlık giderilmiştir²¹⁸.

Deniz hamamlarında sıklıkla yaşanan hadiselerden biri de hırsızlık olaylarıdır. Açık alanda denize girenlerin çoğu kez değerli eşya veya paraları çalınabiliyordu²¹⁹. Özellikle hamamların kalabalık olduğu günlerde sadece değerli eşyalar değil, elbiseler dahi hırsızların ilgisini çekebiliyordu. En çok çalınan eşyalardan birisi ayakkabılardı. Bu yüzden hamam sahipleri sürekli takunya, terlik vs. bulundururdu. Deniz hamamından sorumlu olan kişiler hırsızlık olaylarını önlemek için müşterilerden makbuz karşılığında değerli eşyalarını alıyordu. Ancak müşteri eşyasını teslim etmezse sorumluluk, deniz hamamı sahibinin üzerinden kalkıyordu²²⁰. Hatta bazı hamamların giriş yerlerinde “*Nakit ve kıymetli eşyasını teslim etmeyenlere karşı mesuliyet kabul edilmez.*” yazılı tabela bulunurdu.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında gündüz açıkta denize girmek yasaklanmıştır. Zaptiyeler sahil kenarlarında dolaşır ve açıkta denize girenleri görürse eşyalarını toplardı²²¹. Tarabya, bu yasağın delindiği nadir yerlendendi. Burada bulunan sefaret yazlıkları önüne demirlemiş olan yat ve motorların denizcileri her sabah denize girerler ve eğlenirlerdi. Özellikle Amerikalı denizcilerin neşeli sesleri koyda yankı yapar her yerde duyulurdu²²².

1.9 Deniz Hamamları ile İlgili Neşredilen Eserler

Hem Osmanlı topraklarında hem de diğer yerlerde uzun bir müddet deniz suyunun sağlığa zararlı olduğuna inanılmıştır. Ancak 19. yüzyılda bu algı tam tersi bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönemde doktorlar tarafından deniz suyunun insan vücuduna faydalarına yönelik eserler yazılmıştır. Bu eserlerle halkın denize bilinçli girmesi amaçlanmıştır. Bu eserleri yazarların doktor olması tesadüf değildir. Çünkü ortaya deniz sağlığı adı verilen bir alan ortaya çıkmıştır. Öyle ki deniz hamamlarına gitmek için çoğu kez doktordan reçete almak şarttı. Doktorlar bu eserlerde denizde banyonun gerekli usul ve yöntemlerini halkın

²¹⁸ B.O.A, *Hâriciye Nezâreti Mektubi Kalemi*, 113/12.

²¹⁹ Geçili, a.g.m, s. 152.

²²⁰ Kaya, a.g.m, s. 304.

²²¹ Birinci Dünya Savaşı sırasında gündüz açıkta denize girmek yasaktı. Polis motoru dolaşır, denize girenlerin elbiselerini toplar, bunları motora kor, Yenikapı sahilindeki karakola götürürdü. Denizde olanlar ise öyle dımdızlak kalırlardı. Bundan sonra karakol önünde ağlaşmalar yalvarmalar başlar, geç vakitlerde kimi tokat yer, kimi sopa, kiminin de kulağı çekilir elbiseler de kapı önüne atılırdı. Bkz. Aksel, a.g.e, s. 184.

²²² Toprak, a.g.e, s. 17.

anlayacağı dilde anlatmıştır. Bu eserlerden bazılarının adları ve yazarları şunlardır: *Deniz Hamamı Risalesi-İbrahim Cemal*, *Deniz Hamamları (Kimler Girebilir)-Hüseyin Hulki*, *Deniz Havası ve Hamamları-Celal İsmail*, *Deniz Hamamları(envâi, menâfii)*, *Denize Kimler Girmelidir?-Doktor Adanalı Ahmed Şükrü*, *Deniz Banyoları-Mustafa Şevki*, *Hamamlar*, *Deniz Hamamları ve Denizde Banyo-Selahattin Ali...* Süleyman Beyoğlu, bu eserlerin dışında birçok basma ve yazma eser olduğunu belirtmiştir²²³.

1.9.1 Deniz Hamamı Risalesi

Deniz hamamları hakkında yazılan ilk eserlerden birisidir. 1889 yılında Doktor Binbaşı İbrahim Cemal tarafından yazılmıştır. Eser, İstanbul'da bulunan Kasbar Matbaası'nda basılmıştır. Eserin matbu nüshası Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM)'nde bulunmaktadır. Eserin ilk bölümlerinde deniz havası ve suyu hakkında bilgiler verilmiştir. Diğer bölümlerde ise başlıklar halinde denize girmeden önce ve sonrasında, uygun olan veya olmayan durumlar hakkında açıklama yapılmıştır. Eser matbu, Osmanlı alfabesi ile 48 sayfa halinde basılmıştır. Eserde denize girme konusunda halkın bilinçsiz olduğu belirtilerek bu eserin yol gösterici nitelikte olduğu ifade edilmiştir²²⁴.

1.9.2 Deniz Hamamları (Kimler Girebilir)

Eserin yazarı Osmanlı döneminin önemli tıpçılarından Doktor Hüseyin Hulki Bey'dir. Hüseyin Hulki, bu eserini 1892 yılında yazmıştır. Yine aynı tarihlerde İstanbul'da Mahmud Bey Matbaası'nda basılmıştır. Risale niteliğinde olan bu eser, 36 sayfadan oluşmaktadır. Günümüzde Milli Kütüphane'de bir adet matbu nüshası bulunmaktadır. Yazar, eserin başında kendisini “*Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne-i Âli Cildiye ve Efranciye Muallimi Doktor Hüseyin*

²²³ Beyoğlu, a.g.m, s. 66.

²²⁴ İbrahim Cemal, bu risalenin yazılış amacın eserin giriş kısmında şu cümlelerle dile getirmiştir: “*Cenâb-ı Hâlık-ı Bahr u Berr-i hıfz-ı samedânesinde mahfuz ve mâsun buyursun. Memâlik-i mahrusa-ı şahane denizlerle muhat olduğu cihetle her sene mevsimi hululünde denize girildiği beyandan müsta'nidir. Denize ya muhafaza ve ıslah-ı sıhhat veyahud def-i maraz ve âlat-ı maksudına mebni girmek lâzım geldiği halde ekser nâs-ı âliye'l-husus büyüyecek çocuklar mücerred eğlence içüngirmekde ve bir kimsenin yaşı, bünyesi, mizâcı, alâtı misillü hâletine deniz hamamının münâsib olup olmadığı anlaşılmak ve münâsib olduğu halde denize nasıl ve ne vakit girileceği daha ne gibi şerâite riâyetidileceği bilinmek Umûr-u Muhammedden olduğu halde bu cihetler ekseriye nazar-ı te'mil ve ehemmiyete alınmayub gelişi güzel davranılmakda ve bu ise matlûba mügayir eserler ve birçok mazarrat ve tehlikeler husûlüne sebebiyet vermekde olduğu dahi emr-i celîdir. İmdi denize girmek isteyenlerin şu tehlike ve mazarratlara uğramamaları için bir rehnumâ(yol gösterici) olmak ve denizin yalnız suyu değil havasıyla kumu dahi beden-i insana te'sir ittiğinden bunların her birisinin havas ve te'sirâtıyla sûr-ı isti'mâli ve kimlerin haline muâfık, kimlere muhâlif olduğu hakkında velhâsıl tedavi-i câri hususunda iktisabı lâzım gelen ma'lumat-ı fenniyeyi mücmelen(özetle) hâvi bulunmak üzere işbu risâle terkim kılındı.*” Bkz. İbrahim Cemal, a.g.e, s. 3-4.

Hulki” olarak tanıtmıştır. Eserde *Deniz Hamamları* ve *Deniz Hamamları Nedir?* başlıkları altında deniz hamamları değerlendirilmiş ve bu mekanlar hakkında bilgiler verilmiştir. *Mâye-i Bahrda Bulunan Madeniyenin Vücuda Tesiri* ve *Deniz Suyunun Bûrudeti Bedene Ne Yolda Tesir Ediyor?* adlı başlıklarda ise deniz suyunun cilde ve vücuda yönelik etkilerinden bahsedilmiştir. Diğer başlıklar altında denize kimlerin girebileceği ve nasıl girilmesi gerektiği hususunda açıklama yapılmıştır. Eserde deniz suyunun adeta bir maden suyu niteliğinde olduğu belirtilmiş ve bu yüzden deniz suyundan bolca istifade edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca eserde deniz banyolarının ve kaplıcaların faydalarının araştırılması bakımından Avrupa’daki *Balneo Enstitüleri*’ne benzer kurumların oluşturulması tavsiye edilmiştir²²⁵.

1.9.3 Deniz Hamamları(envâi, menâfii), Denize Kimler Girebilir?

Adından da anlaşılacağı üzere bu eser denize kimlerin hangi şartlar altında girebileceğine dair bilgi vermektedir. Eserin yazarı Doktor Adanalı Ahmed Şükrü’dür. Eser, 1904 yılında yazılmış ve Osmanlı yazısıyla matbu olarak aynı tarihte İstanbul’da Matbaa-ı Kütüphane-i Cihan’da basılmıştır. Eserde *Çocukların İstihâmı* adıyla çocuklar için ayrı bir başlık atılmıştır. Bu başlık altında çocukların denize hangi şartlarda girmesi gerektiği, hangi derinlikte yüzebileceği ve suyun ne kadar sıcaklıkta olması gerektiğine dair tavsiyelerde bulunulmuştur²²⁶.

1.9.4 Deniz Banyoları

Eserin yazarı Fransız kimyager ve aynı zamanda Sorbonne Üniversitesi’nde profesörlük yapan Henri Etienne Sainte-Claire Deville’dir. Eser, Yanbolulu Mustafa Şevki tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Tercüme edilmiş hali, 1908 yılında İzmir’de Keşişyan Matbaası’nda basılmıştır²²⁷. Eserin kapağında “*Maârif-i Umûmiye Nezâreti Celilesinin 10*

²²⁵ Hulki, a.g.e, s. 35.

²²⁶ Çocukların durumu hakkında Ahmet Şükrü şöyle demektedir: “*Deniz hamamlarına girecek kesân çok defa yavrularını da beraber götürürler. Bu cihet dahi haiz-i ehemmiyettir. Zira çocukların istihâmı ve istihdam edecekleri mevki büyüklerinkine asla benzemez. Bunların banyo edecekleri sevâhil kumsal olmalı. Berrak olmalı. Derin olmamalı. Bundan maâda sazlık, kayalık olmamasına dikkat edilmelidir. Ve yine deniz ka’ri kumsal olmakla beraber gayet düz yani adeta nefis bir halı döşenmiş gibi olmalıdır. Suların derin olmaması, kumsal taşlık ve kayalıktan azade bulunması, çocukların suda çırpındıkları esnada boğulmak arızalarına duçar olmamaları içindir.*” Doktor Adanalı Ahmet Şükrü, *Deniz Hamamları(envâi, menâfii), Denize Kimler Girmelidir?*, Matbaa-ı Kütüphane-i Cihan, İstanbul 1322, s. 52.

²²⁷ Kitabın basımına ilişkin arşivdeki bir belgede şunlar yazılıdır: “*Dâhiliye Nezâreti Celilesine Bâlâda beyân olunan kitabın tab’ ve neşriyata ruhsat virilmesi istida’ ve âliye’l-usûl üç nüshası i’tâ idilmesiyle teftiş ve muayene ve tedkikak-ı müellifât-ı hey’etlerine lede’l-havâle mezkûr kitabın bâlâda işaret olındığı ve*

*Mayıs 324 tarihli ve 74/3179 numrolu ruhsatlamasını hâizdir.” yazmaktadır. Eser toplamda yüz sayfadır. Eserin ilk bölümlerinde genellikle deniz suyu ve havasının kimyevi özelliklerinden bahsedilmiştir. *Deniz Banyolarının Te’sirat-ı Fizyolojyesi ve Tedavideki Te’siratu* başlığı altında deniz suyunun fiziksel rahatsızlıklara etkileri ve bu etkilerin sebepleri hakkında geniş bilgi verilmiştir. Deniz banyosuyla tedavisi mümkün olan hastalıklardan bahsedilmiş ve bu hastalıkların denizde tedavi yöntemleri açıklanmıştır. *Deniz Banyolarının Hassâsı* başlığı altında ise deniz banyosunun özelliklerinden bahsedilmiştir. Eserin matbu nüshası İBB Atatürk Kitaplığı’nda bulunmaktadır.*

1.9.5 Hamamlar, Deniz Hamamları ve Denizde Banyo

Eserin yazarı dönemin korvet tabiplerinden Beşiktaşlı Selahattin Ali’dir. Eser, 1916 yılında matbu Osmanlı yazısıyla İstanbul’da Ayyıldız Matbaası’nda basılmıştır. Toplamda 63 sayfadır. Eserin içeriğinde deniz havasının insan vücuduna iyi gelen yönlerinden ve hangi hastalıklara şifa olduğundan bahsedilmektedir. Bununla birlikte İstanbul’da deniz hamamı kurulmaya uygun olan ve olmayan yerler hakkında bilgi verilmektedir²²⁸. Ayrıca denize girme mevsiminin ve saatinin ne zaman başlayıp ne zaman bittiğine dair ayrı başlıklar halinde değerlendirme yapılmıştır.

cümle-i tab’ında bei’s olmadığını bi’l-muâyene anlaşılmış ve mezkûr nüshâların yek-diğeriyle bil’â-tatbik tasdik olunarak bir adet hıfz ve bir kıt’ası sâhibine i’tâ idilmiş olduğundan hin-i tab’ında usûl-ı müttehize-i âhireye tevfiken Matbûat-ı Dâhiliye İdâresince muâmele-i lâziminin icrâsı için keyfiyetin sevâb-ı âli-i âsafanelerine izbârı ifâde ve sâlîfe’z-zikr nüshâlardan bir adedi leffen firstâde kılınmağla ol-bâbda”. Bkz. B.O.A, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî, 1057/22.

²²⁸ Deniz hamamlarının sıhhati hakkında Salahaddin Ali şunları dile getirmiştir: “*Hal-i hazırda istihmam edilen İstanbul deniz hamamlarını gözden çıkaralım. Hangisinin sıhate muvafık olup olmadığını tedkik edelim. Kumkapı’ya yakın küçük Ayasofya civarındaki bir deniz hamamı; Kumkapı ile Yenikapı arasında diğer bir hamam ve Samatya’da diğer bir hamam mevcuttur. Bu civarlarda lağımlar tamamiyle denize dökülmekte ve hamamlar tamamiyle lağımların ayaklarına karşı olmakla beraber oralarda her gün görülen ta’affünat-ı muzırda dahi iş bu fenalıklara manzum olur. Havanında biraz şiddetli lodos olması bu mevkilerde istihmamı gayr-ı kabil-i icrâ bir hale koyar. Çünkü denizde ne kadar müzahferat varsa sahile dökülerek denizi iğrenç bir hale getirir. Makri köyündeki deniz hamamları civarında lağımlar uzaklara açıldığı gibi temiz ve ka’rlarında(dipleride) kumsaldır. Ta’affün ve müzahrefattan arıdır. O sahilden daha uzakları, Etyemez, yedekçilerin evsat-ı tarifi, Yedikule, Makriköy deniz hamamları akıntının mevcudiyeti hasebiyle umumiyetle daha iyicedir. Köprü ve Haliç’in her iki sahiline deniz hamamı yapmak ve oralarda banyo etmek kâr-ı akıl değildir. Oraların suları mülevves ve râkid(durgun) ve ayakaltı olup menba’-ı mazarat olduğunu hiç söylemeye hacet göremem. Boğaziçi’nin Anadolu kıyısına, Üsküdar’ın Balaban, Çubuklu, Köklüce, Göksu tarafları hiçbir vakit istihmama elverişli olmadığından oralarda deniz hamamları yapılması için müsaade edilmemelidir. Maltepe’ye kadar olan deniz hamamları Kadıköy deniz hamamı müstesna olmak şartıyla iyi mahallerde intihab edilmiş ortulardan sıhhi ve şerait-i matlubeyi haizdir. Rumeli sahilindeki deniz hamamlarına gelince: Beşiktaş, Ortaköy, Bebek ve İstinye köylerinde yapılan deniz hamamları matluba muvafık değildir. Boğaziçi sahilinde fennen deniz hamamı yapmak icab ederse Arnavutköy tarafına yapılmalı, burada yapılan deniz hamamı Boğaziçi’nin her tarafı deniz hamamlarına tercih olunur. Adalara gelince hem tebdil-i hava ve hem de istihmama pek müsaid bir mahaldir”. Bkz. Salahaddin Ali, a.g.e, s. 44-45.*

BÖLÜM-2: OSMANLI TOPRAKLARINDA KURULAN DENİZ HAMAMLARI

İstanbul başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde deniz hamamları açılmıştı. Nüfusun ve ticaretin yoğun olduğu şehirlerde deniz hamamı sayısı daha fazladır. İstanbul başta olmak üzere İzmir, Çanakkale, Antalya, Samsun, Yalova, Selanik, Beyrut ve hatta Musul'da (Dicle Nehri kıyısına) çok sayıda deniz hamamları kurulmuştur²²⁹. İstanbul, İzmir ve Çanakkale'de umumi deniz hamamının yanı sıra yalıların önüne de çok sayıda hususi deniz hamamı kurulmuştur. Deniz hamamlarının bulunduğu şehirlerde deniz ticaretinin gelişmiş olması dikkat çekmektedir. Ayrıca bahsi geçen yerlerden bazıları *Levantenlerin* yaşadığı yerlerdir. Bu bölgelerin bir diğer özelliği ise bolca sayfiye yerlerine ev sahipliği yapmasıdır.

2.1 İstanbul'da Kurulan Deniz Hamamları

İstanbul şehri, kurulduğu tarihten itibaren dünyanın çekim merkezlerinden birisi olmuştur. Önce Doğu Roma(Bizans)'ya ve sonrasında ise Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapması sebebiyle tarihin en uzun süre siyasi merkezlerinden birisi olma unvanını taşımaktadır. Ayrıca kurulduğu tarihten günümüze değin gelişimini istikrarla sürdüren nadide şehirlerden birisidir. İstanbul şehri, kendi özelinde ayrı bir kültür oluşturmayı başarmış ve *İstanbul Türkçesi*, *İstanbul Beyefendisi*, *İstanbul Hanımefendisi* v.s. gibi tabirlerin doğmasına neden olmuştur. Günümüze kadar sosyal hayatın canlı olduğu, değişime ve gelişime açık bir şehir olarak varlığını devam ettirmiştir. Sosyal hayatı canlı tutan en önemli faktör şehrin kurulduğu tarihi yarımadaı çevreleyen Boğaz ve Haliç olmuştur. İstanbul'daki deniz kültürü de ağırlıklı olarak Boğaz ve Haliç çevresinde oluşmuştur.

Deniz hamamları çoğunlukla İstanbul'da kurulmuştur. Hem en kalabalık Osmanlı şehri hem de kozmopolit yapıda olması bunun en önemli nedenlerindendir. Bununla birlikte İstanbul'da sayfiye kültürü yerleşik hale gelmiş ve yaygınlaşmıştır. İstanbul'un sosyal yaşamı yılın her döneminde canlı kalmıştır. Haluk Şehsuvaroğlu, İstanbul'un sosyal canlılığı ile ilgili şöyle demiştir: *“Eski İstanbullular için her mevsimin ayrı bir güzelliği ve ayrı bir yaşama*

²²⁹ Gül, a.g.m, s. 80.

tarzı vardı. Nevruz yeni bir doğuşun sevinci ile karşılanır. Yazlara şevkle girilir, kışlara, şehir evlerinde bütün hazırlıklar yapılmış olarak başlanırdı²³⁰. ”

İstanbul’da denize girmek için en çok tercih edilen yer Kumkapı sahili olmuştur. Bununla birlikte denize Müslümanlardan ziyade gayrimüslimler rağbet etmişlerdir²³¹. İstanbul’da deniz hamamı bulunan başlıca mevkiler şunlardır: Çengelköy, Beykoz, Paşabahçe, Büyükdere, Üsküdar, Salacak, Moda, Bostancı, Caddebostan, Yedikule, Yenikapı, Kumkapı, Ahırkapı, Çatladıkapi, Kartal, Maltepe, Pendik ve Tuzla. Bu mevkilerin ortak noktası, Üsküdar ve Beykoz haricinde gayrimüslim nüfusun ağırlıklı olduğu yerler olmasıdır²³². Her sene deniz hamamı kurulması uygun olan yerler tespit edilir ve nerelere kurulacağı iki ay öncesinden gazetelerle halka duyurulurdu²³³. 1867 senesinde İstanbul’da 62 adet deniz hamamı kurulduğu tespit edilmiştir²³⁴. Bu deniz hamamlarından günde 1500-2000 kişinin faydalandığı düşünülmektedir²³⁵. Buradan deniz hamamlarına olan rağbetin ne boyutlarda olduğu anlaşılabilir. Ragıp Akyavaş İstanbul’un deniz hamamlarından bahsederken şöyle demiştir:

“Eskiden de yaz gelirdi. Yeni icat edilmedi ya! Yine böyle sıcaklar olurdu, fakat bu türlü deniz çılgınlığı, plaj iptilâsı yoktu. Hoş zaten plaj diye bir şey de duymuş değildik. Bu rivayet yeni çıktı. Bizim bildiğimiz deniz hamamı idi. Bu hamamlar da sayılı yerlerde vardı. İstanbul’un en canlı ve hareketli sayfiye yeri olan Kadıköy’de bile topu topu birkaç yerde erkeklere ve kadınlara mahsus olmak üzere hamam kurulurdu. Şimdiki gibi dişi erkek sarmaş dolaş, can ciğer kuzu sarması bir arada denize girmek kimin haddine!... Böyle bir şeyi rüyamızda bile gördüğümüzü polis sezse yaka paça karakolluk olurdunuz. Kadınlara mahsus deniz hamamlarının etrafı balıklar bile görmesin diye padavra tahtalarıyla denizin dibine kadar örtülürdü. Ara yerde kaçakçılık filan olmasın diye de polis sandalı hamamın etrafında fırıl fırıl dolaşırdı. Bununla beraber mütehassıs röntgenciler de eksik olmazdı. İkinci grup Moda’da şimdiki yerinde. Bu da biri erkekler öteki kadınlar için çift hamamdı. Haydarpaşa’dakine Yel değirmeni ve hatta Balat’tan gelen Benî İsrail güzelleri devam eder, Moda’dakine de tatlı su

²³⁰ T.T.A., “Haluk Yusuf Şehsuvaroğlu: Eski İstanbul Yazları”, Dosya Adı: İstanbul Genel Dokümanları.

²³¹ Beyoğlu, a.g.m, s. 55.

²³² Kaya, a.g.m, s. 302.

²³³ Geçili, a.g.m, s. 154.

²³⁴ Haluk Şehsuvaroğlu, “İstanbul’da Deniz Hamamları”, Cumhuriyet Gazetesi, (1949).

²³⁵ Beyoğlu, a.g.m, s. 68.

frenkleriyle diğerk azınlık kokonaları konup kalkardı. Türklerden köşk konak sahibi olan civar aileler Fenerbahçe'nin Ada'ya bakan tarafındaki kumsallıkta kurulan hamama hanım hanım giderlerdi. Bir de Caddebostanı'nda bir hamam vardı. Burası daha bir aristokratça idi. Benim hatırlayabildiğim hamamların hepsi bundan ibarettir. Peki, sıcaaktan bunalıp da buralara gitmek imkânını bulamayanlar ne yaparlardı diyeceksiniz? Ne mi yaparlardı? Evlerinde serin serin kuyu suyu dökünürlerdi. Zaten biz denizden pek hoşlanmayan insanlarız. Bu sevdaya yeni tutulduk. Hemşerilerimin içinde ben öylelerini bilirim ki, kıyısında doğup büyüdükları denize ayaklarını bile sokmamışlardır²³⁶.”

2.1.1 Haliç'te Kurulan Deniz Hamamları²³⁷

Haliç kıyılarında birçok deniz hamamı kurulmuştur. 1846 yılına ait bir belgeden o tarihlerden çok daha öncesinden Galata Köprüsü'nün yanında iki adet deniz hamamı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte gayrimüslim vatandaşlardan birisi, masraflarını kendisi karşılamak suretiyle buraya yeni bir deniz hamamı kurmak için Bahriye Nezareti'ne talepte bulunmuştur. Hem hali hazırda iki adet deniz hamamının olması hem de yapılacak deniz hamamının Haliç'in trafiğini etkileyeceği bahane gösterilerek bu talep kabul edilmemiştir²³⁸. Söz konusu deniz hamamları her sene ihale yoluyla özel şahıslara kiralanırdı. İstanbul'da en yüksek ihale bedeli Galata'daki deniz hamamlarına ödenirdi²³⁹. Bu deniz hamamları zamanla yıprandığı için yeniden yaptırılması gündeme gelmiştir²⁴⁰. 1879'da Kosta Kalfa tarafından yapılan bu deniz hamamlarının, daha sonraki yıllarda tekrardan bakım ve onarımı yapılmıştır. Bu bakım ve onarımlarda hamamın altına sal yapıp dubalar yerleştirilerek fırtınalardan etkilenmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır²⁴¹. Burada bulunan deniz hamamlarının sağlam olmadığı; sürekli bakım ve onarımın yapılmasından anlaşılmaktadır. Nitekim buradaki hamamların müdavimlerinden Ahmet Rasim “Köprü'ye hiç söz yok. Yalnız, ne zaman girsem altındaki döşemenin koparak Haliç'e doğru yüzmeye başlayacağı korkusu aklıma gelir.” demiştir²⁴². Galata deniz hamamlarını bir dönem Eyüp Sabri Bey işletmiştir²⁴³. Normalde deniz hamamları sezonluk işletilirken, Galata'da bulunan deniz hamamları bazı dönemler yıl

²³⁶ Ragıp Akyavaş, *Asitane*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 139.

²³⁷ Şekil 25.

²³⁸ *D.M.A, Defter IV*, s. 84.

²³⁹ Geçili, a.g.m, s. 85.

²⁴⁰ *B.O.A, Şura-ı Devlet*, 693/4.

²⁴¹ *B.O.A, İrade, Şehremaneti*, 20/45.

²⁴² Rasim, a.g.e, s. 40.

²⁴³ Evren, a.g.e, s. 57.

boyu işletilmiştir. Deniz hamamı sahipleri kış aylarında hamamın kahvehanesini açık tutarak gelir elde etmiştir²⁴⁴. Ancak burada bulunan deniz hamamlarının pek de bakımlı olduğu söylenemez. Galata deniz hamamları elit tabakadan ziyade alt sınıfın rağbet ettiği mekânlardı. Sermet Muhtar Alus, Galata deniz hamamlarının bakımsızlığından şu şekilde bahsetmiştir:

“İstanbul cihetinde, en ayakaltında olanı, Cisricedidin Haliç tarafındaki Çifte hamamlardı. İçlerini görmedim deme, şimdiki Yerebatan sarnıcının örneği. Karanlık, kasvetli; deniz değil, erimiş katran. Bir buçuk arşın alttaki ızgara bile görünmüyor. Malûm ya, oradaki derinlik bilmem kaç minare boyu. Bu hamamlara gireni, banyo edeni ben ömrümde işitmedim²⁴⁵.”

Arşiv belgelerinden Fener İskelesi civarında her yıl kadınlara ve erkeklere özel iki tane deniz hamamı kurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak 1907 yılında Şehremaneti tarafından kadınlara özel deniz hamamının başka bir yerde kurulması kararı alınmıştır²⁴⁶.

2.1.2 Kumkapı’da Kurulan Deniz Hamamları

Kumkapı sahilleri İstanbullular için denize girilebilecek yerlerin başında geliyordu. Öyle ki bir türkünün sözlerinde dahi geçer. Buradan anlaşıyor ki bu bölgede uzunca bir süre denize girilmekteydi. Ancak deniz hamamlarının ne zamandan beri var olduğu bilinmemektedir. Ancak 1871 yılında yayımlanan nizamnameyle Kumkapı’ya kadınlara ve erkeklere özel iki adet deniz hamamı kurulması kararı alınmıştır. Kumkapı’dan başka Samatya ve Ahırkapı’da da deniz hamamları kurulacaktır²⁴⁷. Yenikapı deniz hamamları ise 1882 yılında kurulmuştur²⁴⁸. Sermet Muhtar Alus, Kumkapı deniz hamamlarını Samatya’dakilerle birlikte İstanbul’un belli başlı hamamlarından saymıştır. Deniz hamamlarının bulunduğu yerin ayakaltı olması ve lağım sularının bu bölgeye akması nedeniyle suyu da pistir²⁴⁹. Alus, Kumkapı deniz hamamlarını anlatırken şöyle demiştir:

“Erkeklere ve kadınlara mahsus olarak, yan yana ikişer tane idiler. Suyu çakılmış kazıklar üstünde dört köşe bir salaş. Etrafı pedavra tahtaları ile örtülü.

²⁴⁴ Geçili, a.g.m, s. 79.

²⁴⁵ Alus, a.g.e, s. 12.

²⁴⁶ B.O.A, Zabtiye, 56/2.

²⁴⁷ B.O.A, Şûra-ı Devlet, 675/43.

²⁴⁸ B.O.A, Şûra-ı Devlet, 59/3375.

²⁴⁹ Salahaddin Ali, a.g.e, s. 44.

Kadınlarınkinde budaklar bile tıkalı. Berikinin önü ve altı açık. Makarrı, Selimpaşa yokuşu olan çöp arabalarından boşalma ne kadar süprüntü zerzevat kırıntısı, karpuz kavun kabuğu, köpek kedi lâşesi varsa bu hamamların önlerine birikir, gökten kargalar martılar, etraftan ördekler, kazlar üşüşürdü²⁵⁰.”

Burçak Evren, Kumkapı deniz hamamlarını şöyle anlatmıştır:

“Nişancı Hamamı Sokağı’ndan demiryolu köprüsünü geçerek kayalarla çevrelenmiş bir düzlüğe varılırdı. Bu düzlüğün 50-60 adım ötesinde ise Kumkapı deniz hamamları bulunurdu. Hamamlardan biri kadınlara, diğeri ise erkeklere aitti. Erkekler hamamının yanında ayrıca bir de kahve bulunurdu. Gerek deniz hamamları ve gerekse kahve, denizin içinde direkler üzerine derme çatma inşa edilmişti. Buralara ulaşmak için kıyıda hamamlara ve kahveye uzanan tahtadan dar bir köprü yapılmıştı. Erkekler hamamının altı açık olmasına karşılık, kadınlar hamamının alt kısmı denize çakılan tahta paravanlarla iyice örtülmüştü. Nedeni ise kadınları kaçamak bakışlardan olabildiğince korumak gerek bakanı ve gerekse bakılanı deniz yerine günaha sokmamaktı. Ama tüm bu çabalara rağmen yine de oldukça eskimiş ve yer yer tahta paravalara açılmış delikler sayesinde isteyerek şeytanla iş birliği yapanlar da hiç eksik olmazdı²⁵¹.”

Kumkapı’daki bazı deniz hamamlarının yanında gazino bulunurdu. Bu gazinolarda normalde alkollü içecek satışı yasaktı. Ancak 1907 yılına ait bir arşiv belgesine göre Kumkapı deniz hamamlarından birisinin yanında bulunan bir gazinoda alkol satışına izin verilmiştir. Dönemin şartları ele alındığında kararın ilginç olduğu görülebilir. Ancak daha da ilginç olanı; söz konusu hamamın kiracısı bir gayrimüslim değil, İsmail Efendi adında bir Müslüman olmasıdır. Buradan bazı Müslüman işletmecilerin de alkol satışı yaptığı anlaşılmaktadır²⁵².

2.1.3 Büyükdere’de Kurulan Deniz Hamamları²⁵³

Büyükdere’de çok sayıda deniz hamamı kurulmuştur. Bu deniz hamamlarının bir kısmı sefaretlere mensup kişilere aittir. 1872 yılına ait bir arşiv kaydına göre İtalya Sefareti’ne

²⁵⁰ Alus, a.g.e, s. 12.

²⁵¹ Evren, a.g.e, s. 58.

²⁵² B.O.A, Zabtiye, 378/4.

²⁵³ Şekil 26.

mensup Lapir adlı bir kişiyle Fransa Sefareti'ne mensup Zahari adlı bir kişi ortaklaşa deniz hamamı işletmiştir²⁵⁴. Ayrıca Ermeni vatandaşların rağbet ettikleri birbirinden uzak mesafelere kurulmuş kadınlara ve erkeklere mahsus iki adet deniz hamamı bulunmaktadır. Bu hamamları Ermeni bir kadın işletmekteydi²⁵⁵. Bunun dışında Şehremaneti tarafından farklı tarihlerde kadınlara ve erkeklere mahsus deniz hamamları kurulmuştur²⁵⁶. Sermet Muhtar Alus, Büyükdere'de çok sayıda hususi deniz hamamları²⁵⁷ olduğunu belirterek; bu hamamlardan birisinin de aile hekimlerine ait olduğu bilgisini vermektedir²⁵⁸.

Büyükdere'de kurulan deniz hamamlarının en ünlüsü *Beyazpark Deniz Hamamı*'dir²⁵⁹. Beyazpark Deniz Hamamı, 13 Ağustos 1926'da Rasim Kayra tarafından kurulmuştur. Kadınlara ve erkeklere ait iki adet banyonun yer aldığı bu hamamda alkollü içeceklerin de satıldığı bir adet gazino bulunmaktaydı. Rasim Kayra, buranın tanınırlığını artırmak için hamam gazinosuna tanınmış sanatçılar çağırması ve konserler düzenlemiştir. Bunun dışında deniz hamamının temizliği ve bakımına önem verdiği için Atatürk tarafından takdirle karşılanmıştır. Kadınlara ve erkeklere ayrılan banyolar birbirine yakın mesafede bulunmaktaydı. Bu durum bir takım muhafazakâr kesimleri rahatsız etmiş ve hamamın kapatılması için harekete geçilmesine neden olmuştur. Ancak Atatürk bu duruma karşı çıkarak "*Kadın erkek ne oluyor? Burada doğru olmayan şey, aradaki mesafenin azlığı değil, deniz hamamında hala harem selamlık aranmasıdır.*" demiştir²⁶⁰. Daha sonraki yıllarda bu deniz hamamı plaja dönüşmüştür.

Salıpazarı'nda Kurulan Deniz Hamamları

Salıpazarı deniz hamamı uzun yıllar varlığını devam ettirmiştir. Burası işyerlerinin ve gayrimüslimlerin yaşadıkları yere yakın olduğu için canlı kalmıştır. 1893 yılına ait bir belgeden, buradaki deniz hamamlarını işletenlerin Hüseyin Avni Efendi ile ortakları olduğu anlaşılmaktadır²⁶¹. Ortaklar arasında yaşanan anlaşmazlık nedeniyle bir süre kapalı kalan deniz hamamının, sonraki yıl yaşanan salgından ötürü gelirleri düşmüştür²⁶². Salıpazarı'ndaki

²⁵⁴ B.O.A, *Hâriciye, Mektubi Kalemi*, 752/33.

²⁵⁵ Evren, *a.g.e*, s. 64.

²⁵⁶ B.O.A, *Şûra-ı Devlet*, 2/12, s. 13.

²⁵⁷ Şekil 27.

²⁵⁸ T.T.A, "*Sermet Muhtar Alus: Eski Deniz Hamamları*", Dosya No: 80.

²⁵⁹ Şekil 28.

²⁶⁰ Evren, *a.g.e*, s. 65.

²⁶¹ B.O.A, *Şûra-ı Devlet*, 766/18.

²⁶² B.O.A, *Dâhiliye, Mektubi Kalemi*, 309/20.

deniz hamamlarına olan ilgi ancak cumhuriyet döneminde artmıştır. Hikmet Feridun Es, o dönemleri şöyle anlatmıştır:

“Diyelim Tophane’de, yahut Karaköy’de bir handa çalışıyorsunuz. Yahut Sanayi-i Nefise Mektebi’nde öğrencisiniz. Sıcak bir yaz günü deniz burnunuzda tütüyor. Ne duruyorsunuz? Meşhur Salıpazarı deniz hamamı birkaç adım ötede sizi bekliyor. Türkiye’nin en tipik kapalı deniz hamamlarından biri de Salıpazarı’nda idi. Bugün artık ahşap mimarisiyle her şeyi ile tamamen tarihe karışan eski İstanbul deniz hamamlarından hepsine olduğu gibi, bu en ünlüsüne de, sahilden epeyce uzun tahta köprü gibi ayrı bir yoldan geçilerek gidilirdi. Hamamın önündeki gişeden biletinizi alırken acayip bir şey sorarlardı: Kabak ister misiniz? Kabak, içi boş, kurutulmuş bir tür su kabağı idi. İçi hava dolu olduğundan cankurtaran makamında kullanılırdı. Bazen görürdünüz; kelebek bıyıklı, kelebek gözlüklü bir kâtip efendi iki yanında iki kabak suda çırpınmakta. Ama eski su kabağı su alıyorsa yandı kâtip! Çocuklara da kabak bağlanırdı. Yahut 40 yerinden yamalı otomobil lastiğinin içinden geçirilirdi. Ahşap deniz hamamının içinde, karşıdan karşıya gerilmiş cankurtaran halatları vardı. Boğulmak üzere iken yakalanıp kurtulmak için. Denize inen gayet kaygan ve yosunlaşmış merdivenler! ... Yüzücülerin deniz kıyafetleri de ilginçti. Entari ile uzun donla girenler bile görülürdü... Çoğu kombinezon, hatta entari ile denize girerdi. Eteklerini apış aralarından büyük bir çengel iğne ilikleyerek. Suyu girince yelken yelken şişerdi etekler²⁶³ ...”

Salıpazarı deniz hamamlarının bulunduğu mevkide birçok tanınmış sima yaşamaktaydı. Bu isimler aynı zamanda deniz hamamının da müdavimlerindendi. Hikmet Feridun Es, bir önceki yazısının devamında bu isimlerden şöyle bahsetmiştir:

“Son zamanlarda Salıpazarı hamamının yanında birde gazino açılmıştı. Burada akla gelmedik şöhretlerle karşılaşırdınız. İşte tek gözlüğü gözünde bestekâr Muhlis Sabahaddin Bey... Kardeşi, Dünya Güzellik Kraliçesi Keriman Halis Hanım’ın babası, Halis Bey tam burada bir apartmanda otururdu. Sinema yıldızı Melek Hanım’ın babası, Ferdi Tayfur’un kayınbabası olan Muhlis Bey, yeğeni Keriman Halis’i çok severdi. Sık sık gelirdi Salıpazarı’na... Ve sıcak yaz

²⁶³ Es, a.g.e.

günlerinde de deniz hamamına uğramadan edemezlerdi. Gözünde tek gözlüğü kulaç atardı. Hamamın bitişik komşusu, akademi hocası Çallı İbrahim ile beraber²⁶⁴ ...”

2.1.4 Bebek'te Kurulan Deniz Hamamları

Bebek'te hususi ve umumi deniz hamamları bulunmaktaydı. Umumi deniz hamamları, Bebek Koyu'nda bulunurdu. İlk deniz hamamlarının ne zaman kurulduğu belli değildir. Ancak 1870 yılında yayınlanan nizamnameyle Bebek'te kadınlara ve erkeklere özel iki adet deniz hamamı yapılması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte 1915 yılına ait bir belgeden ve matbu bir eserden o tarihlerde ve öncesinde Bebek'te deniz hamamları olduğu anlaşılmaktadır²⁶⁵. Bebek deniz hamamlarının en bilindik özelliği temiz ve bakımlı olmalarıdır. Hamam sahipleri her gün kazanlarda su kaynatır, ıslanan peştamal ve donları bu kazanlarda yıkarlardı²⁶⁶.

2.1.5 Kadıköy'de Kurulan Deniz Hamamları

Kadıköy'de çok sayıda deniz hamamı kurulmuştur. Kadıköy İskelesi başta olmak üzere; Bostancı, Moda, Kalamış, Fenerbahçe, Haydarpaşa, ve Caddebostanı'nda her yaz başı, kadınlara ve erkeklere özel deniz hamamları kurulurdu. Kadıköy'de bilinen en eski deniz hamamı, 1854 yılında Ermeni asıllı Sarraf Bogos tarafından kurulmuştur. Sarraf Bogos'un kurduğu bu deniz hamamı mevsimlidir. Haziran ayı gelince iskelenin hemen sağına, kadınlara ve erkeklere özel deniz hamamı kurulurdu. Her iki hamam arasındaki mesafe 100-150 adım kadardı²⁶⁷. Söz konusu deniz hamamı kurulduğu ilk yıllarda bu bölgede yaşayan halkın tepkisini çekmiş ve bölgenin ileri gelenleri tarafından yıkılması talebinde bulunulmuştur. Ancak söz konusu deniz hamamının herhangi bir mağduriyete sebebiyet vermediği anlaşılmış ve yıkılması engellenmiştir. Bir diğer deniz hamamı da Erenköylü Arnavut İsmail tarafından kurulmuştur. Daha sonra ise Moda deniz hamamlarının işletmecileri olan Ardaş ve Hayik'in kardeşi Aşot, kadınlara ve erkeklere özel deniz hamamı

²⁶⁴ Es, a.g.e.

²⁶⁵ Salahaddin Ali, a.g.e, s. 45.

²⁶⁶ T.T.A, “Semih Mümtaz: Evvel Zaman İçinde: Bazı Yalılara Dair”, Dosya No: 120, Dosya Adı: Köşkler, Konaklar, Kasırlar, Yalılar.

²⁶⁷ T.T.A, “Sermet Muhtar Alus: Düinden Bugünden Köşesi: Kalamış Koyu”, Dosya No: 79.

açmıştır. Bu deniz hamamı da diğerleri gibi mevsimlidir. Mayıs sonunda kurulur ve yaz bitiminde sökülürdü²⁶⁸.

Kadıköy’de kurulan deniz hamamlarından en çok rağbet göreni Moda deniz hamamları²⁶⁹ olmuştur. Gayrimüslim tebaadan birisi tarafından açılan Moda deniz hamamları, bugün ki Moda plajının olduğu yerde kurulmuştur²⁷⁰. Kadınlar deniz hamamına ahşap bir iskeleyle geçilirdi. İskelenin sonunda bezlerle örtülü bir alan vardı. Kadınlar burada güneşlenme imkânı bulurdu. Daha sonra deniz hamamını Ardaş ve Hayik adında gayrimüslim iki kardeş işletmiştir. Bu kardeşlerin hamamı kuran kişinin oğulları olduğu düşünülmektedir²⁷¹. Hamamda genellikle gayrimüslimler çalışmaktaydı. Bunlardan birisi ise Agop Ağa’dır. Agop Ağa, deniz hamamının hem cankurtaranıydı hem de deniz kıyafeti olmayanlara mayo kiralardı²⁷². Hamam sahiplerinin ve çalışanlarının gayrimüslim olmasından ötürü hamama rağbet edenler çoğunlukla Müslüman olmayan kişilerdi. Ancak sonradan Müslümanlarda Moda deniz hamamlarına gitmeye başlamıştır²⁷³. Ayrıca bu hamamı farklı kılan özelliklerinden birisi de; semtin elit kesimlerinin buraya rağbet etmesiydi²⁷⁴. Moda deniz hamamı cumhuriyet döneminde Moda Deniz Kulübü adını almıştır. Atatürk’ün Moda Deniz Kulübü’ne sıklıkla gittiği bilinmektedir²⁷⁵. Bununla birlikte kadınlara özel deniz hamamı Moda Plajı’nın içinde seksenli yıllara kadar varlığını devam ettirmiştir²⁷⁶.

Fenerbahçe sahili, emlâk-ı hümayuna yani padişaha aitti. Bu yüzden buradaki arazilerden hazine-i hassa sorumluydu. Hazine-i hassa²⁷⁷, her sene Fenerbahçe sahiline deniz hamamı kurar ve işletilmesi için kiraya verirdi²⁷⁸. Kurulan deniz hamamı, şehremaneti tarafından da denetlenirdi²⁷⁹. Fenerbahçe deniz hamamı, İstanbul’un gözde yerlerinden bir tanesiydi. Deniz hamamının büyük locası erkeklere, küçük locası ise kadınlara ayrılırdı. Her iki hamam arasındaki uzaklık 50 metre, hamamların genişliği ise 400 metrekare kadardı²⁸⁰.

²⁶⁸ Evren, *a.g.e.*, s. 73.

²⁶⁹ Şekil 29.

²⁷⁰ Evren, *a.g.e.*, s. 69.

²⁷¹ Evren, *a.g.e.*, s. 73.

²⁷² Müfid Ekdal, *Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü Kadıköy*, Kadıköy Belediyesi, İstanbul, 2004, s. 141.

²⁷³ Evren, *a.g.e.*, s. 73.

²⁷⁴ Akyavaş, *a.g.e.*, s. 139.

²⁷⁵ Şekil 73.

²⁷⁶ Yağan, *a.g.m.*, s. 81.

²⁷⁷ Osmanlılarda doğrudan doğruya padişahın özel gelir ve giderlerinin resmî bir teşkilât bünyesinde idare edilmesi uygulamasıdır. Bkz. Arzu Tozduman Terzi, “Hâzine-i Hâssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 137-141.

²⁷⁸ B.O.A, *Dâhiliye, Mektubi Kalemi*, 2835/20.

²⁷⁹ B.O.A, *Dâhiliye, Mektubi Kalemi*, 2868 /71.

²⁸⁰ Evren, *a.g.e.*, s. 74.

Kadınlara ait loca ilk zamanlarda fazla izole olmadığı için buradaki kadınlar ara sıra rahatsız edilirdi. Bu tarz olayların artması üzerine birtakım tedbirler alınmıştır²⁸¹. Erkeklerle ait deniz hamamında tek kişilik kamaralar bulunurdu. Her sene Mayıs ayında kurulur ve yaz bitiminde sökülürdü²⁸². Deniz hamamının en yoğun olduğu gün Pazar günleriydi. Gelen müşteriler elit kesimden olmak üzere çoğunlukla gayrimüslimlerdi²⁸³. Sermet Muhtar Alus, Fenerbahçe deniz hamamının müdavimlerinden şöyle bahsetmiştir:

“Dinince dinlensin, Pazar müşterilerinin serefrazı (benzerlerinden üstün olan) Dr. Pepo Akşiyote hiç loca almaz, dışarıda soyunur, küçük çocuklarıyla meşgul gibi görünür. Kaptan İbrahim Bey (Ertuğrul Süvarisi İbrahim Paşa) rahat döşegine uzanmış gibi arka üstü yatar, “planş” yapar. Babıâli teşrifatçılarından sakallı Hasan Bey, boyuna ortalığı alaya ve kahkahaya boğar. Sadi Paşa’nın damadı kaymakam Said Bey, kukule teli pembe sileceğini hiç arkasından çıkarmaz. Jimnastik muallimi meşhur Faik Bey, kalasın üzerindeki bazı gençlere, gür sesi ile atlama tarzlarını, “piquer la tete” denilen şekli tarif ederdi. Her günlük başka ziyaretçilerde çoktu: Sonra hariciye müsteşarı olan Reşat Hikmet Bey merhum, maruf yüncü Rozantal’ın iki sporcu oğlu, M. Maks ve bilmem ne (ismini unutmuşum), kâğıtçı Zelliç’in çocukları, Sadi Paşazadeler, Çerkez Mehmet Paşa’nın en küçük oğlu Esvapçıbaşızadelerden Galip Bey, birçok Alman Yahudileri, tatlı su Frenkleri... Bahri Paşa oğullarından Alâeddin Bey, ara sıra arkadaşı Mehmet Bey’le gelir, güreş el enseleri yapardı. Buna şimdi gösteriş müsabakası diyorlar... Mehmet Bey’in tunç vücudunu hasmının daha genç kolları kavrar, hamamın çürük döşemeleri yerinden oynar, hamamcı Karabet’inde bir karış ağzı açılırdı²⁸⁴.”

²⁸¹ Kaya, a.g.m, s. 304.

²⁸² Alus, a.g.e, s. 46.

²⁸³ Müşteriler hakkında Sermet Muhtar Alus şu gözlemleri yazmaktadır: “Gişede oturan palabıyık, yusuvarlak Ermeni, önünde pandispanya camekânı, bir kazasker efendi gibi köşesinden hiç kılmıdamaz, hâlbuki ortada, her tarafa seğirten hamamcı Karabet, inadına bir saniye yerinde durmaz, dört tarafa koşar, faal, çenebaz, alaycı bir Samatya balıkçısı. Kadınlar hamamında da uzun boylu, deveye benzeyen Hacı ismindeki samimi Ermeni biletçi ile Takuk Hanım dedikleri natır (hamam hademesi) bozuntusu vardı. Sabahları hamamlara oldukça müşteri gelir, ikindiden sonraları ise rağbetkârlar daha çoğalırdı. İğne atsan yere düşmeyecek zaman Pazar günleri idi. Civardaki gayrimüslimler o gün işlerine gitmezler ve buraya gelirler. Şimdiki gibi bir kenarda soyunuverip cumburlop denize saldırmak yok. Muhakkak hamama gireceksin ve bu salaşın içindeki gürültüye karışacaksın. Kadınlar hamamından işitilen yaygaralar, kahkahalar da ayyuka çıkardı.” Bkz. Alus, a.g.e, s. 48.

²⁸⁴ Alus, a.g.e, s. 47-48.

Fenerbahçe deniz hamamı²⁸⁵ 1938 yılında plaja çevrilse de kadınlar hamamı yetmişli yıllara kadar açık kalmıştır²⁸⁶. Plajın ilk işletmecileri ise Zühtü Paşa ve ortağı Burhan Bey olmuştur²⁸⁷. Plaj kültürünün yaygınlaşmasından sonra bile Fenerbahçe deniz hamamı popülerliğini devam ettirmiştir. Nitekim son yıllarında bile İstanbul'un çeşitli semtlerinden Fenerbahçe deniz hamamına gelen kadınlar vardı²⁸⁸.

Haydarpaşa deniz hamamları Kadıköy'ün en bilindik deniz hamamlarındandı. Her sene rıhtım boyunda kadınlara ve erkeklere özel iki adet deniz hamamı kurulurdu. Hamamı, gayrimüslim tebaadan Karabet adında bir Ermeni işletiyordu. Kadınlar hamamı canlı olmakla beraber erkekler hamamı sakindir. Erkek deniz hamamının en yoğun olduğu gün cumartesi günleridir. Diğer günler ancak akşamları müşteriler gelmekteydi. Kadınlar hamamına ise gayrimüslimler; özellikle Yeldeğirmeni ve Balat'ta oturan Museviler rağbet etmekteydi. Sermet Muhtar Alus, Haydarpaşa deniz hamamlarını anlatırken şöyle demiştir:

“O zaman ezan saatiyle köprüden bilmem kaç geçe kalkan vapur, meşhur mu meşhur. Yolcularının dörtte üçü kokona güruhu; Haydarpaşa banyosuna buyurmadalar... Maksatları hem ziyaret, hem ticaret. Evvela rıhtım boyunu keskin bir lavanta kokusu kaplar. Esbuke, Opaponaks, Milflör kokuları genizleri yakar. Bir de başını çevirip arkaya bakarsın ki, ellerinde hamam takımları, upuzun kafiye. Alayı düzgünlü, allıklı, rastıklı, sürmeli, benli; iki dirhem bir çekirdek. Bunlar Beyoğlu'nun piyasa malı yosmalarıdır. Başka deniz hamamına hiç gitmezler. O sekizi bilmem kaç geçe kalkan vapurdan gayrisine de binmezler. Aklı fikri yeni bir av bulmaya, felekten gün çalmaya vermiş zendustan arasında, işi gücü bırakıp bu vapura koşanları, Haydarpaşa ile Kadıköy arasındaki rıhtım muhallebicilerinde, dakikaları sayarak 11 ve 21 numarayı bekleyenleri bilirim²⁸⁹.”

Kadıköy'de kurulan deniz hamamlarından birisi de Caddebostanı deniz hamamlarıydı²⁹⁰. Caddebostanı vapur iskelesinin soluna kadın ve erkek deniz hamamları kurulurdu. Her iki hamam da birbirine çok uzak mesafede kurulurdu. Bu deniz hamamına

²⁸⁵ Şekil 30.

²⁸⁶ Atılğan, a.g.m, s. 35.

²⁸⁷ Atılğan, a.g.m, s. 36.

²⁸⁸ Kütükçü, a.g.e, s. 141.

²⁸⁹ Alus, a.g.e, s. 12.

²⁹⁰ Şekil 74.

genellikle düşük tabakadan insanlar gelirdi. Sermet Muhtar Alus, Caddebostanı deniz hamamından şöyle bahseder:

“Caddebostan deniz hamamlarının erkekler kısmı, vapur iskelesinin solunda, hatunlara ayırt edileni de pek uzaklardaydı. Burasını İçerenköylülerden, tütün-mütün kaçakçılığı ile geçinen bir sayılı ‘fırtına’ tutardı. Orası kabadayı yatağı gibi bir yerdi. Hamamdan ziyade kahve; şark şurk tavlalar atılır, çat çat dominolar kondurulur, belki de zarla barbut bile oynanırdı. Çok çocuklu kadınlar denilen, 12 evlat sahibi olan, büyü bozmak, şirinlik muskası vermek hususlarında da yekta olan Zilha Hanım da kadınlar hamamının kılavuzu. Buyuranlardan her kişiyi ayrı ayrı karşılar, koltuklarına girer, ağızlarından girip burunlarından çıkar, kârını kispini toparlardı²⁹¹.”

Plajlar yaygınlaşınca Caddebostanı deniz hamamları da yıkılmış yerine plaj açılmıştır. 1926 yılında Caddebostanı plajının yanına bir de gazino açılmıştır. Gazinoyu açanlar, Dimitri adında bir Rum ile Beyaz Ruslardan birisiydi. Söz konusu gazino ilk başlarda sade kır kahvesi konseptindeydi. Daha sonraki yıllarda yeniden düzenlenerek modern bir mekâna dönüştürülmüştür²⁹².

2.1.6 Bakırköy’de Kurulan Deniz Hamamları²⁹³

1871 yılında Şehremaneti tarafından İstanbul’un muhtelif yerleri ile beraber Bakırköy’e de deniz hamamları kurulması kararı alınmıştır. Fakat ilk deniz hamamları ancak 1880’li yılların ortalarında kurulabilmişti. Onlarda ruhsatsız kuruldukları için bir süre sonra yıkılmışlardır. Ancak halkın talepleri neticesinde sonraki yıllarda Bakırköy sahiline yeni deniz hamamları kurulmuştur. Gayrimüslim tebaa daha çok Zeytinlik denilen bölgede kurulan deniz hamamlarını tercih ederdi. Erkek ve kadın deniz hamamları arasında en az 200-300 adım mesafe bulunurdu. Hamama gitmek için korkulukları olan ahşap bir iskeleden geçilirdi. Hamamın bilet gişesi iskelenin başında olurdu. Biletçinin bulunduğu kulübe tıpkı deniz hamamı gibi derme çatmaydı. Erkekler deniz hamamının altı açıktı. Kadınlar hamamında, hamam dışında yüzmek isteyenler için merdiven bulunurdu. Bu merdivenleri gençlerin

²⁹¹ Ersöz, a.g.e, s. 15.

²⁹² Kütükçü, a.g.e.

²⁹³ Şekil 31.

dışında kullanan olmazdı²⁹⁴. Şehremaneti her yıl Bakırköy'deki hamamları ihale yoluyla kiralardı²⁹⁵.

2.1.7 Büyükada ve Diğer Adalarda Kurulan Deniz Hamamları

Büyükada'da kurulan deniz hamamları²⁹⁶, İstanbul'un en fazla rağbet gören hamamları arasındaydı. Umumi deniz hamamlarının yanı sıra ada sahilinde çok sayıda hususi deniz hamamı da bulunmaktaydı²⁹⁷. 1871 yılında şehremaneti tarafından deniz hamamı kurulması için karar alınan yerlerin içinde Büyükada'da vardı. Şehremaneti, buraya kadın ve erkeklere özel iki adet deniz hamamı kurma kararı almıştı. Hamamın yeri bugünkü Büyükada plajının bulunduğu koydu. Kadın ve Erkek deniz hamamları birbirine yakın kurulmuştu. Her iki hamama da iskeleyle geçilmekteydi. Çatıların yarısı açık yarısı kapalıydı. Kıyıda, hamamların sahilden görünmesini engelleyen tahta bir perde vardı. Erkekler tahta perdenin kapattığı alanda yüzebilmekteydi. Kadınlara mahsus hamamın önünde ise sürekli kayıklı görevli bulunurdu. Buna rağmen deniz hamamındaki kadınları gizli gizli gözetlemek isteyenler hamamların görülebileceği bir tepeye çıkar ve kayalıkların ardına gizlenerek burada yüzen kadınları seyrederlerdi. Büyükada deniz hamamları, 1897'deki depremten etkilenmişti. Bu yüzden deniz hamamlarının bakım ve onarımının yapılması kararı alınmıştır. Ayrıca hamamlar için sahile bir de kahvehane yapılması düşünülmüştür. Masrafların ise Büyükada'da bulunan Aya Nikola Manastırı'nın gelirlerinden karşılanması kararı alınmıştır²⁹⁸.

Büyükada deniz hamamlarının müdavimleri çoğunlukla gayrimüslimlerdi. İlk kurulduğu günden beri deniz hamamlarına ilgi yüksekti. Bu yüzden hamamların geliri fazlaydı. Buradaki müşteri potansiyelini keşfeden İngiliz menşeli Yacht Şirketi, 1906 yılında Büyükada'da eğlence kulübü kurdu. Büyükada Yat Kulübü olarak bilinen bu eğlence mekânında deniz hamamı ile birlikte; sirk, kulüp, kıraathane, otel, lokanta, bar ve tiyatro bulunmaktaydı. Kulübün kurulması için 2000 sterlin harcanmıştır. Yacht Şirketi, 1914 yılında Cavit Bey ve ortakları tarafından satın alınarak Osmanlı Anonim Şirketi'ne dönüştürülmüş ve kulübün işletme hakkı bu kişilere geçmiştir²⁹⁹. Büyükada dışında diğer adalara da deniz

²⁹⁴ Evren, *a.g.e.*, s. 67-68.

²⁹⁵ Beyoğlu, *a.g.m.*, s. 63.

²⁹⁶ Şekil 32.

²⁹⁷ Şekil 33.

²⁹⁸ *B.O.A., İrade, Adliye ve Mezahib*, 27/25.

²⁹⁹ Beyoğlu, *a.g.m.*, s. 61.

hamamları kurulurdu. Burgazada’da sahil kenarında küçük deniz banyoları vardı ³⁰⁰ . Heybeliada’da da aynı şekilde hususi ve umumi deniz hamamları bulunmaktaydı³⁰¹.

2.1.8 Üsküdar’da Kurulan Deniz Hamamları³⁰²

Üsküdar’da deniz hamamları Ayazma İskeleyi, Salacak sahili ve Çengelköy koyunda kurulurdu. Salacak sahilindeki hamamlar Kız Kulesi’nin hemen karşısında bulunurdu. Kadınlara ve erkeklere mahsus olmak üzere iki adet kurulan Salacak deniz hamamları, Müslüman tebaanın en çok tercih ettiği deniz hamamlarındandı. Her iki hamama da ayrı ayrı iskeleden girilirdi. Yapı olarak salaş bir görünüme sahipti. Çengelköy koyunda kurulan deniz hamamları ise Salacak’taki gibi erkekler ve kadınlara özel kurulurdu. Ancak Salacak’tan farkı, her iki hamama da ayrı sokaklardan gidilirdi. Bu yüzden hamamların arasındaki uzaklık çok fazlaydı. Her iki hamamı da işleten Rum asıllı ve Çengelköy’ünde yerlisi olan Yorgi isimli biriydi. İstanbul Ansiklopedisi yazarlarından Hasan Topper, Çengelköy deniz hamamlarından şu şekilde bahsetmektedir:

“1906-1909 arasında Kuleli Askeri İdadisinde talebe idim; kimsesiz olduğum için yaz tatilini de mektepte geçirenlerden, izlerin deniz hamamına gitmemiz şiddetle yasaktı. 30-40 delikanlı idik. Mektep bizim için haftada iki erkekler hamamını tespit edilmiş bir ücretle yarım gün kapatır, sabahın erken saatinden öğleye kadar o günler deniz hamamına talebeden gayri müşteri alınmazdı. Denize peştamal sarınıp girerdik, mayolar yoktu, iç donu ile denize girenlerde ayıplanırdı, başımızda daima bir nöbetçi zabıt bulunur, hamam yolu başında da bir nöbetçi nefer dururdu. Talebeden bir çavuşta fazla açılanları hemen geri çevirirdi. Halka mahsus günde iki tulumbacı ile deniz hamamına gitmiş diye bir çocuğun mektepten tard edildiğini anlatırlardı. Mektep önündeki rıhtımdan açıkta denize girmemiz de şiddetle yasaktı³⁰³. ”

³⁰⁰ Şekil 34.

³⁰¹ Şekil 35.

³⁰² Şekil 36.

³⁰³ Topper, a.g.m, s. 3381.

Üsküdar'da kurulan deniz hamamlarından birisi de; yalnızca erkeklere mahsus olan Beylerbeyi deniz hamamıdır. Bu deniz hamamına, günümüzde *Deniz Hamamı Sokağı* olarak bilinen sokaktan inilirdi³⁰⁴.

Burada bahsi geçen deniz hamamlarından başka; İstanbul'un denize kıyısı olan diğer semtlerinde de deniz hamamı bulunmaktaydı. İstanbul'da kurulan deniz hamamları, denize girme alışkanlığının yaygınlık kazanmasında başat rol üstlenmektedir. Bununla birlikte diğer şehirlerde kurulan deniz hamamlarının da öncüsü olmuştur. İstanbul'un deniz hamamları tatlı bir hatıra olarak hafızalarda yer edinmiştir.

2.2 İzmir'de Kurulan Deniz Hamamları³⁰⁵

İzmir şehri tarih boyunca farklı isimlerle anılmıştır. Şehrin bilinen ilk adı *Naulokon*'dur. Sonradan ismi *Smyrna*, *Smira*, *Smire*, *Semire*, *Lesmire*, *Lesmirr*, *Le Smirle*, *Ksimire*, *Zmirra*, *Asmira*, *Esmira*, *Esmire*, *İsmira*, *İsmire* olmuş ve günümüzde İzmir'e dönüşmüştür³⁰⁶. Ayrıca şehrin kurulduğu mıntıka da sürekli değişmiştir. Naulokon adını taşıyan şehir Tantalos³⁰⁷ tarafından Spil dağında kurulmuştur. Daha sonradan Smyrna adını taşıyacak olan şehir ise bugünkü İzmir ile Spil Dağı'nda kurulan Noulokon şehri arasında kurulmuştur. İzmir şehrinin M.Ö. 1362-1232 yılları arasında kurulduğu tahmin edilmektedir. Antik dönemde sırasıyla Pelasglar, Frigler, Lelegler, İyonyalılar ve Lidyalılar tarafından idare edilmiştir³⁰⁸. Romalıların idaresi altındayken bilim ve kültürde ilerleme kaydettiği için diğer yerlerde yaşayan öğrenciler bu dönemde eğitim alabilmek için İzmir'e akın etmekteydi. Bu yüzden İzmir şehri bilginlerin ormanı anlamına gelen *La Foret des Savants* olarak anılmıştır³⁰⁹. Daha sonraki dönemlerde Bizans tarafından idare edilen İzmir şehri, Türklere karşı yapılan mücadelelerden olumsuz etkilenmiş ve eski cazibesini yitirmiştir. En büyük darbeyi ise Timur'un bu bölgeye gelmesiyle almıştır. Timur, İzmir'i aldıktan sonra şehri tahrip etmiş ve şehirde yaşayanların birçoğunu katletmiştir³¹⁰. Osmanlı idaresi altına girdikten

³⁰⁴ Evren, *a.g.e.*, s. 67.

³⁰⁵ Şekil 37.

³⁰⁶ Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir 1974, s. 21.

³⁰⁷ Frigya kralı ve aynı zamanda mitolojik bir karakterdir. M.Ö. 800 yıllarında yaşadığı düşünülmektedir. Mitolojiye göre tanrı Zeus ile bir insan olan Pluto'nun birlikteliği sonucu yarı tanrı olarak doğmuştur. Bkz. Sırrı Sorguç, "Yamanlar Dağı, Karagöl ve Kral Tantalos Efsanesi", *İzmir Yazıyor Gazetesi*, (16 Mayıs 2016).

³⁰⁸ Aykan Candemir, *Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi "İzmir'deki Bazı Sosyal Koşullar Hakkında Bir Araştırma: İzmir 1921"*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2000, s. 4.

³⁰⁹ Candemir, *a.g.e.*, s. 6.

³¹⁰ Candemir, *a.g.e.*, s. 7.

sonra şehirde ticaret canlanmıştır. Ancak 1688 ve 1778 yıllarında yaşanan depremler yıkıcı olmuş ve uzunca bir müddet şehir kendisini toparlayamamıştır³¹¹.

1856 yılında yabancılara mülk edinme hakkının tanınmasıyla birlikte şehre çok sayıda yabancı yerleşmiştir. 1880 yılına gelindiğinde şehirdeki yabancıların sayısı 50000'i bulmuştur. Ticaretle uğraşan bu yabancılara Levanten denilmekteydi. Levantenlerin İzmir'e önem vermesiyle birlikte şehirde yalnızca ticaret hayatı canlanmamış; eğlence ve kültür hayatında da değişimler yaşanmıştır. İzmir bu tarihlerden itibaren *Levant'ın Yıldızı* olarak anıla gelmiştir³¹².

Sahil şehri olan İzmir'de, denize girme alışkanlığının ne zamandan beri var olduğu bilinmemektedir. Bununla birlikte Müslümanların denize rağbet ettikleri pek söylenemez. Hatta denize girenlere Müslüman ahali pek sıcak bakmamıştır. Denize girenler aşağı tabakadan insanlar olarak görülmekteydi. Denize çoğunlukla yazın serinlemek için Rumlar ve çocukları girerdi. Ancak Levantenlerin İzmir'de etkinliklerinin artmasıyla birlikte denize girme âdetinin yaygınlaştığı ve deniz hamamlarının çoğaldığı bilinen bir gerçektir. Deniz hamamlarının kurulmasıyla birlikte Müslümanlarda denize girmeye başlamıştır. Ayrıca deniz hamamları dışında denize girmek şehir idaresi tarafından yasaklanmıştır. Ancak bu yasaklara pek de uyulduğu öne sürülemez³¹³.

İzmir'deki deniz hamamları İstanbul'dakiler gibi mevsimlik kurulurdu. Son dönemlerde yalıların önüne hususi deniz hamamları kurulmuş ve 1950'li yıllara kadar varlığını sürdürmüştür. Hususi deniz hamamları çoğunlukla Göztepe'deki yalılarda bulunmaktaydı³¹⁴. Denize girme alışkanlığının artmasıyla birlikte deniz hamamlarının sayısı da artmıştır. 1914 yılına ait bir veriye göre İzmir'de 17 adet deniz hamamı bulunmaktaydı³¹⁵. 1918 yılında bu sayı 11'e düşmüş 1920'de ise 12 adet deniz hamamının kaydı tutulmuştur³¹⁶. 1921 yılına ait bir başka kayıta ise 10 adet deniz hamamının olduğu bilgisi bulunmaktadır. Ayrıca bu tarihte kurulan deniz hamamlarından bir tanesi de hayır amaçlı kurulmuştur³¹⁷. 1918 yılında kurulan deniz hamamlarının 6 tanesini Müslüman, 2 tanesini Rum, 4 tanesini de

³¹¹ Candemir, *a.g.e.*, s. 8.

³¹² Muharrem Yıldız, "İzmir Levantenleri Üzerine Bir İnceleme", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, C. 4, S. 13, (2012), s. 43.

³¹³ Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000 s. 281.

³¹⁴ Şekil 38.

³¹⁵ Hüseyin Rıfat, *Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi*, İzmir 1914, s. 65.

³¹⁶ Erkan Serçe, *İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği: 1918*, Akademi Kitabevi, İzmir 1998, s. 51.

³¹⁷ Candemir, *a.g.e.*, s. 63.

Leventenler işletmekteydi³¹⁸. Ayrıca bu hamamlarda 4'ü çocuk olmak üzere 24 kişi çalışmaktaydı³¹⁹. Bununla birlikte söz konusu deniz hamamlarının ikisi Bergama'da, ikisi Çeşme'de birisi de Kuşadası'nda bulunmaktaydı³²⁰. Bu dönemde deniz hamamlarının sayısının azalmasında savaş ve işgal şartlarının etkisi olabilir.

İzmir'in en bilindik deniz hamamları Alsancak burnunda kurulurdu. Ancak bu bölgedeki deniz temiz değildi. Bunun nedeni şehrin kanalizasyon atıklarının kıyıya yakın bir yerde denize atılmasıdır. Ayrıca rüzgâr şehre doğru estiğinde çöpler kıyıda birikir ve suyu bulanık hale getirirdi. Hatta dalgalar sayesinde çöpler hamamların havuzlarına karışabiliyordu. Buna rağmen burada kurulan deniz hamamları büyük ve tam donanıma sahipti³²¹. Her yılın haziran ayı başlarında deniz hamamları kurulmaya başlanır ve ekim ayının sonlarına kadar işletilirdi. Deniz hamamlarına sabahları erkekler, öğleden sonra ise kadınlar girerdi. İstanbul'da kurulan deniz hamamlarından farklı olarak denize açılmak isteyenler için deniz hamamlarının dışında merdiven bulunurdu. Ayrıca deniz kıyısındaki yalıların birçoğunun özel deniz banyoları vardı. Hamamlara ulaşımın rahat olabilmesi için tramvay seferleri gece yarısına kadar devam ederdi.

1852 yılına ait bir belgeye göre, o tarihlerde İzmir'de deniz hamamları olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu deniz hamamları 1829 yılında Hariciye Kâtibi Emin Efendi tarafından kurulmuştu³²². Deniz hamamlarının kurulmasındaki amaç bu tarihlerde kurulan Gurebâ-ı Müslimin Hastanesi'ne gelir sağlamaktır. Ancak söz konusu deniz hamamları Miralay Hacı Reşid Paşa tarafından yıkılmıştır. Fakat yıkım işleminin usulsüz olduğu anlaşılmamasına rağmen deniz hamamları kurulmamıştır. Bunun yerine Hacı Reşid Paşa'ya deniz hamamlarının yıkımı esnasında zarar gören iskele tamir ettirilmiştir³²³. Bir başka belgeye göre ise İzmir Limanı'nda deniz hamamları kurulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu deniz hamamları, 1916 yılına kadar liman idaresi tarafından işletilmiştir. Ancak deniz hamamlarının işletilmesi belli bir ücret karşılığında İzmir Belediyesi'ne bırakılmıştır³²⁴.

³¹⁸ Serçe, *a.g.e*, s. 20.

³¹⁹ Serçe, *a.g.e*, s. 51.

³²⁰ Serçe, *a.g.e*, s. 20.

³²¹ Candemir, *a.g.e*, s. 68.

³²² B.O.A, *Meclis-i Vâla*, 255/20.

³²³ B.O.A, *Sadaret*, Mektubi Kalemi Umûm Vilâyat Evrakı, 127/44.

³²⁴ B.O.A, *Bâb-ı Âli Evrak Odası*, 4494/336982.

Bir adet deniz hamamı da Mersinli Darağacı bölgesinde kurulmuştur³²⁵. Kasaba demiryolu şirketi tarafından kurulan bu hamama gitmek için özel bilet tarifeleri uygulanmıştır³²⁶. Bu tarifeye göre:

Büyükler: 25 kuruş hamam ücreti, tramvay bileti ile birlikte 50 kuruş ücret öderdi.

Çocuklar: 20 kuruş hamam ücreti, tramvay bileti ile birlikte 30 kuruş ücret öderdi³²⁷.

Bir süre faaliyet gösteren bu hamam 31 Temmuz 1905 tarihinde aniden çökmüş ve can kaybına neden olmuştur. Enkazın altında kalan iki kadın ve bir çocuk ölmüş ve çoğu hafif olmak üzere çok sayıda yaralanan olmuştur³²⁸. Birde yıkılan bu deniz hamamının bulunduğu güzergâhta yer alan ve Aya Triada adı verilen deniz hamamları yer almaktadır. Bu hamamların bulunduğu yerin havasının temiz olması ve nezih bir ortama sahip olması halkın ilgisini çekmiş ve rağbetin bol olduğu bir yer haline gelmiştir. 1897 yazında bu hamamlar yenilenmiş ve içerisine yeni soyunma kabinleri ve salonlar eklenerek müşterilerin ilgisinin artırılması hedeflenmiştir³²⁹.

Bunun dışında Punta'da deniz hamamlarının olduğu bilinmektedir. Punta'da kurulan deniz hamamları, diğer yerlerde kurulan deniz hamamlarından daha kullanışlıdır. Oda sayısı diğerlerinden fazladır. Ayrıca havuzlar geniş ve sığ olduğu için yüzmeye elverişlidir. Her yerde olduğu gibi buradaki deniz hamamları da kadın ve erkek deniz hamamları olarak iki kısma ayrılmıştı. Yaz mevsiminde Punta'daki deniz hamamlarına halkın yoğun rağbeti vardı³³⁰. İzmir'in deniz hamamları çoğunlukla Karataş³³¹, Güzelyalı ve Göztepe³³² sahillerine kurulurdu. Göztepe ve Karataş mevkiindeki yalıların hemen hemen hepsinin özel deniz banyoları bulunurdu. Yalı sahipleri deniz banyolarını sadece yüzmek için kullanmazdı. Hamamlarda yüzenlerden başka hamamların iskelesinde balık tutanlarda olurdu³³³.

Alsancak'tan sonra en bilindik deniz hamamları Karşıyaka sahillerinde kurulurdu. Karşıyaka sahilleri diğer sahillere nispeten temiz durumdaydı. Burada kurulan deniz

³²⁵ Beyru, *a.g.e.*, s. 282.

³²⁶ Şekil 39.

³²⁷ Beyru, *a.g.e.*, s. 282.

³²⁸ Beyru, *a.g.e.*, s. 283.

³²⁹ Beyru, *a.g.e.*, s. 283.

³³⁰ Candemir, *a.g.e.*, s. 67.

³³¹ Şekil 17.

³³² Şekil 40.

³³³ Şekil 16.

hamamlarını sadece kadınlar kullanmıştır. Buradaki hamamların diğer semt hamamlarından farklı bir özelliği vardır. O da haftada yalnızca iki gün açık tutulmasıdır. Hamamların kapalı olduğu günlerde ise halk, akşamları hamamların iskelesinde oturur ve sahili seyrederdi. Hususi deniz hamamlarının sayısı Karşıyaka'da çok fazlaydı. Hususi hamamlar, ailelere özel olduğu için istenildiği zaman girilebilmekteydi³³⁴. Bunların dışında kamu binalarına ait deniz hamamları vardır. Örneğin; 1891 yılında İzmir Sanayi Mektebi öğrencileri için okulun tam karşısına erkeklere özel deniz hamamı kurulmuştur³³⁵. Rıhtımın kenarında kurulduğu için ayakaltı bir meskendeydi. Bu yüzden okula gelir sağlamak amacıyla her yıl kiraya verilmiştir³³⁶.

1922 yılında yaşanan yangından deniz hamamları da zarar görmüştür. Yangından sonra İzmir genelinde bakım ve onarım çalışmaları başlamış ve deniz hamamları için ayrı bir bütçe ayrılmıştır. Deniz hamamları için ayrılan bütçenin tutarı 50.000 lira kadardı³³⁷. Apartman kültürünün doğmasıyla birlikte bazı apartmanların önüne apartman sakinleri için deniz banyoları kurulmaktaydı. Bu banyolardan en tanınmış olanları ise Karantina'da bulunan Binnaz Apartmanı'nın deniz banyolarıdır³³⁸. Bu deniz banyoları eski örneklerinden biraz farklıydı. Eski deniz hamamlarından farklı olarak her tarafı açıktı ve banyolara iskeleyle geçilirdi. Küçük bir soyunma kabini bulunurdu. Yazları İzmirli gençlerin en fazla rağbet ettiği deniz banyosu burasıydı. Ayrıca yanında başka apartmanların deniz banyoları da bulunurdu.

İstanbul'dan sonra en fazla deniz hamamlarının kurulduğu yer İzmir şehridir. Bunda Levantenlerin ve gayrimüslim nüfusun etkisi çoktur. Deniz hamamlarının çoğalmasıyla birlikte güçlü mahremiyet algısına sahip olan Müslüman ahali, yavaş yavaş denize girme alışkanlığı kazanmıştır. Plaj kültürünün doğmasıyla birlikte deniz hamamları da ortadan kalkmaya başlamıştır. Deniz hamamları, eski İzmirliilerin hafızasında tatlı bir hatıra olarak kalmıştır.

³³⁴ Uğur Yeğin, *Evvel Zaman İçinde İzmir*, D Yayınevi, İstanbul 2009, s. 227.

³³⁵ Şekil 41.

³³⁶ Gülnaz Koyuncu Yakın, *İzmir Sanayi Mektebi (Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi), 1868-1923*, İzmir Valiliği, İzmir 1997, s. 65.

³³⁷ Mevlüt Kaya, *1922 İzmir Yangını ve Yapı Bunalımı*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2013.

³³⁸ Şekil 14.

2.3 Çanakkale’de Kurulan Deniz Hamamları

Çanakkale şehrinin şimdilerde kurulu olduğu yer çok eski bir geçmişe sahip değildir. Ancak yakınlarında antik dönemlerden itibaren çeşitli yerleşim yerleri kurulmuştur. Antik dönemde kurulan ve günümüzde kalıntıları bulunan Troya şehri bunlardan bir tanesidir. Ancak bu yerleşim yerleri istilalar ve doğal afetler sonucunda yok olmuştur. Çanakkale şehrinin bulunduğu bölge antik dönemde Yunan; sonrasında ise Persler, Helenler, Roma ve Bizans hâkimiyetinde kalmıştır. Günümüzdeki Çanakkale şehrinin temelleri ise Fatih döneminde atılmıştır. İlk başlarda Dardanos olarak anılan bu şehir; daha sonra Kal’a-ı Sultaniye olarak anılmıştır. Bulunduğu bölgenin stratejik bir öneme sahip olmasından ötürü Çanakkale şehri her zaman önemini korumuştur. Boğazdan ötürü deniz ticareti gelişmiştir. Bunun yanı sıra çanak çömlek üretimi ve ticaretinde ünlendiği için bu şehre Çanakkale denilmeye başlanmıştır³³⁹.

Çanakkale’de denize girme kültürünün yaygınlaşması İzmir’de olduğu gibi Levantenler sayesinde olmuştur. Şehirde yaşayan Levantenler bugünkü iskeleden kordonun ucuna kadar olan bölgede yaşamaktaydılar. Bu bölge 1870’lerden itibaren Levanten Mahallesi olarak isimlendirilmiştir. Levantenler bu kıyı mahallesinde bulunan yalılarda yaşarlardı. Yalıların denize bakan yönünde deniz banyoları bulunurdu. Bu deniz banyolarının sayısı yirminin üzerindeydi. Aileye özel bu deniz banyolarının dışında halka açık deniz hamamları da kurulurdu. Nitekim 1916 yılına ait bir belgeden Karabiga’da deniz hamamı kurulması için girişimde bulunulduğu anlaşılmaktadır³⁴⁰. Deniz hamamı kurulması planlanan bölgede açıkta denize girenlerden duyulan rahatsızlığın üzerinde durulmuş olunmasından dolayı o tarihlerde halkın denize girme alışkanlığının yaygınlaşmış olduğu söylenebilir. Söz konusu deniz hamamlarını kurma yetkisi belediyeye aitti³⁴¹. Belediye, deniz hamamlarını işletme yetkisini mültezimlere verirdi. 1867 tarihli bir belgeye göre Neşan ve Keresteci Yanni isminde iki mültezim Çanakkale ve İstanbul boğazlarında çok sayıda deniz hamamı işletmiştir³⁴².

Deniz hamamları, cumhuriyet sonrası dönemde de varlığını devam ettirmiştir. Bazı kadınlara özel deniz hamamları ile erkeklere özel deniz hamamları birbirine yakın mesafelerde kurulmaktaydı. İster istemez her iki hamamda bulunan kadınlar ve erkekler

³³⁹ Metin Tuncel, “Çanakkale”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 197.

³⁴⁰ Şekil 42.

³⁴¹ B.O.A., *Dâhiliye, Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyat Müdürlüğü*, 139/59.

³⁴² B.O.A., *Meclis-i Vâla*, 563/2.

birbiriyle temas halinde olabiliyordu. Bu durum rahatsızlığa yol açmış ve şikâyetler o sırada Çanakkale’yi ziyaret eden Atatürk’e kadar ulaşmıştı. Atatürk bu duruma sert tepki göstermiş ve haremlik-selamlık anlayışının hüküm sürdüğü deniz hamamlarına olan tepkisini dile getirmiştir. Ancak 70’li yıllara kadar plajlarda bile haremlik-selamlık uygulaması devam etmiştir³⁴³.

2.4 Antalya’da Kurulan Deniz Hamamları

Antalya şehri, Anadolu’da kurulan en eski yerleşim yerlerinden birisidir. Bergama kralı II. Attalos tarafından deniz üssü olarak kurulmuştur. Sonrasında Romalıların hâkimiyeti altına giren Antalya şehri, önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Bizans döneminde ise Akdeniz’in en işlek limanı olmuştur. Bu özelliği sebebiyle Arap akınlarına maruz kalmış ve kısa süreliğine Arap hâkimiyeti altına girmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurucusu Süleyman Şah, Anadolu fetihleri sırasında burayı fethetmiş ve uzun bir süre Türk hâkimiyeti altında kalmıştır. Ticaretin gelişmiş olması ve stratejik bir noktada kurulması nedeniyle Antalya şehri çokça el değiştirmiştir. Bizanslılara, Latinlere, Selçuklulara, Beyliklere ve Osmanlılara askeri ve ticari üs vazifesini görmüştür. Bu özellikleri itibarıyla sürekli gelişim halinde olmuştur. Osmanlılar döneminde Teke Sancağı’nın merkezi olmuştur. Teke Sancağı’nda birçok Osmanlı şehzadesinin vazife yapması sebebiyle kilit öneme sahip olmuştur. Antalya şehrinin ekonomik anlamda gelişiminde Ahilerin büyük etkisi olmuştur. Akdeniz’in en önemli limanı olmasından ötürü Avrupa’dan gelen mallara Antalya pazarlarında sık rastlanırdı. Doğudan gelen mallar ise önce Antalya Limanı’na getirilir ve buradan da Avrupa’ya gönderilirdi. 15. yüzyılda Antalya İskelesi’ne ait gümrük gelirleri Finike İskelesi’yle birlikte 450.000 akçeye ulaşmıştır. 16. yüzyılın başlarında Antalya İskelesi gümrük gelirleri 206.667 akçeye, ihtisap gelirleri 15.000 akçeye, pazar ve kantar vergileri ise 45.000 akçeye ulaşmış bulunuyordu³⁴⁴.

Günümüzde Antalya şehri, deniz turizminde ön plana çıkmaktadır. Yurtdışından her yıl milyonlarca turist gelmektedir. Turizmin bu kadar gelişmiş olduğu Antalya’da deniz kültürünün ne zamandan beri var olduğu bilinmemektedir. Fakat turistik anlamda gelişim 1950’li yıllardan sonra başlamıştır. Nitekim bu faaliyetlerin başlamasında şehirde kurulan

³⁴³ Kent Mirası 31. Bölüm (Yön. Mustafa Ergün), Sunucu: İsmail Erten, TV Programı, Dardanel Medya Grubu Ton TV, 2019.

³⁴⁴ Feridun Emecen, “Antalya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 232-236.

deniz hamamlarının rolü büyüktür. Zira Antalyalıların denizle temas edebildiği tek mekân deniz hamamlarıydı. Ancak deniz hamamlarına olan rağbet günümüzdeki plajlara nispeten azdı. Sebebi ise Antalya halkının yazları yaylara göç etmesiydi. Günümüzdeki gibi turistik canlılığın olmadığı o dönemlerde yazları Antalya şehrine sessizlik çökerdi. Deniz hamamlarına genellikle şehirde kalan insanlar ve memurlar rağbet ederdi. Deniz hamamlarının kullanım amacı tamamen serinlemek içindi³⁴⁵. Şehirde ilk deniz hamamlarının ne zamandan beri var olduğu bilinmemektedir. 1892 yılında Antalya'ya gelen yabancı bir seyyahın çektiği bir resimde Mermerli Plajı'nın bulunduğu yerde bir deniz hamamı görülmektedir³⁴⁶. Arşivlerde ise 1904 yılına ait bir belgeden bu tarihlerde ve öncesinde Antalya'da bir deniz hamamının olduğu anlaşılmaktadır³⁴⁷. Bu bilgilerden yola çıkarak Antalya halkının denizle ve deniz hamamlarıyla ilişkisinin uzunca bir süre var olduğu varsayımı yapılabilir.

Antalyalılar deniz hamamlarına genellikle *çimme yeri* derlerdi. Hamamlara daha çok çocuklar ve gençler giderdi. Buralarda giyilecek deniz kıyafetlerini ise evdeki kadınlar dikerdi. Mayo ile donu birbirinden ayırmak için genellikle kırmızı ya da sarı renkli şeritler dikilirdi. Kadınlar kendileri için bol kesimli, vücut hatlarını belli etmeyecek şekilde deniz kıyafetleri dikerlerdi. Ancak çoğu kimse bu kıyafetler yerine entari ve pijama ile de denize girebilirdi. Mayo ile denize giren kadınlar ayıplanırdı. Fakat turistlerin gelmesiyle birlikte bu algı yavaş yavaş kırılmıştır³⁴⁸. Yüzme bilmeyenler, su kabağı, araba lastiği ve yüzme için özel hazırlanmış mantarlarla yüzmeye çalışırlardı³⁴⁹.

2.4.1 Mermerli Deniz Hamamı³⁵⁰

Antalya'nın en tanınmış deniz hamamı Mermerli Plajı'nda kurulan deniz hamamıdır. Mermerli Deniz Hamamı, 1930 yılında bir İstanbullu tarafından Moda Deniz Hamamı örnek alınarak yapılmıştır. Deniz hamamı sahilden denize doğru 15-20 metre kadar uzakta tamamen ahşap olarak inşa edilmiştir. Hamamın üç tarafı kapalı, Konyaaltı Plajına doğru bakan tarafı ise açıktır. Hamamın içinde gazino, kahve ocağı ve iyi yüzme bilenlerin deniz atlamaları için trampelen bulunmaktaydı. Ayrıca yüzme bilmeyenler için bu hamamın ortasında tabanı tahta

³⁴⁵ Cimrin, *a.g.e.*, s. 190.

³⁴⁶ Hüseyin Cimrin, "Antalya'nın Deniz Hamamları", *Sabah Gazetesi*, (27 Temmuz 2014).

³⁴⁷ B.O.A, *Dâhiliye, Mektubi Kalemi*, 875/47.

³⁴⁸ Cimrin, *a.g.e.*, s. 191.

³⁴⁹ Cimrin, *a.g.e.*, s. 192.

³⁵⁰ Şekil 43.

olan bir tanede deniz havuzu yapılmıştı. Sahildeki kayalar ile deniz hamamı tepesi arasına gerilmiş çamaşır iplerine peştamallar asılır, rüzgârda iplerden kurtulup denize dökülen peştamallar görevliler tarafından toplanırdı³⁵¹. Deniz hamamına sabahları kadınlar, öğleden sonra ise erkekler girerdi. Kadınlar deniz hamamına giderken peştamallarını ve havlularını yanlarında götürürlerdi. Ayrıca sepetlerinde yiyecek eksik olmazdı. Hamam sahipleri kadınların yabancı erkekler tarafından gözetlenmemesi için her türlü tedbiri alırdı. Hamamın etrafında sandalla bekçiler gezerdi. Kadınları gözlerken yakalanan erkekler ise karakola götürülürdü³⁵².

Mermerli Deniz Hamamı, 1940 yılına kadar işletilmiştir. On yıllık süre zarfında Antalyalıların çokça rağbet ettiği yerlerden birisi olmuştur. O dönemin tanıklarından Semiha Bayoğlu, Mermerli Deniz Hamamı'ndan şöyle bahsetmiştir:

“Biz o zamanlar Ömer Efendi sokağında bulunuyoruz. Annem Ömer Efendi'nin kızı Naime Bayoğlu, babam İzzet Bey. Biz deniz hamamına gideceğimiz zaman Ömer Efendi Konağı'nda akşamdan hazırlık başlardı. Köfteler dolmalar yapılır, bugün ki anlamıyla tam bir piknik sepeti hazırlanırdı. Bizler sanki bayram var gibi sevinçle sabahı zor ederdik. Sabah yokuştan aşağı keyifle iner ve saat 9'da hamama varırdık. Paramızı verdikten sonra kabinlerde soyunurduk. O yıllarda hatırladığım kadarıyla tabi o gün ki anlamda mayoyu Antalya'da ilk giyen aile bizdik. Dize yakın şortu üstünde kısa eteği ile işte o günlerin modasına uygun bir mayo. Rahmetli dedem çok asri bir insandı ve bizim mayo ile denize girmemizi o isterdi. Hatırlıyorum o yıllarda konağa Fransızca hocası bile gelirdi. Uzatmayalım önce aç karnına yüzerdik. Ondan sonra sepetleri açıp bir güzel karnımızı doyururduk. Biraz dinlendikten sonra yine yüzme faslı başlardı. Yüzme bilmeyenlerimize kabak bağlanır ve havuz içinde bulunan ve çepeçevre saran ipe tutunarak bir güzel yüzmeye çalışarak eğlenirdik. Sesi güzel olanlara şarkı söyletilirdi. Bu arada yüzme bilenlerimiz arasından cesaretli kızlar direklerin arasından geçerek açığa doğru yüzer Devetaşı'na çıkarlardı. Muhafazakâr kızlar ise ortadaki havuzdan dışarı çıkmazlardı. Saat on ikiye doğru büyüklerimiz hazırlanmaya başlar ve tuzlu tuzlu yıkamadan evlerimize dönerdik. Bazen kadınlar hamamından çıgliklar duyulurdu. Bunun nedeni de bazı çapkın kişiler dalıp, tahta perdenin arasından kadınları seyreder; kadınlar da bu erkeği görür

³⁵¹ Cimrin, a.g.e, s. 192.

³⁵² Cimrin, a.g.e, s. 193.

görmez bas bas bağırlardı. Eğlencelerimiz basit olmakla beraber, günümüz iyi geçerdi ve halimizden memnunduk³⁵³... ”

Mermerli Deniz Hamamı'nın tanıklarından birisi de Tarık Akıltopu'dur. Tarık Akıltopu, Hüseyin Cimrin'e Mermerli Deniz Hamamı ile ilgili anılarını şöyle anlatmıştır:

“O yıllarda Antalyalıların rağbet ettiği en popüler yüzme yeri, bu deniz hamamıydı. Ortası havuzlu sevimli bir yapıydı. Biz erkeklerin yüzme bilmeyenleri havuz denen yerde çimerdi. Çimmeyi iyi becerenler ise ön taraftaki platformdan denize uzanan trampene benzer bir ağaç uzantı üzerinden havalı atlamalar yaparlardı. Ondan sonra 200 metre kadar açıkta İskenderiye'den gelmiş bulunan üç direkli, yelkenli Arap gemilerine kadar yüzerlerdi. Bu gemilerdeki tayfalar da alışmışlar, bu yüzücülere galeta atarlardı. Biz ona tuzlu peksimet derdik. Daha sonra platform denen yerde kahveler içilir çok afili olanlar da bu kahveyi suyun içinde içerlerdi. Akşama kadar bir gürültü. Vaktin nasıl geçtiğini anlayamazdık³⁵⁴. ”

2.4.2 Adalar Plajında Bulunan Doğal Deniz Hamamı³⁵⁵

Antalya'da Mermerli Deniz Hamamı dışında bir de doğal bir deniz hamamı vardı. Bu deniz hamamı Adalar Plajı'nın olduğu yerde bulunurdu. Etrafı kayalarla çevrili olduğu için deniz hamamı olarak kullanışlı bir yerdi. Şehir merkezine yakın olması nedeniyle halk bu deniz hamamına çok rağbet ederdi. Sabahtan öğleye kadar kadınlar, öğleden sonra ise erkekler tahsis edilirdi³⁵⁶. Antalyalı gençler buraya sadece yüzmek için gelmezdi. Deniz hamamının bulunduğu yerdeki falezlerin kovuklarından ve kayalıkların ardına gizlenerek burada yüzen kadınları gizlice seyredereklerdi. Bu yüzden bekçiler, deniz hamamının bulunduğu yerde nöbet tutarlardı. Gençlerden bazıları denize Kipronoz'dan girerler; Adalar Plajı'nın etrafındaki kayalardan denizdeki kadınları seyredereklerdi. Ancak bekçilerin düdük çalmasıyla ortadan kaybolurlardı. Burası günümüzde halen yüzmek için kullanılan bir yerlerdendir.

Osmanlı döneminde Antalya'da kurulan deniz hamamları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Sadece son dönemlerde deniz hamamları kurulduğu bilinmektedir. Burada

³⁵³ Cimrin, *a.g.e*, s. 193.

³⁵⁴ Cimrin, *a.g.e*, s. 193.

³⁵⁵ Şekil 44.

³⁵⁶ Cimrin, *a.g.e*, s. 194.

bahsi geçen deniz hamamları cumhuriyet sonrası dönemde kullanılan deniz hamamlarıdır. Bu deniz hamamları sayesinde Antalya’da denize girme kültürü gelişmiştir. Yazları sıcaktan bunalıp yaylalara göç eden Antalya halkı 1970’li yıllardan günümüze değin denizde serinlemeyi tercih etmektedir.

2.5 Samsun’da Kurulan Deniz Hamamları³⁵⁷

Samsun şehri, M.Ö 6. yüzyılda Miletliler tarafından kurulmuştur. Şehrin o zamanki adı *Amisos*’tur. Samsun isminin de bu kelimedenden türetildiği rivayet edilmektedir. Romalılar döneminde ismi Pompeipolis’e çevrilse de bu isim kalıcı olmamıştır. Türklerin bölgeye yerleşmesiyle birlikte şehrin ismi Samsun olmuştur. Osmanlılar burayı Canik Sancağı olarak nitelendirmiştir. Şehir tarih boyunca el değiştirmiştir. Tarihte *Amazonlar* olarak bilinen savaşçı kadınların bu bölgede yaşadıkları düşünülmektedir. Miletlilerden önce bölge Hitit ve Frigya hâkimiyetine girmiştir. Sonraki dönemlerde ise Pers, Roma, Makedonya(İskender), Bizans ve Türklerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Romalılar döneminde şehirde ticaret gelişmiştir. Ticaret gelişince de şehir zenginleşmeye başlamıştır. Ancak Arap akınları yüzünden şehrin gelişimi durmuştur. 19. yüzyılın ortalarına kadar Samsun küçük bir balıkçı şehriydi. Ancak 1840’lardan sonra bölgede nüfus artmış ve ticaret gelişmiştir. Özellikle bütün ticaretinde öne çıkan şehirlerden birisi olmuştur³⁵⁸. Şehirde bu yıllardan itibaren hayat canlanmaya başlamıştır. Halkın faydalanması için yeni mekânlar ortaya çıkmıştır. İşte bu eğlence mekânlarından birisi de deniz hamamları olmuştur.

Samsun’da kurulan deniz hamamlarına ait ilk bilgilere Aks-ı Sadâ adlı bir gazetede rastlanılmaktadır. Gazetenin 9 Temmuz 1911 tarihli sayısında deniz hamamlarında yasal olmayan işlerin yapıldığı, örneğin hamam localarında bazı müşterilerin kumar oynadıkları, iffet ve namusa leke düşürecek işler yaptıkları ve bunların engellenmesi hususunda uyarılar ve şikâyetlerde bulunulmaktaydı³⁵⁹. Bu verilerden yola çıkarak bu tarihlerde ve öncesinde Samsun’da deniz hamamlarının kurulduğu anlaşılmaktadır. Hatta denize girme alışkanlığının yaygın olduğuna dair ipucu da verilmektedir.

³⁵⁷ Şekil 45.

³⁵⁸ Mehmet Öz, “Samsun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 83-88.

³⁵⁹ *Aks-ı Sadâ*, Sayı: 380, (26 Haziran 1327).

Samsun'da yaz mevsimi geldiğinde Derbent, Fener, Gazhane ve Hükümet Konağı civarına deniz hamamları kurulur ve halk bu hamamlara biletle girerlerdi. Hamamlar oldukça birbirinden uzak mevkilere inşa edilirdi. Kadınlar ve erkekler ayrı iskelelerden hamamlara girerlerdi. Bazen bu hamamlara davul-zurna getirilir; eğlence tertip edilirdi³⁶⁰. Hamamların yaz mevsiminde kurulmasına dikkat edilirdi. Bazı hamamların yaz mevsiminden önce kurulduğu ve buralarda yüzen halkın hastalandığı dikkate alınarak yaz ayları dışında deniz hamamı kurulması yasaklanmıştır. Nitekim Aks-ı Sadâ gazetesinin 10 Haziran 1920 tarihli sayısında yer alan bir duyuruda bu duruma değinilmiştir. Söz konusu duyuruda şunlara yer verilmiştir: *“Hazirandan önce deniz hamamlarının kurulması ve denize girmenin sağlığa zararlı olduğu belediye doktorunun verdiği raporlarla belirlenmiştir. Bu duyuruya uymayanlar tecziye edilecektir”*³⁶¹.

Samsun'da kurulan deniz hamamları halka açıktı. Özel deniz hamamları bulunmazdı. Deniz hamamları kurma yetkisi belediyeye aitti. Belediye kurulacak deniz hamamları için ihale açar ve şartları yerel gazetelerde yayınlardı. Deniz hamamı kurmak isteyen vatandaşlar belediyeye müracaat eder, ihaleye katılır ve uygun görülen yerlere deniz hamamlarını kurarlardı. Nitekim 1923 yılına ait bir zabıt kaydına göre Bekiroğlu Paşa Bey isimli bir kişi belediyeden deniz hamamı açmak için izin istemiştir. Belediye meclisi de Paşa Bey'e 10 lira tesis ücreti, 10 lira aylık kira bedeli ödenmesi şartıyla deniz hamamı kurma izni vermiştir. Fakat Paşa Bey'in deniz hamamı kuracağı mevkide şehrin lağım sularının akması sebebiyle sahili daha temiz olan Gazhane İskelesi ile Yeni Gazhane İskelesi arasındaki alana kurulması tavsiye edilmiştir. Ancak Paşa Bey'in tavsiye edilen bölgelerde deniz hamamı kurmak istememesinden ötürü bu girişim sonuçsuz kalmıştır³⁶².

Deniz hamamları için yapılan ihalelere rağbetin olmadığı dönemlerde ise deniz hamamları belediye tarafından kurulurdu. Örneğin; 1923 yılında yapılan ihaleler sonuçsuz kaldığı için belediye 18 Haziran 1923'te halka açık bir deniz hamamı kurmuştur³⁶³. Halkın bu deniz hamamına yoğun bir şekilde rağbet etmesi diğer yıllarda deniz hamamı kurulması konusunda özel teşebbüslerin artmasını sağlamıştır. Örneğin 1927 yılında İbrahim Efendi ve İsfendiyar Efendi isimli iki kişi deniz hamamı kurulması için belediyeye müracaatta

³⁶⁰ Baki Sarısakal, *Samsun Belediye Tarihi*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2007, s. 201.

³⁶¹ *Aks-ı Sadâ*, Sayı: 1060, (10 Haziran 1336).

³⁶² Sarısakal, *a.g.e.*, s. 200.

³⁶³ Sarısakal, *a.g.e.*, s. 200.

bulunmuştur. Hal İstasyonu civarında deniz hamamı kurmak isteyen İbrahim Efendi'nin talebi, söz konusu bölgenin sağlığa elverişli olmaması sebebiyle sonuçsuz kalmıştır³⁶⁴. İsfendiyar Efendi'nin talebi ise Belediye Baştabibi ve Belediye Başmühendisliğinin incelemeleri neticesinde şartlı olarak kabul edilmiştir. Söz konusu deniz hamamı sağlık şartlarına uygun modern bir tesis olacak ve lağım ayakları ve sahilden en az yüz metre ileride yapılacaktır³⁶⁵. Bu bilgilerden anlaşılıyor ki belediye deniz hamamı yapılacak yerin uygun olmasına çok dikkat etmiştir. Özellikle lağım karışan yerlere deniz hamamı yapılmasına izin verilmemiştir. Örneğin Mert Irmağı ağzından Kale harabesi olan bölgeye kadar denize girmek ve hamam yaptırmak yasaklanmıştı. Ayrıca elektrik santrali ile Fener arasındaki bölge deniz banyoları için serbest bırakılmıştır³⁶⁶. Bu bölgeye yapılan hamamların etrafı demir kazıklar ve dubalarla çevrilmiştir.

Deniz hamamı yapılacak olan yerlerde boğulma riskinden ötürü çukur olmamasına dikkat edilmiştir. Belediye bu hususta kararlar almış ve tedbirlerin yerine getirilmesi hususunda gazete ve hoparlör vasıtasıyla halkı uyarmıştır. Ayrıca deniz kenarlarına bilgilendirme amaçlı levhalar konulmuştur. Elektrik Santrali ile Gazhane arasında deniz altında çukurlar olduğu tespit edilmiştir. Bu durum belediye encümenine bildirilerek bölgede etüt yapılması istenmiştir. Yapılan etüt sonucunda 19.07.1939 tarihli ve 404 numaralı kararıyla Elektrik Santrali ile Gazhane arasındaki bölgede denize girmek yasaklanmıştır³⁶⁷. Denize girmenin yasak olduğu bölgelerde süvari zabıta görevlendirilmiştir. Yasak mntıkalara “*Dikkat: Tehlike Vardır. Denize Girilemez.*” ve “*Dikkat: Burada Denize Girmek Yasaktır.*” yazan levhalar konulmuştur³⁶⁸. Belediye tedbirler konusunda ısrarlı bir tutum sergilemiştir. Fakat tedbirlere rağmen yasak bölgelere girip boğulanlarda olmuştur. Bir seferinde yasakları çiğneyen, birisi çocuk birisi de asker olan üç kişi boğulmuştur. Belediye bu olaylarda sorumluluk almamış ve boğulmaların şahsi ihmalkârlık neticesinde gerçekleştiğini bildirmiştir³⁶⁹.

Deniz hamamlarının uzak yerlere inşa edilmesi halkın şikâyet ettiği bir husustu. Halk deniz hamamlarının bulunduğu bölgelere ulaşımın masraflı ve zorlu olmasından ötürü şikâyet etmiş ve buna çözüm bulunmasını istemiştir. Bununla birlikte Valilik tarafından da

³⁶⁴ Samsun Ticaret Gazetesi, Sayı: 15, (14 Nisan 1927).

³⁶⁵ Samsun Ticaret Gazetesi, Sayı: 21, (26 Mayıs 1927).

³⁶⁶ Şekil 46.

³⁶⁷ Şekil 47.

³⁶⁸ Sarısakal, a.g.e, s. 205.

³⁶⁹ Sarısakal, a.g.e, s. 204.

belediyeyle deniz hamamları ile ilgili sıkıntıların giderilmesi konusunda yazışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu yazılarda valilik belediyeden halkın ihtiyacını karşılayacak miktarda deniz hamamı yapılmasını ve hamamların temiz ve dalgasız olan yerlere inşa edilmesini talep etmiştir. Hamamların içerisine deniz mevsimi geçmeden modern soyunma odalarının yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca denize girilecek yerlerde güvenliğin artırılması ve güvenli olmayan yerlere hamam yapılmaması konusunda ikaz edilmiştir. Hamam yapılacak bölgenin uygun olup olmadığının anlaşılması için belediye reisinin öncülüğünde Sıhhat Müdürlüğünden gönderilecek bir tabip, Emniyet Müdürlüğünden gönderilecek bir başkomiser, Liman Reisi, Merkez Jandarmadan gönderilecek bir komutan ve belediye bünyesinde çalışan bir Fen memurundan müteşekkil bir tetkik heyeti oluşturulması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca yüzme alanında can ipi tertibatının kurulması ve cankurtaran tahlisiye sandalı bulunması tavsiye edilmiştir³⁷⁰.

Samsun Belediyesi ilerleyen yıllarda deniz hamamları yerine Derbent ve Gazhane İskelesi civarında belediye plajları açmıştır³⁷¹. Plajların açılmasıyla birlikte deniz hamamları da kısa süre içinde yok olmuştur. Samsun'da kurulan deniz hamamları, Samsunluların denizle temas etmesini sağlayarak; eğlence hayatında önemli bir yer edinmiştir. Sonraki yıllarda kurulacak plajların ise öncüsü olmuştur.

2.6 Yalova Kaplıcaları ve Deniz Hamamları

Yalova şehrinin eski çağlarda Dor Göçleri sırasında bu bölgeye yerleşen Yunan menşeli halklar tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Antik dönemde bu bölgeye Bitinya ismi verilmekteydi. Bu bölgede önce bağımsız bir Bitinya Krallığı kurulmuş ve sonrasında Romalıların kontrolü altına girmiştir. Cumhuriyet döneminde yapılan kazılarda Roma dönemine ait bulgulara rastlanmıştır. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla birlikte Yalova yöresi Bizanslıların hâkimiyeti altına girmiştir. Uzun süre Bizans hâkimiyeti altında kalan Yalova, 1326 yılında Osmanlıların eline geçmiştir. Türkler zamanlarda bu şehri Yalakova, Yalakâbâd veya Yalıova şeklinde isimlendirmiştir³⁷².

³⁷⁰ Baki Sarısakal, *Samsun Eğlence Tarihi*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2007, s. 82-83.

³⁷¹ *Ahali*, Sayı: 1061, (28 Temmuz 1944).

³⁷² Metin Tuncel, "Yalova", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 306.

Yalova şehri daha çok kaplıcaları ile ünlenmiştir. Antik dönemde *Pythia Therma* olarak nitelendirilmiş ve topraktan çıkan buhar ve sıcak su sebebiyle yer altında ilahi güçlerin olduğuna inanılmıştır. Buraya gelen ziyaretçiler sağlık tanrısı *Asklepios* adına adaklar adayarak şifâ aramışlardır³⁷³. Roma döneminde pek ünlü olmamakla birlikte bölgeye yakın yerleşim yerlerinde yaşayan insanların buradaki kaplıcalara geldikleri düşünülmektedir. Yalova kaplıcalarına ilgi Bizans döneminde artmaya başlamıştır. İstanbul'un Bizans'a başkent olmasıyla birlikte buraya yakın olan Yalova'nın da tanınırlığı artmıştır. Yalova, imparator ailesi ve İstanbul halkı için sayfiye yeri haline gelmiştir³⁷⁴. Yalova'ya olan bu ilgi Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Oryantalist yazar Hammer, İstanbul halkının Yalova ılıcalarına rağbet ettiklerini ve tedavi amacıyla kırk gün burada kaldıklarından bahsetmiştir. Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Sultanda Yalova kaplıcalarına gidenler arasındaydı. Hatta Bezmiâlem Sultan'ın adına bir de kaplıca vardır. Buradan da anlaşıldığı üzere Yalova'ya ilgi yüksek olmuştur³⁷⁵.

Yalova kaplıcaları bazı zamanlarda işletilmek için yabancı şirketlere verilmiştir. Yabancı şirketlerin kaplıcaları işletmesiyle birlikte yeni tesisler kurulmuş ve işletmelerin gelirlerinin artırılması hedeflenmiştir. Nitekim 1909 yılında Anadolu Demiryolu Şirketi tarafından işletilen kaplıcalarda bakım ve onarım çalışmaları yapılmıştır. Yapılan tadilatlarla yeni eğlence ve dinlence mekânları yapılması planlanmıştır. Bu eğlence mekânlarından birisi de deniz kenarına kurulması planlanan deniz hamamlarıdır³⁷⁶. Bu iş için Mimar Konstantin Papa Efendi vazifelendirilmiştir. Burada kurulacak deniz hamamları sayesinde kaplıcalara gelen ziyaretçilerin hem sıcak sudan hem de deniz suyundan istifadesi amaçlanmıştır. Planlama yapılırken de Avrupa'daki kaplıcalar ve içlerinde bulunan deniz hamamları örnek alınmıştır³⁷⁷. Bu bilgilerden yola çıkarak Yalova deniz hamamlarının salaş yapılar olmadığı aksine modern yüzme tesisleri olduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu deniz hamamlarına hem Yalova halkı hem de dışarıdan gelen misafirler yoğun ilgi göstermiştir. Kaplıcalara gelen yabancı misafirler bir taraftan sıcak su banyosu

³⁷³ Mustafa Noyan, "İstanbul'un Sayfiye Yeri: Yalova kaplıcaları", *Z Dergi*, S. 2, (2017), s. 295.

³⁷⁴ Tuncel, a.g.m, s. 306.

³⁷⁵ Tuncel, a.g.m, s. 307.

³⁷⁶ Bu husustaki bir belgede şunlar yazılıdır: "*Mâliye Nezâreti Celilesine Emlâk-ı âmireden Yalova kaplıcaları ıslâh olan ve sâhilde Avrupa usûlünde inşâ ve te'sis kılınması üzerine mezkûr kaplıcalar ile tabi' olduğu arazinin şerâit-i meşrûa ile Anadolu demiryolu me'mûrlarından Reşid Abbas Bey'e tabi' devlet-i âliden Mimâr Kostantin Papa Efendi'ye icâr-ı husûsisine meclis kararıyla bilâ-isti'zan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhileri destûr buyururlar. Ol-bâbda mâ'lumanelerine leffen irsâl kılınmış olmağla iktizâsının ifâsına.*" Bkz. B.O.A, Bâb-ı Âli Evrâk Odası, 3707/277988.

³⁷⁷ B.O.A, Bâb-ı Âli Evrâk Odası, 3699/ 277410.

yaparken diğer taraftan deniz hamamlarında da deniz banyosu yapmakta idi. Kaplıca işletmecileri yabancı müşteriler için deniz hamamları ile ilgili Fransızca broşür dahi hazırlamıştı³⁷⁸. Ancak Milli Mücadele sonrasında buraları işleten yabancı sermayedarlar ülkeyi terk etmiştir. Bu yüzden tesisler bakımsızlıktan kullanılamaz hale gelmiş ve bir süre unutulmuştur. Ancak Atatürk, 1929 yılında Yalova'ya yaptığı ziyarette buradaki termal tesisleri fark etmiş ve yeniden imarı için çalışmalar başlatılmıştır. Yapılan imar çalışmaları sonunda Yalova Termal Tesisleri, eski önemini tekrar kazanmıştır³⁷⁹. Günümüzde de Türkiye'nin en önemli ılıca yerlerinden ilk sıradadır.

2.7 Diğer Osmanlı Vilayetlerinde Kurulan Deniz Hamamları

Denize girme kültürünün yaygınlaşmasıyla birlikte denize kıyısı olan hemen hemen her Osmanlı şehrinde deniz hamamları kurulmuştur. Yukarıda ismi geçen şehirler dışında Mudanya, Tekirdağ, Antakya, Muğla³⁸⁰ ve Mersin'de de deniz hamamları kurulduğu bilinmektedir. Ancak buralarda kurulan deniz hamamları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Sadece Mersin'de kurulan deniz hamamlarından birisinin Çamlıbel semtinde sahil kenarında kurulduğu bilinmektedir³⁸¹. Günümüzde Türkiye sınırları içerisinde olmayan ama Osmanlı idaresi altında kalan bazı şehirlerde de deniz hamamı kurulmuştur. Selanik başta olmak üzere Lazkiye, Beyrut, Bingazi, Musul ve daha birçok kıyı şehirlerinde deniz hamamları kurulmuştur. Bu şehirler arasında yalnızca Selanik'te kurulan deniz hamamları hakkında yeterli bilgi bulunmaktadır.

Selanik'te başta Balıkçı İskelesi³⁸² olmak üzere günümüzde Beyaz Kule olarak bilinen Kanlı Kule civarında deniz hamamları kurulurdu³⁸³. Halkın denize ve deniz hamamlarına olan rağbeti yüksekti. Kimisi tedavi amaçlı kimisi de eğlence amaçlı deniz hamamlarına gitmekteydi. Bunun dışında kamu kurumlarına gelir amaçlı kurulan deniz hamamları da mevcuttu. Bunlardan bir tanesi de Hamidiye Sanayi Mektebi'ne ait deniz hamamlarıydı. Söz konusu deniz hamamları Hazine-i Hassa tarafından her sene okula kiraya verilmekteydi³⁸⁴. Kazım Karabekir, Selanik'te bulunduğu dönemde buradaki deniz hamamlarına gittiğini

³⁷⁸ Şekil 48.

³⁷⁹ Noyan, a.g.m, s. 297.

³⁸⁰ Şekil 49.

³⁸¹ Şinasi Develi, *Dünden bugüne Mersin: 1836-1990*, Mersin Ticaret ve Sanayi Odası, Mersin 2001, s. 66.

³⁸² Şekil 50.

³⁸³ B.O.A, *Sadâret, Nezâret ve Devâir Evrâkı*, 466/3.

³⁸⁴ B.O.A, *Hazine-i Hassa İradeler*, 147/59.

belirtmiştir³⁸⁵. Bunun dışında Jandarma Mektebi idarecileri tabip tavsiyesiyle okul öğrencilerini deniz hamamına götürmüşlerdir. Öğrencilerin masrafları hükümet tarafından karşılanmıştır³⁸⁶.

1868 tarihli bir belgeye göre Musul'da deniz hamamları kurulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu deniz hamamları Musul Kalesi'nin Dicle Nehri kıyısında bulunan iç kapının önündeki araziye kurulmuştur. Bu hamamların kurulum masraflarının karşılanması için 9.135 kuruş tahsisat ayrılmıştır. Deniz hamamlarından elde edilen gelir ise Musul hazinesine bırakılmıştır³⁸⁷. Musul'da kurulan deniz hamamları müstesna bir özelliğe sahiptir. Buradaki deniz hamamları, deniz kenarına değil Dicle Nehri kıyısına kurulmaktaydı. Bu ayrıntıdan yola çıkarak Osmanlı genelinde kurulan yüzme tesisleri için genel olarak deniz hamamı tabiri kullanıldığı düşünülebilir.

³⁸⁵ Kazım Karabekir, *Hayatım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 279.

³⁸⁶ B.O.A, *Teftişat-ı Rumeli Evrâkı, Jandarma, Müşiriyet ve Kumandanlık Evrâkı*, 72/7161.

³⁸⁷ B.O.A, *Sadâret, Mühimme Kalemi Evrâkı*, 422/37.

BÖLÜM-3: OSMANLI TOPLUMUNDA DENİZ KÜLTÜRÜNÜN GELİŞİMİ VE DENİZ HAMAMLARININ YERİ

Deniz hamamları, özellikleri itibariyle çok geniş fonksiyona sahip yapılarıdır. Osmanlı toplumu deniz hamamlarından birçok yönden istifade etmiştir. İlk görünür hale geldiği dönemlerde insanlar bu mekânlara kaplıca gözüyle bakıyordu. Buralar, sonraki yıllarda insanların eğlendikleri, vakit geçirdikleri ve hatta para kazandıkları mekânlar haline gelmiştir. Bu özellikleri itibariyle sosyal ve kültürel yaşama gözle görünür etkileri olmuştur. En önemli etkileri ise Osmanlı toplumunun denizle bağ kurmasını sağlaması ve ileriki yıllarda kurulacak plajlara öncülük etmesidir.

3.1 Ticari Bir Mekân Olarak Deniz Hamamları

Deniz hamamları, ticari işletmelerdi. Belediyeler tarafından kurulan deniz hamamları bir yıllığına mültezimlere kiralanırdı. Bazı deniz hamamları ise resmi kurumlara gelir sağlamak için işletilirdi. Bunların yanı sıra özel girişimle deniz hamamı işletmesi kuranlar da vardı. Deniz hamamı işletebilmek için ilgili kurumlardan ruhsat alınması gerekiyordu. Ruhsatı olmadığı halde deniz hamamı işleten kimseler işletme hakkından men edilirdi.³⁸⁸ Bütün deniz hamamlarının işletmesi tek bir tüzüğe bağlıydı. Deniz hamamlarının birbirine yakın mesafelere kurulmasına izin verilmemekteydi. Ancak Karaköy gibi halkın rağbetinin bol olduğu yerlerde mesafe şartı gözetilmezdi. Ayrıca işletme hakkı yalnızca umumi deniz hamamları için verilirdi. Yalı sahiplerinin kendilerine ait hususi deniz hamamlarını işletmeleri yasaktı. Ancak elçiliklere ait hususi hamamlar bu yasaktan muaf tutulmuştur³⁸⁹.

Deniz hamamları genellikle bir yıllığına kiralsansa da; iki veya üç yıllığına kiralandığı da oluyordu. Kiralama bedeli Şehremaneti tarafından belirleniyordu. Ödeme planı ise işletecek kişi ile Şehremaneti arasındaki anlaşmaya göre düzenleniyordu. Deniz hamamlarının Tersane-i Amire'ye bağlı olduğu dönemlerde de hemen hemen aynı izlek uygulanıyordu. Çoğunlukla taksitlendirme yapılırken önce ön ödeme alınır; sonrasında da iki ya da üç taksit şeklinde ödeme planı oluşturulurdu³⁹⁰. Bazı deniz hamamları mevsimlik işletilirken bazıları da yıl boyu işletilmeye devam ederdi. Deniz hamamlarına rağbetin en fazla olduğu dönem yaz mevsimiydi. Kışın ise hamamın kahvehanesine rağbet edilirdi. Kahvehanelerde alkolü içecek

³⁸⁸ B.O.A, *Şûra-ı Devlet*, 675/43, Madde: 8.

³⁸⁹ Gül, a.g.m, s. 7.

³⁹⁰ B.O.A, *İrade, Meclis-i Valâ*, 560/25181.

satışı yasaktı³⁹¹. Ancak kaçak yollarla içki satışı yapılabiliyordu³⁹². Hamamların içerisinde müşterilerin yararlanabileceği özel localar bulunurdu. Bu localar için farklı ücret tarifeleri uygulanırdı³⁹³.

Deniz hamamlarına biletle girilirdi³⁹⁴. Şehremaneti ve taşra idareleri, deniz hamamları için belli bir ücret tarifesi oluşturmuş ve bunu nizamnamede belirtmiştir. Umumi havuza gireceklerden hamam takımı ile gelenlerden 1 kuruş, takımsız gelenlerden 2 kuruş, özel localara girenlerden ise 4 kuruş ücret alınması kararlaştırılmıştır. Asker ve çocuklara ise farklı ücret tarifeleri uygulanmıştır. Çavuş rütbesinin altında olanlardan 10 para ücret alınması kararlaştırılmıştır³⁹⁵. Aslında bu ücret tarifesi bir nevi fiyat düzenlemesidir. Sorumlu idareler bu ücret tarifesi ile fiyatları kontrol altında tutmuştur. İşletmeciler bu ücret tarifesi üzerinden müşterilere hizmet sunmuştur. Bununla birlikte mültezimlerden bir miktar vergi alınmıştır. 4 Nisan 1907 tarihli bir Temettü Vergisi Nizamnamesi'ne göre; birinci sınıf deniz hamamlarından 200, ikinci sınıf deniz hamamlarından 100, üçüncü sınıf deniz hamamlarından ise 50 kuruş vergi alınması kararlaştırılmıştır³⁹⁶. İşletmeciler bazı kurumlarla anlaşmalı olarak özel tarifeler uygulayabiliyordu. Örneğin; Selanik Jandarma Mektebi idarecileri tabip tavsiyesiyle okul öğrencilerinin öğleden sonra deniz hamamına girmesini kararlaştırmıştır. Okul idaresi, Selanik'te bulunan bir deniz hamamıyla 3 liralık ücret karşılığında anlaşmıştır. Öğrencilerin masrafları hükümet tarafından karşılanmıştır³⁹⁷.

³⁹¹ B.O.A, Şûra-ı Devlet, 675/43, Madde: 11.

³⁹² "Deniz hamamlarında alkollü içecekler satılmasa da Mütareke döneminde kurulan Florya plajında kumsal meyhanelerinden içki sunulmuş... Bu meyhanelerden birisini de kaçak olarak Anastas adında bir Rum işletiyormuş. Anastas, "men-i müskirat kanunu" yürürlükte olmasına rağmen küçük bir barakadan plajdakilere içki hizmetini sunuyormuş." Bkz. Zat, a.g.e, s. 149.

³⁹³ B.O.A, Şûra-ı Devlet, 675/43, Madde: 13.

³⁹⁴ Şekil 51.

³⁹⁵ B.O.A, Şûra-ı Devlet, 675/43, Madde: 13.

³⁹⁶ B.O.A, İrade, Kanun ve Nizâmat, 5/2.

³⁹⁷ B.O.A, Teftişat-ı Rumeli Evrâkı, Jandarma, Müşiriyet ve Kumandanlık Evrâkı, 72/7161.

Deniz Hamamları	1309 Yılına Ait Masraflar	1310 Yılına Ait Masraflar
Salıpazarı	33.448 Kuruş	37.731 Kuruş
Kadıköy	49.365 Kuruş	40.966 Kuruş
Üsküdar	13.000 Kuruş	12.280 Kuruş
Kumkapı	23.500 Kuruş	26.128 Kuruş
Samatya	3.750 Kuruş	
Haliç	3000 Kuruş	
Arnavutköy-Bebek	800 Kuruş	
Kuzguncuk	600 Kuruş	
Ortaköy	5000 Kuruş	
Yıllık Zarar	55.107 Kuruş	75.418 Kuruş 20 Para

Tablo 1: 1894 yılına ait bir belgede bazı deniz hamamlarına ait harcama bilgileri yer almaktadır. Bu tablo söz konusu belgeye göre hazırlanmıştır. Tabloda bazı deniz hamamlarına ait yıllık zarar bilgileri görülmektedir³⁹⁸.

Salgın hastalıklar, savaş, suyun kirlenmesi ve doğal afetler gibi durumlarda bazı hamam sahipleri zarar etmişlerdir³⁹⁹. Bunlardan birisi de deniz hamamları mültezimlerinden Hüseyin Efendi'dir. Hüseyin Efendi, 355.953 kuruş bedel ödeyerek deniz hamamlarını üç yıllığına kiralamıştır. Ancak ilk sene kolera salgının yaşanması ve sonraki sene ise deprem olmasından dolayı zarar etmiştir. İlk sene kolera salgınından ötürü hamamlara rağbet olmadığı için 55.107 kuruş zarara uğramıştır. İkinci sene ise yaşanan depremden ötürü deniz hamamının hasara uğramasından da 75.418 kuruş 30 para zarara uğramıştır. Her iki senede de toplam zararı 130.525 kuruş 30 para olmuştur. Bu yüzden deniz hamamı ihalesinden çekilmek için Şehremaneti'ne dilekçe vermiştir⁴⁰⁰. Ancak Şehremaneti, kolera salgınının hamam mevsiminde gerçekleşmediğini ve yaşanan depremin tesirinin de fazla olmadığını iddia ederek Hüseyin Efendi'nin bu talebini reddetmiştir⁴⁰¹. Deniz hamamı işletmecileri arasında bazı zamanlarda sorunlar yaşanabiliyordu. Sorunların ana kaynağı hamamların birbirine yakın mevkide kurulması ve yaşanan rekabetti. Nitekim buna benzer bir sorun Beşiktaş'ta kurulan bir deniz hamamı ile Salıpazarı'nda kurulan bir deniz hamamı işletmecileri arasında dava konusu olmuştur. Şehremaneti, Salıpazarı'nda kurulan deniz hamamını kapatmış ve gelirine el koymuştur. Bunun üzerine hamam sahibi Şehremaneti'ne dava açmış ve uzun bir mahkeme

³⁹⁸ B.O.A, *Şûra-ı Devlet*, 773/14, s. 1.

³⁹⁹ B.O.A, *Mühimme Kalemi Evrâkı*, 364/25.

⁴⁰⁰ B.O.A, *Şûra-ı Devlet*, 773/14.

⁴⁰¹ B.O.A, *Dâhiliye, Mektûbi Kalemi*, 309/20.

süreci yaşanmıştır. Hamam sahibi, zararının tahsil edilmesini talep ettiyse de netice alamamıştır⁴⁰².

Hamamcılarının en çok şikâyet ettiği hususlardan birisi de mısır ve dondurma satıcılarının sandalla deniz hamamının etrafında dolaşıp satış yapmasıydı. Hamamcılarının bu duruma karşı çıkmalarının nedeni ise deniz hamamlarında müşteriler için kahvehane bulunmasıydı. Müşterilerin bu kahvehaneden alışveriş yapmasını istiyorlardı. Buna rağmen hamam dışında açıkta yüzenler sandallardan yiyecek-içecek satın alırdı⁴⁰³. Bununla birlikte bazen hamam sahipleri ile müşteriler arasında birtakım sorunlar da yaşanabilmekteydi. Böyle durumlarda deniz hamamları ve sahipleri hakkında halk arasında ileri-geri konuşulurdu. Basiretçi Ali Efendi'nin de buna benzer kulağına bir duyum gelmiş olacak ki gittiği deniz hamamında yaşadığı bir hadiseyi şöyle aktarmıştır:

“Geçen pazartesi günü li-maslahatin Büyükdere’ye azimet ve avdetimde, ta Büyükdere’ye kadar ekser yalılar önünde bir takım hususi deniz hamamları görmüş olduğumdan ve bunlar denize girmek lüzum ve muhassenatını lisân-ı hâl ile bana ihtar eylediklerinden, avdette köprüye yanaşıp da dışarı çıkar çıkmaz, bir baş deniz hamamının içine girdim. Daha hamam kapısından girer iken hamamın damı üzerinde asılı gördüğüm peştamallar, bazı gazetelerin mündericâtını derhatır etmeğe medar olarak, içeriye girdiğim zaman “Bana dahi yaş peştamal verecekler mi ve riayette kusur edip memnuniyetimi istihsal edemeyecekler mi?..” diye düşünüp durur iken, içeriye girdiğim anda hizmetçiler bizi istikbal ederek ve soyunmak için mahsûsen bir loca göstererek girip çıktığım zaman dahi, deniz hamamlarında beklenilen dereceden âlâ silecekler itasıyla, doğrusu her veçhile memnuniyetimi istihsal eylediler. Şu hâli gazetelerin bu hamam idaresi hakkında vermiş oldukları malûmata muvafık bulamadığımdan bayağı merak edip hakayık-ı keyfiyeti tahkike lüzum gördüm ve hamamcıya adeta doğrudan doğruya suale mütecasir oldum. Herif, “Canım buraya gelen efendilere yaş peştamal ve ıslak silecek veriyormuşsunuz, riayette kusur ediyormuşsunuz, hatta bunu gazeteler bile yazıyorlar!” diye vuku bulan sualime cevaben dedi ki:

⁴⁰² B.O.A, Şûra-ı Devlet, 766/18.

⁴⁰³ Hikmet Feridun Es deniz hamamlarının bu yönüyle ilgili şu cümleleri dile getirmiştir: “Deniz hamamının tahta perdeleri arkasından bazen kalın bir ses yükselirdi: Kaymaaaaaak... Hamamın dışında kadınlara harfendazlık mı? Hayır... Dondurmacı kayığı... Arif Usta'nın Trabzon işi, meşhur ıslı dövme dondurması... Hamamı işletenler buna çok tutulurlardı. Müşterilerinin kendi dondurmacılarından alışveriş etmelerini isterlerdi. Hele haşlanmış mısır kayıklarını asla yakınlarına sokmazlardı.” Bkz. Es, a.g.e.

—Efendim biz her gelen müşteriye bu suretle riayetten geri durduğumuz yoktur. Lâkin bazı efendiler vardır ki Beyoğlu'nda Ağa Hamamındaki gördükleri riayeti, burada dahi görmek isterler. Halbuki bu suret biraz müşkülce olduktan başka, bunlar hamamın ücret-i mukannenmesini dahi vermeyerek veresiye yıkanmak istediklerinden, buna adem-i rızamız kendilerini bu misillü neşriyata sevk ediyor.

Vakıa şu bîçare hamamcının ifâde-i vâkıasına 'yalandır' diyemem. Zira hamamcının tarif eylediği hâl ü şanda bulunduğu malûmum olan bazı zevatı orada gördüm ki, denize girmeye lüzum olmadığı halde, yalnız bir kahve parasını gözden çıkararak iskemleler üzerinde havuzun etrafını ihata etmişlerdir. Lâkin şuna dikkat ettim ki bunlar ücretinin ziyadeliğine bakmayarak تنها olsun diye iç havuzda yıkanan ihtiyarların temaşasına rağbet etmeyip cümlesi dış havuzun etrafına yığılmışlardır. Ne fena ahlâk, ne denâet⁴⁰⁴!...”

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde hamamlara olan rağbetin yoğunlaşması bir kısım girişimcileri heyecanlandırmıştır. Bazı şirketler eğlence ve dinlence mekânı olarak deniz hamamı işletmiştir. Bu şirketlere ait hamamlar mevsimlik olmamakla beraber yılın her döneminde işletilmektedir. Bazıları kompleks tesis şeklindeydi. Bu tesisler dönemin şartlarına göre modern mekânlardı.

3.1.1 Rumeli Demiryolları Şirketi'ne Ait Deniz Hamamları

Rumeli Demiryolları Şirketi, 7 Ocak 1870 tarihinde Yahudi banker Baron Hirsch tarafından kurulmuştur⁴⁰⁵. Şirketin kuruluş amacı batı ile doğu arasında ulaşımı sağlamak için yapılacak olan Rumeli demiryolu hattının yapımı ve işletilmesiydi. Şirket tarafından demiryolu hattı inşaatının bitiminden sonra Sirkeci Garı civarında ve Narlıkapı'da deniz hamamları kurulmuştur. Ancak Şehremaneti'nden gerekli izinler alınmadığı için bu deniz hamamları 1893 yılında kapatılmıştır⁴⁰⁶.

⁴⁰⁴ Basiretçi, a.g.e, s. 46-47.

⁴⁰⁵ Vahdetin Engin, “Rumeli Demiryolu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 236.

⁴⁰⁶ B.O.A, Dâhiliye, Mektubi Kalemi, 27/47.

3.1.2 İttifak-ı Alyans Osmanlı Anonim Şirketi'ne Ait Deniz Hamamları

İttifak-ı Alyans Şirketi, 1922 yılında Antuvan Abdullah ve Vladimir Mirmiroğlu ortaklığında İstanbul'da kurulmuştur⁴⁰⁷. Şirket bünyesinde sıcak hamamların yanı sıra soğuk su hamamları da işletilmektedir. Ayrıca şirkete ait tesislerde deniz banyoları da bulunacaktır. Şirket, yalnızca İstanbul'da değil, diğer Osmanlı vilayetlerinde ve hatta Avrupa'da şubeler açabilecektir⁴⁰⁸. Şirketin idaresine yönelik kapsamlı bir nizamname yayınlanmış ve 26 Haziran 1922 tarihinde Şehremaneti tarafından onaylanmıştır⁴⁰⁹.

3.1.3 Ayastefanos Deniz Hamamları Şirketi'ne Ait Deniz Hamamları⁴¹⁰

Ayastefanos Deniz Hamamları Şirketi, Cenova'da kurulmuş olsa da Fransa Sefareti himayesi altında faaliyet göstermiştir⁴¹¹. Şirket, deniz hamamı tesislerinde kullanılacak malzemeleri Fransa'dan getirmiştir. Söz konusu deniz hamamlarının Ayastefanos'ta kurulmasından ötürü Osmanlı ülkesinde bu isimle anılmıştır. Şirket yöneticileri tesis için kullanacakları araziye bir milyon frank karşılığında satın almıştır⁴¹².

3.1.4 Büyükada(Prinkipo) Yat Kulübü Osmanlı Anonim Şirketi'ne Ait Deniz Hamamları⁴¹³

Büyükada Yat Kulübü Şirketi, 1874 yılında Büyükada'da kurulmuştur. 1906 yılında İngiliz asıllı bir avukat olan Leon Pearce tarafından satın alındıktan sonra *The Brinhipo Yacht Club Company Limited* ismi verilerek İngiliz şirketine dönüştürülmüştür. 1917 yılında ise Büyükada Yat Kulübü Osmanlı Anonim Şirketi adını almıştır. Kurulduğu tarihten itibaren deniz sporu ve deniz aktivitelerine yönelik faaliyetler düzenlemiştir. Bu kapsamda şirkete bağlı tesislerde deniz banyoları kurulmuş ve plajlar yaygınlaşana kadar faaliyet göstermiştir. Söz konusu tesislere daha çok Rum nüfus rağbet etmekteydi. 1937 yılına kadar şirket

⁴⁰⁷ B.O.A, Dâhiliye, Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyat Müdürlüğü, 89/12.

⁴⁰⁸ B.O.A, Şûra-ı Devlet, 1273/33, Madde: 3.

⁴⁰⁹ B.O.A, Meclis-i Valâ, 224/142.

⁴¹⁰ Şekil 52.

⁴¹¹ B.O.A, Hâriciye, Umûr-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdiriyeti, 194/35.

⁴¹² B.O.A, Dâhiliye, İdâre, 38/48.

⁴¹³ Şekil 53

faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak o tarihte şirket iflas etmiş ve tesislerini Anadolu Kulübü'ne devrederek faaliyetlerini sonlandırmıştır⁴¹⁴.

Şirkete ait deniz hamamlarından elde edilen bir kısım gelirler sosyal yardım bazında kullanılmıştır. Şehremaneti Anadolu ve diğer bölgelerde yaşanan afetlerde Galata başta olmak üzere muhtelif yerlerdeki deniz hamamlarının gelirlerini afet bölgelerine aktarmıştır⁴¹⁵. Bazı resmi kurumlar, yapılacak sosyal yardımlaşma faaliyetlerine gelir temin etmek amacıyla deniz hamamı işletmişlerdir. Bu bakımdan deniz hamamları, sosyal sorumluluk içeren çalışmalar için can suyu işlevini görmüştür.

3.2 Bir Eğlence Mekânı Olarak Deniz Hamamları

Deniz hamamları, kimileri için bir edep medeniyetinin denizdeki aksidir. Kimileri içinse insani hazların ve şehvi arzuların bir bakıma açığa vurulduğu ve kapı aralandığı mekânlardır⁴¹⁶. Fakat şurası açık bir gerçektir ki; deniz hamamları yeni bir eğlence kültürünün doğduğu sosyal mekânlardır. Sayfiye alışkanlığının yaygın olduğunu bildiğimiz Osmanlı toplumu bu mekânlar sayesinde denizi keşfetmiş ve zamanla yeni bir sayfiye kültürü geliştirmiştir. Yaz mevsiminde yaylalara veya serin yerlere akın eden halk; zamanla deniz hamamlarına ve sonraki dönemlerde ise plajlara akın etmiştir.

Osmanlı toplumunda hali hazırda bir hamam kültürü mevcuttu. Özellikle kadınlar belli günlerde sıcak hamamlara gider; hem yıkanır hem de kendi aralarında eğlenirlerdi. Deniz hamamları, dört tarafı kapalı yapılar olması sebebiyle sıcak hamam kültürünün deniz hamamlarına yansıdığı muhtemeldir. Sıcak hamamlara bohça ve sepet hazırlayan kadınlar aynı şeyleri deniz hamamlarına giderken de hazırlamaktaydılar. Eğlencenin yoğun olduğu deniz hamamları genellikle kadınlara mahsus olan deniz hamamlarıydı⁴¹⁷. Kadınlar çoğunlukla sabah saatlerinde hamama giderlerdi. Özellikle Pazar günleri deniz hamamlarına yoğun rağbet olurdu. Kadınlar havlu ve peştamallarının olduğu bohçalarının yanında sepetlere çeşitli yiyecekler koyarlardı. Önce aç karnına yüzülür sonra da getirilen yiyecekler yenilirdi. Karnı doyanlar biraz güneşlendikten sonra tekrar yüzerdi⁴¹⁸. Hamamda toplaşan kadınlar

⁴¹⁴ Bengi Su Ertürkmen Aksoy, Neşe Gurallar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Gemicilik Şenlikleri: Büyükkada (Prinkipo) Regatları ve Adanın Dönüşümü", *METU JFA*, (Ocak 2020), s. 138.

⁴¹⁵ *D.M.A, Defter* 36, s. 200.

⁴¹⁶ Kütükçü, *a.g.e*, s. 141.

⁴¹⁷ Şekil 71.

⁴¹⁸ Cimrin, *a.g.e*, s. 193.

çeşitli müzikal aletleri de yanlarında getirir, birlikte raks ederlerdi. Eğer deniz hamamı kadınlara ve erkeklere mahsus ise; bu curcuna sabahtan öğleye kadar devam ederdi. Ancak deniz hamamı sadece kadınlara mahsus ise; akşama kadar gürültü eksik olmazdı. Kadınlara mahsus deniz hamamlarının etrafı sıkı bir şekilde kapatılmasına rağmen hamamdaki kadınların sesi metrelerce öteden duyulurdu⁴¹⁹. Hamama gelen güngörmüş ihtiyar kadınlar ya fal bakar ya da hamama gelenlere kılavuzluk ederlerdi. Kadın hamamlarında çocuk sesi hiç eksik olmazdı⁴²⁰. Bazı gayrimüslim kadınlar hamamın dışına çıkmaya çalışır, röntgenci erkekleri başlarına toplarlardı. O dönemlerin tanıklığını yapanlardan birisi olan Sermet Muhtar Alus, kadınlara mahsus deniz hamamlarındaki manzarayı şöyle anlatır:

“Kadınlarınki, sabahtan akşama kadar kaynar. Yeldeğirmeni’ndeki bütün kibarca Museviler, memede, kucakta, elde, boy boy çocukları ile durmadan taşınır. Yoldan geçerken kulak zarların zonklar. Çocuk viyaklamaları; ciyak ciyak yaygaralar; sanki içeride, saç saça baş başa kör dövüşü var. Bu curcuna öğleye kadar sürer. Sonra salaş boşalır, ses şada kesilir; ikindiye doğru gene yükünü almağa başlar. Bu seferkiler müşterinin daniskası⁴²¹.”

Erkeklerin hamamda olduğu saatler çoğunlukla sakin geçerdi. Hamama gelenler havuzda bir süre vakit geçirir, ardından kurulanmak için güneşlenirlerdi⁴²². Sonrasında da hamamın kahvehanesine geçerler, orada tavla ve okey benzeri oyunlar oynarlardı. Bazıları da kahvehanenin balkonunda oturur; bir taraftan yemek yer, diğer taraftan da havuzda yüzenleri seyredereklerdi. Ziya Osman Saba, anılarında deniz hamamlarındaki ortamdan şöyle bahseder:

“Evet, o yılların İstanbulluları için, plâjlar yoktu, deniz hamamları vardı ve biz, sanki denize girmeye değil, o yazların yazlık hamamlarında yıkanmaya giderdik. Bebek, deniz hamamı, camiye, küçük çarşıyı geçtikten sonra, şimdiki bodur apartmanların, yalılarının beton perdesi ardında kalan küçük koydaydı. Deniz hamamına varmak için geçtiğimiz kısa iskeleyi, şimdi, Japon vazolarının üzerlerindeki benzer zarif bir tahta köprü halinde düşünülür, o tahta köprünün öbür ucunda bizi karşılayıp verdiğimiz parayı teşekkürle alarak içeriye buyur eden adamı... Hep o, misafir kabul eden ev sahibi telâş içinde hatırlıyor, sonra

⁴¹⁹ Aksel, a.g.e, s. 177.

⁴²⁰ Şekil 72.

⁴²¹ T.T.A, “Sermet Muhtar Alus: Eski Deniz Hamamları”, Dosya No: 80, s. 12.

⁴²² Şekil 54.

içerde, deniz hamamının, koynuna aldığı suyu, kucagında hafif hafif sallayarak uyutup uyuşturup âdeta uslandırdığı deniz parçasını duru bir zümrüt yeşiliyle görüyorum. Sonra, elbette diyorum, o su elbette o kadar yeşil olacaktı, çünkü deniz hamamının birkaç basamaklı bir merdivenle indiğimiz, dört köşe bir havuz şeklindeki kısmının altı, yemyeşil yosun tutmuş tahtalarla örtülüydü. O tahtalara basarken, sağa sola yatan yosunları da yumuşak, kaygan; deniz içinde hafiflemiş bulduğumuz vücudumuzla artık parmaklarımızın ucunda yürüyerek, âdeta ezmekten incitmekten çekindiğimiz canlı bir okşayış halinde duymaz mıydık? Babam, her yaz, “bu yaz, sana yüzmeyi öğreteceğim” derdi. Bense, ayaklarımın yerden kesildiğini hisseder etmez, onun beyaz, geniş, ıslak göğsüne atılır, boynuna sımsıkı sarılırdım. Babam, çaresiz, bıyıklarından sular damlatarak güler, havuzun kenarında, kimi oturmuş, kimi ayakta durmuş bizi seyreden, babamınki kadar beyaz vücutlu, belleri peştamallı, ayakları takunyalı başka yüzücüler gülerdi⁴²³. ”

3.3 Bir Tedavi Mekânı Olarak Deniz Hamamları

Deniz hamamlarının ilk olarak tedavi amacıyla kurulduğu düşünülmektedir. En azından Avrupa’da bu amaçla ortaya çıktığı bilinen bir gerçektir⁴²⁴. Deniz suyunun tuzlu olmasından ötürü kirli olduğu algısı 18. yüzyılda yıkılmış ve *deniz sağlığı* olarak nitelendirebileceğimiz bir alan oluşmaya başlamıştır. Deniz havası⁴²⁵ ile deniz suyundaki tuz ve sodanın insan vücuduna olumlu etkileri olduğu keşfedilmiştir⁴²⁶. Bazı hekimler deniz banyosunun bir çeşit *doğal maden suyu* banyosu olduğunu ifade etmiştir⁴²⁷. İlk olarak doktorlar tarafından deniz suyunun faydalarına yönelik mini eserler kaleme alınmıştır⁴²⁸. Ansiklopedilerde deniz banyosu ile ilgili maddelere yer verilmiştir⁴²⁹.

19. yüzyılda deniz suyunun insan vücuduna faydaları konusunda güçlü bir kanaat oluşmuştu. Doktorlar bu dönemde denizde banyo yapmanın faydalarını anlatan eserler neşretmiştir. Bu eserlerde deniz banyosunun yapılma şekli, deniz hamamlarında kalma süresi,

⁴²³ Ziya Osman Saba, *Değişen İstanbul*, Varlık Yayınları, İstanbul 1959, s. 27-28.

⁴²⁴ Özsan, a.g.e, s. 13.

⁴²⁵ İbrahim Cemal, a.g.e, s. 6.

⁴²⁶ İbrahim Cemal, a.g.e, s. 38.

⁴²⁷ Hüseyin Hulki, a.g.e, s. 12.

⁴²⁸ Yağan, a.g.m, s. 77.

⁴²⁹ Akademi Sözlüğünün 1718 tarihli Fransızca baskısında yer alan “Deniz Banyosu” maddesinde şu satırlara yer verilmiştir: “Kuduz bir köpek tarafından ısran kimseyi tedavi etmek için en etkili usuldür.” Bkz. Şahin, a.g.m, s. 247.

kimlerin deniz banyosu yapması gerektiği ve kimlerin denize girmemesi gerektiği anlatılmıştır. Bununla birlikte hangi rahatsızlıklara iyi geldiğine dair bilgiler verilmiştir. Bu eserlere göre deniz banyosunun şu rahatsızlıklara iyi geldiği belirtilmiştir:

- ✓ Hazımsızlık
- ✓ İştahsızlık
- ✓ İç huzursuzluk
- ✓ Kulunç
- ✓ Zihinsel yorgunluk
- ✓ Seyelân-ı Meni
- ✓ İdrar kaçırma
- ✓ Bademcik rahatsızlığı
- ✓ Kemik hastalıkları
- ✓ Kansızlık
- ✓ Sıtma
- ✓ Romatizma
- ✓ Kalıtsal Verem
- ✓ Kas ve kemik ağrıları
- ✓ Sıraca hastalığı (Deri tüberkülozu)
- ✓ Ağız kokusu

- ✓ İktidarsızlık
- ✓ Çarpıntı
- ✓ Amel
- ✓ Baş, göz ve yüz ağrıları
- ✓ Kulak akıntısı⁴³⁰

Bu rahatsızlıklar dışında bünye, yaş ve cinsiyete bağlı bazı hastalıkların tedavisi içinde deniz banyosu önerilmiştir. Bununla birlikte soğuk deniz banyosunun vücudun direncini artırdığını ve hastalıklara karşı mukavemeti artırdığı da ifade edilmiştir⁴³¹. Özellikle hastalanan çocuk ve ihtiyarlara belli kural ve kaidelere göre deniz banyosu yapılması tavsiye edilmiştir⁴³². Çocuklara deniz banyosu yaptırıldığı takdirde sinir sistemlerinin ve fiziksel aktivitelerinin artacağı⁴³³, ayrıca sinir sistemini düzenleyerek vücudun zinde kalmasını sağlayarak vücutta birçok hastalığa neden olan sıvı maddelerin devamlı hareketini sağlayıp; ortaya çıkması muhtemel rahatsızlıkların önüne geçilmiş olacağı belirtilmiştir⁴³⁴. Hekimler, deniz banyosunun belirledikleri tedbirlere uygun olarak yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ancak bu tedbirlere uyulduğu takdirde hastalığın iyileşeceği söylenilmiştir. Söz konusu tedbir ve tavsiyeler şunlardır:

- ✓ Doktorlara danışılmalı ve tavsiyelerine uyulmalıdır. Doktor onayı olmaksızın denize girilmemelidir.
- ✓ Denize uzak yerde yaşayanların öncelikle deniz havasıyla hemhal olabilmesi lazım gelir. Aynı durum küçük çocuklar ve hastalıkları devam eden veya hastalığı yeni atlatmış gençler içinde geçerlidir. Hatta birkaç gün sadece deniz havası alıp ardından denize girilmesi daha uygun olur.

⁴³⁰ Salahaddin Ali, *a.g.e*, s. 39-41.

⁴³¹ Mustafa Şevki, *a.g.e*, s. 58.

⁴³² İbrahim Cemal, *a.g.e*, s. 24.

⁴³³ Mustafa Şevki, *a.g.e*, s. 60.

⁴³⁴ Mustafa Şevki, *a.g.e*, s. 67.

- ✓ Her ne kadar haziranın ortasından sonra denize girilmesi uygun görülse de; denize girmek için en uygun zaman dilimi yaz mevsimin sonu ilâ sonbaharın başlangıcıdır. Çünkü bu vakitlerde su hem soğuk hem de hava sıcak değildir. Yani hava ile suyun dereceleri arasında pek fark yoktur. Diğer zamanlarda ise hava ile su arasında sıcaklık farkı olmasından ötürü insan bedeninde olumsuz etkilere yol açabilmektedir.
- ✓ Denize sabah ve akşam vakitlerinde girilmemelidir. Denize girilecek en uygun vakit aralığı öğle vaktinden iki saat öncesi beş saat sonrasına kadardır. Özellikle hasta ve çocuklarla ilk kez denize girecek olanlar için en uygun zaman dilimi budur.
- ✓ Denize yemekten hemen sonra girilmemelidir. Yetişkinler yemek yedikten üç buçuk saat sonra denize girmeleri münasiptir. Çocuklar için de iki saat yeterlidir. Hasta veya hastalığı yeni atlatanlar ise denize girmeden önce hafif öğünler alabilirler.
- ✓ Çocuklar altı yaşını bitirmeden denize sokulmamalıdır.
- ✓ Denize girmeden önce biraz terlemekte fayda vardır. Ter kurumadan denize girilmelidir.
- ✓ Denize girmeden önce birkaç dakika dinlenilmelidir.
- ✓ Denize girmeden önce baştan aşağı ıslanmak gerekir. Ayrıca denize girerken balıklama değil ayaküstü atlayarak girilmelidir. Eğer kişi yüzme bilmiyorsa merdiven vasıtasıyla denize girilmelidir.
- ✓ Deniz hamamında banyo süresi kişinin yaşı ve bünyesine değişiklik arz etmektedir. Çocuklar beş dakika, ergenliğe yeni girmiş olanlar on ilâ on beş dakika arası ve yetişkinler ise yarım saat kadar denizde bulunabilirler. Tabi ki bu durum deniz mevsiminin ilk zamanları için geçerlidir. Sonra ki zamanlarda bu süre artırılabilir.
- ✓ Havanın serin olduğu günlerde denize günde bir defa girmek yeterliyken sıcak zamanlarda iki kere girilmesinde dahi sakınca yoktur. Denizden çıktıktan sonra bir kere daha girilecekse kurulanıp öyle girilmelidir.

- ✓ Hamamdan çıktıktan sonra hemen kurulanmalıdır. Kurulanmak için kullanılacak havlu çok sıcak olmamalıdır. Çünkü tuzlu suyun etkisiyle sıcak havlu cilde zarar verebilir. Denizden çıktıktan sonra bir fincan sıcak meşrubat içmek vücuda iyi gelebilir. Akabinde jimnastik yapılmasının da faydası vardır. Ayrıca çocukların da et suyu içmeleri pek münasıptır.
- ✓ Çocuklar denize topluca girmelidirler. Böylelikle denizde daha eğlenceli vakit geçirebilirler.
- ✓ Yüzme bilmeyip de yeni öğrenecek olanlara hamamcılar yardımcı olmalı ve onları korkutmaktan çekinmelidirler. Aksi takdirde kişide denize karşı bir soğukluk oluşur. Özellikle çocuklara oyun şeklinde suya alıştırarak öğretmek daha faydalı olur⁴³⁵.

Deniz banyosu yalnızca temizlik ve şifa bulma amacıyla yapılmıyordu. 19. yüzyılın Avrupalı hekimleri, deniz banyosunun cilt sağlığı ve kişisel bakım için önemli olduğunu belirtmişlerdir. Soğuk deniz banyosu yaparken kan dolaşımı için önemli olan damar açılır ve cildin kanlanması sağlanır⁴³⁶. Sadece cildin değil; altındaki tabakalarında yenilenmesini ve güçlenmesini sağlamaktadır⁴³⁷. Nitekim bu durum kişisel bakım açısından hem ucuz hem de eğlenceli bir aktivite olduğu için halk tarafından ilgi görmüştür. Her şeye rağmen maddi durumu yetersiz olanlar için hayırseverler tarafından halka açık deniz banyoları kurulmuştur⁴³⁸.

Deniz banyosunun faydaları konusunda hekimler arasında karşılıklı fikir tartışmaları dahi yapılmıştır. Örneğin; dönemin ünlü hekimlerinden Andriyadis Efendi, Mürüvvat adlı bir mecmuada deniz banyosu hakkında bir yazı kaleme alır. Bu yazıda şu ifadeler yer verir:

“Denize girildiği zaman vücudun harâret-i tabiyesi def’aten bir burûdete tesadüf edeceği münasebetle cilt büzülp mesamat kapanmış olacağından deniz suyu dâhil-i bedene nüfus etmez. Bu takdirde soğuk bir suya girilmesinde ister deniz

⁴³⁵ İbrahim Cemal, a.g.e, s. 25-37.

⁴³⁶ Mustafa Şevki, a.g.e, s. 55.

⁴³⁷ Mustafa Şevki, a.g.e, s. 67.

⁴³⁸ Özsan, a.g.e, s. 17.

olsun, ister dere veyahut herkes hanesinde dökünsün mademki cildin dâhiline nüfuz etmeyecek deniz suyu ile âher suların tesiratça bir farkı kalmıyor."⁴³⁹

Andriyadis Efendi, bu yazısında deniz suyu ile banyo yapmak ile tatlı su ile banyo yapmak arasında fayda olarak fark olmadığını belirtmektedir. Andriyadis Efendi'nin bu yazısı, deniz suyunun faydalı olup olmadığına dair tartışma yaşanmasına neden olmuştur. Dönemin Rüsumat Emaneti Kayıt Odası Ketebesi'nden İsmail Bey bu tartışmaya dâhil olanlardan birisidir. Kendisi Andriyadis Efendi'nin bu yazısına cevaben şu yazıyı kaleme almıştır:

"Hasbe'l-mevsim deniz hamamlarına müdavemet hakkında tabib-i şehir Andriyadis Efendi'nin Mürüvvet Gazetesi'nde bir makaleleri mütalaa olundu. Etibba-i kiram tarafından ilm-i hıfzıssıhhate müteallik neşredilen bu makale istifade-i umumiye'yi mucip olacağından her veçhile şayan-ı şükür ve mahmidettir. Acizleri sevk ve tavsiye-i etibba ile denize müdavemet mecburiyetinde bulunduğum münasebetle ikametgâhımın baidiyyetini nazarı-ı dikkat ve itinaya almayarak sabah ve akşam azimet etmekteyim. Fakat tabib-i mumailiyyhin makaleleri mukaddemesinde görülen bir ihtar zan ve kıyas-ı acizanem veçhile ise yevmiye azimet ve avdet için zayi edilen vakit kazanılmış olacağından istifade tezayüd edecek demektir. Mezkûr makalede şöylece buyruluyor: Denize girildiği zaman vücudun hararet-i tabiiyyesi def'aten bir burûdete tesadüf edeceği münasebetle cilt büzülüp mesamat kapanmış olacağından deniz suyu dâhil-i bedene nüfuz etmez. Bu takdirde soğuk bir suya girilmesinde ister deniz olsun, ister dere veyahut herkes hanesinde dökünsün mademki cildin dâhiline nüfuz etmeyecek deniz suyu ile âher suların tesiratça bir farkı kalmıyor. Eğer bu sözlerden muhassal-ı zan ve kıyas-ı acizanem mukarin-i hakikat değil ise mezkûr ifadelerindeki maksadın daha açık ve bizim gibi hekim olmayanların anlayabileceği surette şerh ve izahı rica ve iltimas eyleriz."⁴⁴⁰

İsmail Bey'in bu yazısında denize girme alışkanlığı olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca bu âdetini hekimlerin tavsiyesiyle gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Ancak

⁴³⁹ Meliha Yetkin, "Osmanlı Basımında Yüz Yıl Önce Bu Ay", *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 67, İstanbul 1989, s. 3.

⁴⁴⁰ Rüsumat Emaneti Kayıt Odası Ketebesi'nden İsmail Bey, "Denize Girmek Yararsız mı?" *Tarik Mecmuası*, (14 Temmuz 1889).

Andriyadis Efendi'nin Mürüvvet mecmuasında yayınladığı yazı kafasını karıştırmış olacak ki tepkisel olarak bu yazıyı kaleme almış olsa gerektir. Bunun dışında deniz banyosu ile kaleme alınan eserlerde bazı rahatsızlar için deniz suyunun iyi gelip gelmediği hususunda çelişkili ifadeler mevcuttur. Örneğin; dönemin korvet tabiplerinden Salahaddin Ali, deniz suyunun rahim hastalığına iyi geldiğini belirtirken; bir başka hekim olan İbrahim Cemal ise bu tezi reddetmiştir. Bundan başka diğer eserlerde deniz banyosunun ihtiyarlara iyi geldiği belirtildiği halde İbrahim Cemal bunu da reddetmektedir⁴⁴¹. Bu tartışmalardan ve tartışmalara verilen tepkilerden dönemin hekimleri arasında fikir ayrılığı olduğu ve konuyu fazlaca irdeledikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte denize bilinçsiz girildiği takdirde deniz banyosunun hastalıklara sebebiyet vereceğinden de bahsedilmiştir. Hüseyin Hulki *Deniz Hamamları (Kimler Girebilir)* adlı eserinde soğuk havalarda deniz banyosu yapmanın zatürreye sebebiyet vereceğinden bahseder⁴⁴². Doktor Adanalı Ahmet Şükrü ise çocukların rüzgârlı havalarda denize girmemesini tavsiye etmiştir⁴⁴³.

Arşivlerde ve anı türünde kaleme alınan eserlerde tedavi maksadıyla deniz hamamlarına gidenlerle ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin Refet Paşa, deniz banyosu ile tedavi olmak için Fransa'nın Trouville şehrine gitmiştir⁴⁴⁴. Babası Saffet Paşa'ya yazdığı mektubunda, deniz banyosunun vücuduna çok iyi geldiğinden ve rahatının yerinde olduğundan bahsetmektedir⁴⁴⁵. Bununla birlikte Namık Kemal'in deniz hamamlarından bahsettiği iki adet mektup bulunmaktadır. Bu mektuplardan ilkinin Hayal Gazetesi sahibi Teodor Kasab'a Midilli'den yazmıştır. Namık Kemal bu mektubunda o dönem tutuklu bulunan ve üç sene ceza alan Kasab'ın cezasının iptali için uğraşmasının anlamsız ve neticesiz olduğunu ifade ettikten sonra alaycı bir üslupla “*Bari deniz hamamına iyice devam et de, vücudun rahat etsin.*” demiştir⁴⁴⁶. İkinci mektubunu ise kızına yazmıştır. Mektubunda kızına, bulunduğu yerin çok sıcak olduğundan bahsetmektedir. Kızına hitaben “*Vücutça pek rahatım; deniz hamamları asıl burada... Fakat kim girecek? Deniz kenarında yarım saat gezivermek, deniz hamamı yerini tutuyor. Sen denize girersen vücuduna yarayacağında şüphe yoktur. Bende girsem yarar; lakin İstanbul'da ihtiyaç var burada yok...*” demiştir⁴⁴⁷. Her iki

⁴⁴¹ İbrahim Cemal, *a.g.e*, s. 25.

⁴⁴² Hüseyin Hulki, *a.g.e*, s. 30.

⁴⁴³ Adanalı Ahmet Şükrü, *a.g.e*, s. 53.

⁴⁴⁴ *B.O.A, Yıldız Esas Evrakı*, 44/94.

⁴⁴⁵ Şekil 55.

⁴⁴⁶ Namık Kemal, *Namık Kemal'in Husûsi Mektupları II: İstanbul ve Midilli Mektupları I*, (Haz. Fevziye Abdullah Tansel), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969, s. 23.

⁴⁴⁷ Namık Kemal, *a.g.e*, s. 226.

mektupta da deniz banyosunun vücudu rahatlattığından bahsedilmesi deniz hamamlarına karşı o dönemlerdeki bakış açısını yansıtmaktadır.

Deniz suyunun yalnızca bedene değil ruha da iyi geldiğine inanılmaktaydı⁴⁴⁸. Şehirlerdeki nüfus artışı ve iş yoğunluğu Osmanlı sosyal hayatını derinden etkilemişti. Ayrıca son dönemlerde yaşanan savaşlar, göçler ve işgaller halkta olumsuz tesirlere yol açmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan kargaşa ortamı ve Balkan faciası deniz hamamlarına olan rağbeti artırmıştır⁴⁴⁹. İnsanlar deniz hamamlarına giderek beden ve ruhen yorgunluklarını gidermekteydi. İlk başta sadece sağlık gerekçesiyle yıkanmak için gidilen bu mekânlar, ilerleyen zamanlarda bir eğlence aracına dönüşecek ve yeni bir deniz kültürünün oluşmasını sağlayacaktır.

3.4 Edebi Eserlerde ve Sanat Ürünlerinde Mekânsal Bir Kurgu Olarak Deniz Hamamları

19. yüzyılla birlikte deniz hamamları, sosyal hayatın önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu durum edebiyat ve sanat erbabının dikkatini çekmiştir. Yazılı ve çizili eserlerde deniz hamamlarına ve denizde yüzen insanlara sıklıkla yer verilmiştir. Şiir, hikâye ve romanlarla birlikte gravür ve yağlı boya çalışmalarında deniz teması bolca işlenmiştir. Hatta dönemin tanınmış dergilerinde kapak konusu olmuştur⁴⁵⁰.

3.4.1 Edebi Eserlerde Deniz Hamamlarının İşlenişi

Deniz, divan edebiyatında önemli bir yer tutar. Divan şiirlerinde deniz, sonsuzluğu, güzelliği, sevgiliyi, bolluk ve bereketi ifade etmektedir⁴⁵¹. Bununla birlikte ilme ve âlimliğe atfedildiği şiirler de mevcuttur. Fuzuli bir şiirinde denizi şu şekilde tasvir etmiştir:

“Akl kim gavvâs-i deryâ-yı kemâl-i ilmdir

*Cevher-i zâtın tasavvur eylese hayrân olur*⁴⁵²”

⁴⁴⁸ Geçili, *a.g.e*, s. 161.

⁴⁴⁹ Cezmi Ersöz, *a.g.m*, s. 15.

⁴⁵⁰ Şekil 75.

⁴⁵¹ Günay, *a.g.e*, s. 23.

⁴⁵² Gider, *a.g.m*, s. 26.

Tasavvuf edebiyatında deniz, Allah'ın birliğini temsil eder. Tasavvufta önemli bir yer teşkil eden *vahdet-i vücud* yani mutlak varlık deniz örneği verilerek açıklanır⁴⁵³. Baki 147, Fuzuli ise 126 kez kendi divanlarında deniz sözcüğüne yer vermiştir⁴⁵⁴. Hem divan hem de tasavvuf edebiyatında deniz, genel itibarıyla mecazi anlamda işlenmiştir. Denizi ve denizde yüzen insanların işlendiği en erken dönem şiirin 17. yüzyılda yazıldığı düşünülmektedir. Sonradan türküye çevrilen bu şiirin yazarı belli olmadığı için anonim bir eserdir. Söz konusu şiirde Kumkapı'da yüzen insanlardan bahsedilmekte bu kişiler deniz melekleri olarak tasvir edilmektedir⁴⁵⁵. Deniz hamamlarının mekânsal bir kurgu olarak edebi eserlerde işlenmesi ancak 19. yüzyılın başlarından itibaren başlamıştır. Deniz hamamlarının işlendiği en erken kayıt olarak Kalender adlı bir halk şairinin Çardak İskeleyi Kahvehanesi şanına yazdığı destan şiir gösterilebilir⁴⁵⁶.

Tanzimat dönemi ile roman ve hikâye türü eserler Türk edebiyatına girmeye başlamıştır. Bu eserlerin bir kısmında denize ve deniz hamamlarına yer verilmiştir. Dönemin mahremiyet anlayışının ağır basması nedeniyle deniz hamamlarından yüzeysel olarak bahsedilmiştir⁴⁵⁷. Ancak bazı yazarların eserlerinde çekişen davranmadıkları görülmekte ve hatta bu durum açıkça veya dolaylı yoldan eleştirilmektedir. Örneğin; Mehmet Rauf, *Karanfil ve Yasemin* adlı romanında denize girmenin eğlenceli bir aktivite olmasına rağmen Türk insanının bu eğlenceden yeterince istifade edemediğini romandaki karakterler üzerinden eleştirmektedir. Romandaki karakterlerden Samim diğer karakter Pervin'e hitaben şöyle söylemektedir:

“Deniz hayatı Avrupa'ya mahsustur. Biz burada her şeyi olduğu gibi denizi de feda etmişiz, kendi haline terk etmişiz... Yazın denizden ne zevkler alınırken bundan bizim hiç haberimiz yoktur... Ostand'da olduğu gibi Avrupa plajlarında ne latif bir hayat sürülüyor... Mesela farz ediniz ki sizinle beraber şimdi denize giriyoruz... Beş dakika sonra siz latif ve şayân-ı perestîş bir deniz kıyafetiyle tulû'

⁴⁵³ Irakî'ye göre, denizden sudur eden buharın; bulut, yağmur, sel, ırmak, nehir gibi hâllere büründükten sonra vasıl olduğu menzil yine denizdir. Devir nazariyesine göre Allah'tan gelen kul, madde âlemindeki seyr-i sülûkunu tamamladıktan sonra vasıl olacağı varlık Allah olduğu için katreyle kul; deniz ile ilâhî birlik (vahdet) arasında benzerlik ilişkisi kurulur. Bkz. Gider, a.g.m, s. 26.

⁴⁵⁴ Gider, a.g.m, s. 32.

⁴⁵⁵ Koçu, a.g.m, s. 4438.

⁴⁵⁶ Bkz. Koçu, a.g.m, s. 4439.

⁴⁵⁷ Arık, a.g.m, s. 634.

ediyorsunuz... Beraber, kumların üzerinde, çakılların arasında, dalgaların derâğuşlarına müstağrak oynayıyoruz... Ne güzel hayat olur, değil mi?⁴⁵⁸

Yazarların deniz hamamlarını eserlerinde işlerken çekingen davranmasının en bariz örneğini Mehmet Celal vermektedir. Mehmet Celal, Venüs adlı romanında Büyükkada'da bulunan kadınlara mahsus deniz hamamını ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Ancak öncesinde okuyucularına izahat yapma gereği duymuş ve uzunca bir açıklama yazmıştır. Söz konusu yazıda şu ifadelere yer vermiştir:

“İleride de görüleceği vechile romanın bir bâbını yalnız deniz hamamı âlemini tavsife hasrettim. Bunda bazı Hristiyan kadınlarının açığa çıkarak aşıkâr yüzdüklerine, yüzmeye ait bazı hareketlerine dair verdiğim malûmat erbâb-ı mütalâaya ayıp gelmemelidir. Bu hâl pek tabiileşmiştir. Deniz hamamı zamanlarında Büyükdere ve emsali yerlerde o gibi manzaralar hemen her sabah görülebilir. Bir manzara-i tabiiyi etrafla tasvir eylediğimden dolayı muharrirlik vazifesini bihakkin ifa ettiğime kani’ olan erbâb-ı insaf maksadımın tasvir-i hakikatten ibaret bulunduğuna şüphe etmez. Şu ilk eserimde görülecek kusurların ise adem-i budû’ama, hadaset-i sinnime bağışlanacağıma eminim.⁴⁵⁹”

Yazarların bu tereddütlerini anlayabilmek için dönemin zihinsel şartlarını iyi tahlil etmek gerekmektedir. Okur-yazar nüfusun az olması romanlara olan rağbeti etkilemekteydi. Halkın tutucu yönü yazarlar için dikkate alınması gereken bir husustu. Açıkta denize girmenin mümkün olmadığı o dönemlerde deniz hamamları özel alan olarak görülüyordu. Bu özel alanın açıkça tasvir edilmesi halkta aksi tepkilerin oluşmasına neden olabilirdi. Fakat Mehmet Cemal, açıklama yazısını yazmasına rağmen romanın ilerleyen bölümlerinde kadınlar deniz hamamını tüm ayrıntılarıyla tasvir edecektir. Hatta deniz hamamında yaşanan bir çapkınlık hadisesini ele alacaktır. Romanda Büyükkada deniz hamamı şu şekilde tasvir edilmiştir:

“Sabahın güzel bir zamanında genç şair deniz kıyısına doğru iniyordu. Bu deniz hamamları güneş etrafı ısıttıktan sonra açılır. Bunlar kadınlara mahsus olup erkekler içinde başka deniz hamamları vardır. Şair kadınlara mahsus olan deniz hamamının yakınında beyaz bir kayanın üzerine oturdu. Acaba ara sıra deniz

⁴⁵⁸ Mehmet Rauf, *Karanfil ve Yasemin*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018.

⁴⁵⁹ Mehmet Celal, *Venüs*, Dikran Karabetyan Matbaası, İstanbul 1303, s. 2.

hamamlarının kapakları üstünden çıkan güzel kızların nurdan mahlûk denilecek kadar şaşaalı bazılarını, beyaz yanaklarını, şirin çehrelerini seyretmek için mi orada oturmuştu? Şairimiz diğer hamamlarına bile bakmıyordu. Yelkenlerini şişirerek İzmir körfezine doğru süzülen beyaz bir kotereyi temaşaya dalmıştı!

Güneş çıkmış; denizden istifade zamanı da takrip etmiş olduğundan erkekler, kadınlar gelmeye başladı.

Kadınların yüzmesi ne kadar latiftir! Beş altı tanesi denize girseler “meleklerin vapurla birini gökte bırakıp denize indiklerini tasvire çalışıyorlar” zannolunur. O gün en evvel denize gayet güzel bir kız girdi. Bu kız denize mahsus olan ve çoklarının yarısından tut da göğüs, memeleri bile setreden kostüm namındaki deniz esvabını giymiş. Perişan saçları da yüzüne doğru saçılmış idi. Güzel bacıklarını, latif bazılarını aksata aksata açıp kapıyor ve bu hareketten kızın mini mini ayaklarını, pertevli gerdanını bire parça denizköpüğü tezyin ediyordu. Ara sıra uzun siyah saçlarının arasında görülen ufak ufak kopacaklar karanlık gecelerde gökyüzünde pırıl pırıl parlayan yıldızlara benzerdi! Deniz hamamından bir kız daha çıktı. Yekdiğeriyle yarışa başladılar. Müsabaka arzusuyla o kadar çırpınırlardı ki nazik kolları süratli süratli hareket ediyor ve ayaklarının denize çırpmasından yükselen serpintiler aks-i Hurşit ile birer elmas parçası şeklini bağlıyor idi. Sanki tabiat, melahatları bir derecede olan bu iki meleğin yekdiğerine müsabakasına dahi olmuyormuş da birbirini çıkmaları için o anda ikisinin de kuvvetini bir dereceye indirmiş. Evet! Kızların hiçbirisi hakk-ı müsabakatı kazanamadı. İkisi içinde dönmek lazım geldi. Bu anda oradan çıkmakta olan bir vapurun hâsıl ettiği limanda evvelce denize giren kızın üzerine geldi. O güzel meleği bi't-tesadüf kendisiyle yarışa çıkan kızın kolları arasına itti. Bunları o halde görenler iki ferişte birbirine sarılmış, öpüşürler zannederdi. Dalga, dalganın köpüğü bu iki kızın bellerinden aşağısını örtmüş olduğundan şu hale dikkat etmekte olan şair o aralık kurşun kalemiyle açık mavi bir kâğıda yazdığı beyitlerin arasına şu mealde birkaç beyit de ilave etti:

Dalga, dalganın köpüğü iki deniz perisinin bellerinden aşağısını örttü. Biri sahra bulutu arasından tulu' eden güneşe, diğeri bulutsuz bir havada sema üzerinde görülen kamere benzedi!

İkisi de yıkandıktan sonra yine mahallelerine gitmek üzere semadan inmiş iki melektir!

Denizin üzerinde bu gibi latif manzaralar nadir değildi. Ondan mütecaviz kız, bu zaman için dışarı çıktı. Şair tasdik kabilinden olarak orada oturmuş olduğu halde öyle manzaralara tesadüf edişi pek hoşuna gitmişti. Herkes yüzmekle ve bu yüzmek esnasında birbiriyle şaka ederek konuşmakla meşguldü. Deniz hamamının kapaklarından biri yavaş yavaş ihtizaza geldi. Dışarı beyaz kostüm giyinmiş bir kız atıldı. Güzel çehreli dilberler yüzmeyi bıraktıkları halde hayret içinde kaldılar. Şu yeni çıkan kızın yüzüne birer nazar-ı haset atfettiler. Deniz üzerini bir sükût-ı umumi ihata etti. Kız hakikaten güzeldi! Sarı saçları beyaz kostümünün üzerine düşmüş, güneşin ilk şuaının beyaz bulutlara aksetmesine müşabih bir manzara husule getirmişti. Gözleri maviydi. Beyaz alına denizden serpilen bir iki katre, gümüş levhaların üzerini tezyin eden elmas parçalarına müşabih idi. Yanakları kızarmış, dudaklarını indirmiyordu. Kızların kendisine hayran hayran bakmakta olduklarını gördüğü vakit dudakları üzerinde bir tebessüm nuru parladı. Kollarını açarak yüzmeye başladı. Dilberler bu güzel meleğin güzergâhından çıkılarak kendisine yol açıyorlar ve kendileri de gözleri o kızın üzerinde olduğu halde yavaş yavaş yüzüyorlardı.

Güzel kız, denizden çıkan bir kayaya kadar yaklaştı. Kayanın üzerine çıktı. Ayaklarını denize doğru uzattı. Deniz hamamına doğru dikkatli dikkatli bakmaya başladı. Bu aralık kalbinde ufak bir heyecan, dudaklarında ezber titreme hissetmişti. Çok durmadı. Yine denize atıldı. Hamama doğru geliyordu. Hamamın içine girdi. Yine çıktı. Yüzünde alamet-i ızdırab meşhut oluyordu. Bizim şair aşk-perest bu güzel kıızı görmüş müydü? Görmüş müydü ne demek? Etvâr ve hareketini tamamıyla tetkik bile etmiş...

Venüs ikinci defa hamamdan çıktığı zaman sağa tebdil-i istikamet etti. Yüze yüze şairin oturduğu yere gidiyordu. Şair, Venüs hamama girdikten sonra nazar-ı temaşasına şimal cihetinden gelen bir vapurun saçtığı beyaz köpükleri almış ve nazarını etraftan bir hayli müddet ayıramamıştı. Venüs geldi. Şair kaya üstünde Venüs denizdeydi... Şair o güne bakıp da deminden beri elli adım mesafeden temaşasına doyamadığı vücudun ayağı altında, katilleri bile merhamete getirecek

bir taviz-i istirham ile hazin hazin tebessüm eylediğini görünce ne yapacağını, ne söyleyeceğini şaşırdı, suda yüzmek bile aklına gelmeyerek kollarını açtıktan sonra hemen denize itmek tavrını kesp eyledi. Kız dedi ki:

-Ne yapıyorsunuz? Tenhadayız.

Şair şu cevabı verdi:

-Affet! Allah için affet! Karşıda vücudu nurdan yaratılmış bir mahlûk gördüm. Ne yapacağımı şaşırdım! Bir şey mi emredecektiniz?

-Ah! Evet! Hemşiremin kostümü evde kalmış! Şimdi denize giremiyor.

-Baş üstüne! Gideyim, getireyim

-Hayır hayır! Gitmeyiniz! Şurada gazinoda bizim uşak var, onu yollayınız.

-Rica ederim, Matmazel! Bu şereften beni mahrum etme!

Venüs şairin yüzüne teşekkürü ima eder bir nazarla baktı. Şair, bu nâgah latife-i mahzun bakışlarıyla mukabele ettikten sonra hareket etti. Venüs hamama girerek giyinmeye başladı. Şair avdet-i birle getirmiş olduğu kostümü içeri yolladı. Beş dakika sonra Venüs beyaz bir fistan giymiş olduğu halde hamamdan çıkarak orada durmakta olan şaire elini verdi. Konuşuyorlardı. Hemşiresi de çıktı. Mesruriyet, teşekkür-âmiz bir nazarla şairimize dedi ki:

-Teşekkür ederim mösyö..! Kostümü getirmemiş olaydınız bugün tabiatımızca yıkanmaktan mahrum kalacaktım!

Şair, kendisine “şair efendi” denilmesinden ziyade bu teşekkürden memnun olarak kemal-i ihtiram ile başını eğdi.⁴⁶⁰”

Görüldüğü üzere romanın bu bölümünde Büyükada’da bulunan kadınlara mahsus deniz hamamı ve hamamda bulunan kadınların neler yaptıkları tasvir edilmiştir. Dönemin

⁴⁶⁰ Mehmet Celal, a.g.e, s. 24-30.

edebi yapıtlarında Venüs kadar deniz hamamına geniş yer veren başka bir roman yoktur. Mehmet Celal'in Venüs romanı kadar olmasa da Hüseyin Cahit, *Hayal İçinde* adlı romanında deniz hamamından bahsetmiştir. O da romanında Büyükkada'da bulunan kadınlara mahsus deniz hamamını işlemiştir. Romandaki karakterlerden Ziya arkadaşı Nezih'e bu deniz hamamından bahseder⁴⁶¹. Hüseyin Rahmi, *Metres*⁴⁶² ve *Tesellüm-i Elem*⁴⁶³ adlı romanlarında yüzeysel olarak deniz hamamına yer verir⁴⁶⁴. İzzet Melih'e ait *Tezat* adlı romanda ise Batum'da bulunan bir deniz hamamı işlenmiştir. Bu romanda da deniz hamamından sadece cümle arasında geçen bir mekân olarak bahsedilmiştir⁴⁶⁵. Ahmet Mithat ve Fatma Aliye'nin 1891'de Tercüman-ı Hakikat gazetesinde ortak yayımladıkları *Hayal ve Hakikat* romanının *İsteri* başlıklı bölümünde deniz hamamlarının tedavi yönüne vurgu yapılmıştır⁴⁶⁶. Türk edebiyatının ilk psikolojik romanı olan Mehmet Rauf'un Eylül'ünde ise hususi deniz hamamı işlenmiştir. Romandaki karakterlerden Süreyya ve Necip her gün rutin bir şekilde sabah ve akşam yalılarının önünde bulunan deniz hamamına girmektedirler⁴⁶⁷.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte başlayan yeni yaşam tarzı edebi ürünlere de yansımıştır. Bu dönemde hazırlanan eserlerde deniz hamamları daha açık bir şekilde işlenmiştir. Osman Celal Kaygılı'nın 1925'te yayımladığı ve *Deniz Hamamında Feci Bir Vaka* başlıklı hikâyesinde deniz hamamında yaşanan komik olaylara yer verilir. Dönemin değişen sosyal koşulları, deniz hamamı üzerinden irdelenir⁴⁶⁸. Cumhuriyet öncesi edebi ürünler dikkatli bir şekilde incelendiğinde bazılarında deniz hamamlarının erkeklerin ilgi duyduğu ve bastırılmış hislerinin ortaya çıktığı mekânlar olarak tasvir edilmektedir. Bazılarında ise tedavi yönüne vurgu yapılmaktadır. Ayrıca deniz hamamının açıktan işlendiği romanlarda gayrimüslimlere yer verilmesi dikkat çeken bir husustur. Belki de bu husus ahlaki hassasiyetin yalnızca Müslüman tebaaya indirgenmesinin bir sonucudur. Fakat genel itibarıyla romanlarda yüzeysellik ve mahremiyet algısından ortaya çıkan çekingenlik mutlak surette hissedilmektedir.

⁴⁶¹ Hüseyin Cahit, *Hayal İçinde*, İstanbul 1317, s. 71.

⁴⁶² Hüseyin Rahmi, *Metres*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1945, s. 77.

⁴⁶³ Hüseyin Rahmi, *Tebessüm-i Elem*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1339, s. 390.

⁴⁶⁴ Arık, a.g.m, s. 636.

⁴⁶⁵ İzzet Melih, *Tezat*, Sabah Matbaası, İstanbul 1919, s. 148.

⁴⁶⁶ Ahmet Mithat-Fatma Aliye, *Hayal ve Hakikat*, Eylül Yayınları, İstanbul 2002.

⁴⁶⁷ Mehmet Rauf, a.g.e, s. 115.

⁴⁶⁸ Mustafa Apaydın, *Osman Cemal Kaygılı'nın Hikâyeleri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2005, s. 437-439.

3.4.2 Sanat Eserlerinde Deniz Hamamlarının İşlenişi

Denize girme alışkanlığının görsel sanatlara yansması 19. yüzyılın başlarından itibaren olmuştur. Bu döneme ilişkin görsel kaynaklara göz atıldığında denizde yüzen insanlar ve deniz hamamları ile ilgili birçok gravür, fotoğraf, kartpostal ve boyama çalışmalarına rastlanmaktadır. Deniz ve insanın bir arada işlendiği yerli ve yabancı çalışmalara bakıldığında İstanbul Boğazı'nın yoğun bir şekilde işlendiği görülmektedir. Yapılan taramalarda daha çok boğazda kayık sefası yapan insanların işlendiği çalışmalara rastlanılmaktadır. Yüzen insanlara ait görseller az sayıdadır.

Burçak Evren, İstanbul'a dair yaptığı gravür taramalarından yalnızca üç gravürde denize giren insanlara rastladığını belirtmiştir⁴⁶⁹. Bunlardan birisi Julia Pardoe'ye ait *Beauties of the Bosphorus* adlı kitapta yer almaktadır. Söz konusu gravür, William H. Bartlett'e aittir⁴⁷⁰. Bartlett, çizdiği gravür çalışmasında Salacak'ta atını serinleten bir kişiye yer vermiştir⁴⁷¹. Diğer iki gravür ise dönemin tanınmış oryantalistlerinden Thomas Allom'a aittir⁴⁷². Thomas Allom, her iki gravürde de Üsküdar'ı işlemiştir. Gravürlerinden birinde Kız Kulesi'nin karşısında Salacak sahilinde denizde yüzen insanları işlemiştir⁴⁷³. Diğer gravürde ise Kız Kulesi, Çürüksulu Yalısı ve yine Salacak sahilinde yüzen insanlara yer vermiştir⁴⁷⁴. Bartlett ve Allom'un çalışmaları dikkatle incelendiğinde, 19. yüzyılın başlarında en azından Salacak sahilinde o dönemde açıkta denize girmenin mümkün olduğunu göstermektedir.

Deniz hamamı görsellerine ilk olarak 19. yüzyılın sonlarına ait fotoğraf ve kartpostallarda rastlanmaktadır. Dönemin ünlü fotoğrafçılarından Vasilaki Kargopulo'ya ait olan ve 1875 yılında çekildiği düşünülen bir fotoğrafta; ayrı ayrı iskelesi olan yan yana kurulu iki adet deniz hamamı görülmektedir⁴⁷⁵. Söz konusu fotoğrafın deniz hamamlarının içinde yer aldığı ilk fotoğraf olduğu düşünülmektedir.

Döneme ait kartpostallarda deniz hamamlarına yalnızca mekân olarak yer verilmiştir. Kartpostallarda Büyükkada⁴⁷⁶, Büyükdere⁴⁷⁷, Moda⁴⁷⁸ ve daha birçok yerde yer alan deniz

⁴⁶⁹ Evren, *a.g.e.*, s. 12.

⁴⁷⁰ Şekil 56.

⁴⁷¹ Julia Pardoe, *The Beauties of the Bosphorus*, Londra 1838, s. 118.

⁴⁷² Thomas Allom, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, Londra 1838, s. 83.

⁴⁷³ Şekil 57.

⁴⁷⁴ Şekil 58.

⁴⁷⁵ Şekil 59.

⁴⁷⁶ Şekil 33.

hamamlarına rastlanılmaktadır. Ancak hamamların içine ya da hamamlarda yüzen insanlara yer verilmemiştir. Bunun nedeni ise toplumdaki mahremiyet anlayışından başka bir şey değildir. Mahremiyet anlayışı fotoğraf ve gravürlerde etkisini bariz bir şekilde göstermiştir⁴⁷⁹.

Deniz hamamları ile ilgili daha cesur görsellere 20. yüzyılın başlarında çizilmiş yağlıboya ve suluboya çalışmalarında rastlanılmaktadır. Bu dönem çizilen çalışmalar incelendiğinde serbest bir tutumun sergilendiği görülmektedir. Bunun birazda resim sanatının imgesel ağırlıklı çalışmalar için kullanılmasından ileri geldiği düşünülebilir. İmgesel çalışmalarda çoğunlukla bir senaryo üzerine çalışılır ve cansız nesnelere hareket aksettirilerek çalışmaya işlenir. Deniz hamamları ile ilgili tablolar da yüzme eylemi, imgesel olarak yoğunlukla tasvir edilmiştir. Bu yönde çalışmalardan en bariz örnekleri İbrahim Çallı sunmuştur. Onun *Deniz Hamamında Yüzen Kadınlar* adlı yağlıboya çalışmasında kadınlara ait deniz hamamının iç kısmı ele alınmış ve hamama ait havuzda yüzen kadınlar imgelenmiştir⁴⁸⁰.

Eskiden İstanbul'da denize girmek için genellikle Moda Koyu ve Bostancı sahilleri tercih edilmiştir⁴⁸¹. Bunun nedeni bu bölgelerin sessiz ve suyunun temiz olmasıydı. Buralara halkın ilgisi uzun yıllar sürmüştür. Hatta Moda Deniz Hamamı, 1980'li yıllara kadar varlığını sürdürmüştür⁴⁸². Bu durum ressamaları da etkilemiş olacak ki buraların işlendiği birçok tabloya rastlamak mümkündür. Bostancı sahilleri ile Moda Koyu'nun işlendiği tablolar da denizde yüzen insanlara yer verilmiştir. Melek Celal Sofu, duralit üzerine yaptığı yağlı boya çalışmasında Moda Koyu'nda deniz keyfi yapan kadın ve erkekleri tasvir eder⁴⁸³. Bu tablo kadın ve erkeklerin bir arada deniz sefası yaptığını işleyen erken döneme ait nadir tablolardan birisidir. İbrahim Çallı, *Bostancı Sahilinde Gezintiye Çıkan Kadınlar* adlı tablosunda Bostancı Deniz Hamamı'na yer verir⁴⁸⁴. Ancak tabloda yüzen insanlara rastlanılmaz. Deniz hamamı daha çok arka plan imgesi olarak tabloda görülmektedir. Ancak Halil Paşa *Bostancı Deniz Hamamı* adını verdiği tablosunda ise deniz hamamı dışında yüzen çocuklar tasvir edilmiştir⁴⁸⁵. İbrahim Çallı ve Halil Paşa, deniz hamamını arka fonda kullanmakla birlikte

⁴⁷⁷ Şekil 26.

⁴⁷⁸ Şekil 29.

⁴⁷⁹ Evren, a.g.e, s. 14.

⁴⁸⁰ Şekil 60.

⁴⁸¹ Kaya, a.g.m, s. 304.

⁴⁸² Yağan, a.g.m, s. 81.

⁴⁸³ Şekil 61.

⁴⁸⁴ Şekil 62.

⁴⁸⁵ Şekil 3.

farklı konuları işleseler de Türk toplumunun denizle olan münasebetini farklı açılardan tablolarına yansıtılmışlardır. Leonardo De Mango'da 1922 yılında yaptığı çalışmasında Fenerbahçe Deniz Hamamı'nı tasvir eder⁴⁸⁶. O da tıpkı Halil Paşa'nın tablosunda olduğu gibi deniz hamamı dışında açıkta denize girenleri işlemiştir. Ömer Adil, diğer ressamlardan farklı olarak deniz hamamında yüzen kadınları nü(çıplak) olarak resmetmiştir⁴⁸⁷. Dönemin şartları göz önünde bulundurulacak olursa; Ömer Adil bu çalışmasıyla cesur bir tavır sergilemiştir. Zira o dönemin şartlarında mahremiyetin açıkça delindiği nadir çalışmalardan birisidir. Deniz hamamının tek başına bir mekân olarak resmedildiği çalışmalardan birisi de Hüseyin Zekayi Paşa'ya ait tablodur⁴⁸⁸. Bu tabloda kadınlara ve erkeklere mahsus olduğu düşünülen iki ayrı deniz hamamına yer verilmiştir. Manzara çizimlerinin tipik bir örneği olan bu yağlıboya tablosunda deniz hamamları yalnızca manzara da bir figür olarak işlenmiştir. İmgelere yer verilmemiştir.

Deniz hamamları ile ilgili görsel kaynaklardan birisi de görüntülü kayıtlardır. Türkiye'de denize girme kültürünün gelişimi hakkında *Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü Film Neşriyatı* tarafından bir belgesel film hazırlanmıştır⁴⁸⁹. 1950'li yıllarda hazırlandığı düşünülen bu belgesel filmde Moda, Kalamış Koyu, Küçüksu sahili, Suadiye ve Florya Plajları hakkında bilgi verilmiştir. Bununla birlikte deniz hamamından plaja geçiş süreci ve cumhuriyet sonrası oluşan yeni yaşam tarzına değinilmiştir. Bu belgesel filmde deniz hamamlarından *kasvetli ve çirkin yapılar* olarak bahsedilmesi ve plajların övülmesi dikkat çeken bir husustur. Bu ince detay dikkate alınarak denizin cumhuriyet sonrası yeni yaşam tarzında önemli bir yerinin olduğu düşünülebilir.

BÖLÜM-4: DENİZ HAMAMLARININ KAPANMASI ve PLAJA GEÇİŞ SÜRECİ

Deniz hamamlarından plajlara geçiş süreci Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru başlamıştır. Rusya'da gerçekleşen 1917 Bolşevik Devrimi sonrası İstanbul'a kaçan *Beyaz Ruslar* Florya'ya yerleştirilmişlerdir⁴⁹⁰. Plaj kültürünü ilk kez bunların başlattığı düşünülmektedir. Ancak Salah Birsal, 19. yüzyılın sonlarında İngiliz sefaret çalışanlarının

⁴⁸⁶ Şekil 63.

⁴⁸⁷ Şekil 64.

⁴⁸⁸ Şekil 65.

⁴⁸⁹ *Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü Film Neşriyatı Arşivi, İstanbul Plajları*, B Serisi-3, Süre: 9:00.

⁴⁹⁰ Şekil 66.

Tarabya’da kadın-erkek karışık açıkta denize girdiklerini belirtmiştir. *Sergüzeşt-i Nono Bey ve Elmas Boğaziçi* adlı eserinde bu durumu şu şekilde anlatmıştır:

“Deli İngilizler Yeşilköy’de, o yıllarda 19. yüzyılın sonlarında kadın-erkek bir arada denize girmekten de çekinmezler. Bu işi başlatan Sir Hamilton Lang’ın kızı olmuştur. Hristiyan dini yani İstinye piskoposu da ona arka çıkar. Ne ki, bu yüzmeler yaygınlık kazanmaya başlayınca onları yadırgayan Türk dostlarını kırmamak için kimi İngilizler dişi-erkek, cümbür cemaat denize girmekten vazgeçerler. Fransızlar ise hiç oralı olmaz. Tarabya koyunda yüzdükten sonra Summer Palace’ta deniz kılıklarıyla kokteyl üzerine kokteyl yuvarlarlar⁴⁹¹. ”

Florya, eskiden halk arasında Fülürya olarak telaffuz edilmekteydi. Fülürya adı, bu yöreye has bir kuşa atfen söylenilmekteydi⁴⁹². Bu yörenin kaderi 23 Kasım 1920’de değişmiştir. Yeni Hayat Mecmuası’nda yayınlanan 12 Eylül 1929 tarihli bir yazıda Florya’daki değişimden şu şekilde bahsedilmiştir:

“İstanbul’a Rus muhacirlerinin yadigârlarından biri de plâjlardır. Yazın herkesin mükâlemelerine kulak verin –eğer konuşanlar bir az genç iseler– muhakkak denizden bahsedeceklerdir. Bugün piyasada ismi geçen meşhur plajlar bundan altı sene evvel birer تنها deniz sahilinden ve yahut münzevi bir köyden başka bir şey değillerdi. İşte Flurya! Bu son seneler zarfında dilimize pelesenk ettiğimiz Flurya nihayet yakınındaki köydekilerin bile gelmeğe zahmet etmediği bir sahildi; fakat bugün öyle mi ya? Sevdanın ilk ateşlerini Flurya denizinin serin aguşunda söndürüp, kızgın kumları üzerinde tekrar alevlendirmek için gelenler! Haftanın tek bir istirahat gününde müsamahakâr mayoların sımsıkı sarıldığı vücutları görüp telviz-i hayal etmeğe [hayallerini tatlandırmaya] koşan işadamları! Ve her cins insan cuma, pazar günleri onun ateş saçan kumlarını dolduruyor⁴⁹³!”

Fransızlar, Bolşevik Devrimi’nden kaçan Rus mültecileri buraya yerleştirdiler. Ruslar geldikten sonra bu yörenin adı Rus şivesinde Florya’ya dönüşmüştür. Mülteciler, o dönemin yaygın hastalıklarından olan *lekeli tifo* hastalığından korunmak için buradaki sahillerde denize

⁴⁹¹ Salah Birsell, *Sergüzeşt-i Nono Bey ve Elmas Boğaziçi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1982, s. 83.

⁴⁹² Toprak, a.g.e, s. 24.

⁴⁹³ Yeni Hayat Mecmuası, “İstanbul Hayatı: Plaj ve Kadın”, C. 66/2, S. 41, (12 Eylül 1929).

girmeye başladılar. Sonrasında ise plaj usulü denize girme âdetini yaygınlaştırdıkları görülmüştür⁴⁹⁴. Willy Sperco, Rusların buradaki ilk günlerinden şöyle bahsetmiştir:

“Başlangıçta boşta kalan subaylarla kendilerini tatilde sayan ve güz sonu Rusya’ya döneceklerini hayal eden Petersburglu ve Moskovalı dilberler, yakıcı güneşte, altın kumlarda çıplaklıklarını sergiliyorlardı. Güzel Moskovalıların kendilerini gösterdikleri bu yerlere Cuir de Russie’nin (Rus derisi anlamına gelen bir parfüm adı) sarhoş eden kokusunun cazibesine kapılan Türk ve yabancı erkekler akın akın gelmeye başladılar. Az sonra buralarda açık hava koltuk meyhaneleri ile banyo kabinlerine benzer tahta yapılar belirmeye başladı⁴⁹⁵.”

Dönemin tanıklarına göre ilk plajlar sözü edilen Ruslar tarafından açılmıştır. Ziya Osman Saba, Hikmet Feridun Es, Feridun Kandemir ve İlhami Masar gibi o dönemin tanıklığını yapan isimler söz konusu plajlara dair anılarında yer vermişlerdir. Ziya Osman Saba, Ruslar ile işgalci İngiliz subayların İstanbul’a gelmesiyle Florya’nın kaderinin değiştiğini belirtmiştir⁴⁹⁶. Aynı bilgileri Hikmet Kandemir’de vermektedir⁴⁹⁷. İlhami Masar, *Bir Ömür Boyunca* adlı eserinde; Rusların Rosenuar ve Rejians gibi lokantalarla plajlara⁴⁹⁸ gelen müşterilere hizmet verdiklerinden bahsetmiştir⁴⁹⁹. Hikmet Feridun Es, Yıllarboyu Tarih mecmuasında döneminde sosyal koşullarını gözler önüne seren bir yazı kaleme almıştır. Söz konusu yazısında Es, dönemin manzarasını şu şekilde aktarmıştır:

“Beyaz Ruslar geldi, işler değişti... Millet kadınlı erkekli ve açıkta denize girmeye başladı... Aman Yarabbi... Kıyametler alameti... O günlerde evlerde konuşulan tek konu... İstanbul sahillerinde, Florya kıyılarında Deccal’ın çıkması eli kulağında idi... Dünyanın sonu gelmişti... Erkekler ve kadınlar mayo namını ve ancak diz kapaklarından biraz aşağı inen bir takım deniz fanilaları giymek suretiyle denize girmekte idiler... Kollar, omuzlar tamamen üryan... Ah bu Beyaz Ruslar ah! Beyaz Ruslar İstanbul’a daha ne ilkler tattırmamışlardı ki? O günlerin Haroşaları, günümüzün Nataşalarından çok farklıydılar. Çoğu aristokratlığını

⁴⁹⁴ Evren, a.g.e, s. 94.

⁴⁹⁵ Willy Sperco, *Yüzyılın Başında İstanbul*, İstanbul 1989, s. 79.

⁴⁹⁶ Saba, a.g.e, s. 27.

⁴⁹⁷ Hikmet Kandemir, “Florya’da Bir Gün”, *Hafta Dergisi*, (27 Ağustos 1949).

⁴⁹⁸ Şekil 67.

⁴⁹⁹ İlhami Masar, *Bir Ömür Boyunca*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1974, s. 59.

İstanbul'da atmış; sürülmüşlüğü, kaçmışlığın ve de yoksulluğun acısını proleter olarak bu kentte zorunlu da olsa tatmaya başlamıştı⁵⁰⁰. ”

İşgal döneminin halkta oluşturduğu sosyal buhran, plajlara yönelik tepkilerin etkisiz ve cılız kalmasını sağlamıştı. Ancak işgalden sonraki süreçte muhafazakâr kesimden bu plajlara yönelik sert tepkilere rastlanmıştır. Özellikle cumhuriyet sonrası dönemde bu mekânların teşvik edilmesi; tepkilerin daha da çoğalmasına neden olmuştur. Bu mekânlarda içkinin ve fuhşun yaygınlaştığını düşünen halk; buna devletin arka çıktığını öne sürmeye başlamıştır. Hatta bu konu ile ilgili Sebilürreşad Mecmuası'nın 21 Zilhicce 1342 tarihli sayısında Yahya Afif tarafından yazıldığı düşünülen (ع.ف) imzalı *Muhtelit Deniz Hamamları*⁵⁰¹ başlığı altında sert bir yazı yayınlanmıştır. Söz konusu yazıda şu ifadeler yer verilmiştir:

“Bedbaht İstanbulumuz, birkaç sene ecnebi işgâl-i askerisi altında kaldı. Kuvve-i işgâliyenin efrâdı ve zâbitânı memleketlerinden, âilelerinde dûr ve mehcûr bulunuyordu. İnsanların geçirdikleri en acı hayat safhalarından biri ve belki birincisi-şüphesiz-gurbet ellerinde geçirdikleri hayat devreleridir. Ve en çok muhtâc-ı teselli olan insanlar gurbettede olan insanlardır. Ordu efrâdı ve zâbitânını uzun müddet gurbet ellerinde tutabilmek için gurbet elemelerini tahfîf edecek, mütehassir gönüllerini zevk u sefâ vâsıtalarıyla avutacak tedbirler ittihâzına lüzum ve ihtiyaç var idi. Kuvve-i işgâliye kumandanlıkları bu lüzum ve ihtiyâcı derk ve takdîr edecek efrâd ve zâbitân-ı askeriyelerine zevk u sefâ vasıtaları bulmakta güçlük çekmediler. Husûsıyla kuvve-i maddiyeleriyle imhâ edemedikleri Türk halkını manevî kuvvetler ile imhâ etmek ihmâl edilir bir fırsat değildi. Türk milletinin sâfiyete-i ahlâkiyesini ifsât etmek berrî ve bahrî kuvvetlerinden daha müessir olacak idi. Bir taşla iki kuş vurmak için, taht-ı işgallerinde bulunan Türk ellerinde kadın ve erkek temas ve ihtilatlarına azamî bir hürriyet ve serbestî verdiler. Kadın ve erkeklerin birlikte yıkanmaları için Deniz Hamamları ihdâs ettiler. Zavallı kadınlar hem kuvâ-yı işgâliye efrâdı ve zâbitânının vâsita-i zevk ve sefâsı olacak, hem de ahlaksızlığın intişâr ve taammümüne tavassut edecek idi. Bu iki emel kuşlarının her ikisini ve hakîkaten vurdular. Türk elleri onların işgalleri altında kaldıkça, ricâl ve nisvâmız

⁵⁰⁰ Hikmet Feridun Es, “Yaşadığımız İlkler”, *Yıllarboyu Tarih Dergisi*, S. 7, (Temmuz 1979), s. 30.

⁵⁰¹ Şekil 68.

arasındaki ahlaksızlık da alabildiğine ilerliyordu. Eğer işgâl hadisesi bir müddet daha devam etse idi, Türk milleti belini bir daha doğrultamayacak derecede bir mağlûbiyet-i ma'neviyeye dûçâr olacak idi. Cenâb-ı Erhamü'r-Râhimîn Türk milletinin müslümanlığına rahmetti. Halk buyurduğu harikalar ile ufk-ı mevcûdiyetimizdeki kâbûs-ı işgâli kaldırdı. Bize terettüp eden vazîfe-i hayâtîye, ahlaksızlık eserlerini müessirleriyle berâber hudûd haricine çıkarmak idi. Kendi memleketlerinde açmadıkları halde, bizim binâ-i mevcûdiyetimizi tutuşturup yakacak bir ikondak makamında bırakup gittikleri ahlaksızlığı derhâl bastırarak umûmi bir işgâl vuku'una meydan vermemek îfasiyla mükellef bulunduğumuz ilk vazife-i hayâtîyemiz idi. Fakat biz, bânisi vefât ederek nâtemâm kalmış bir müessese-i hayriyeyi ikmâl eden diğer bir sâhib-i hayır gibi, onların nâkıs olarak bırakıp gittikleri ahlaksızlığı ikmâlde çalıştık ve maatteessüf hâlâ da çalışıyoruz! Akvâl-i celîlesi ef'âl-i seniyyesi gibi birer mu'cize olan Seyyidü'l-Beşer Efendimiz: 'En korkunç düşmanınız, kendinize en yakın olan nefsinizdir.' buyuruyor. Fertler hakkında îrad buyurulmuş olan bu burhân-ı vahy-i nişânın heyet-i icitimâiyelere teşmîl ve tatbikinde tereddüd edilecek hiçbir cihet yoktur. İşte bizi, kuvâ-yı işgâliyeninsâfiyet-i ahlâkiyemizi ihlâl ve ifsât husûsunda ikmâl edemediği mesâ'îyi hadd-i kemâle erdirmeye çalışmakla kendi mevcûdiyetimize onlardan ziyade düşmanlık etmekte bulunuyoruz. Tercümân-ı teellümât olan sözlerimizi umûmiyetten çıkararak bir hâdise-i husûsiyeye temas ettirelim: Harp mütârekesi zamanında Filorya'da bir Deniz Hamamı küşâd olunmuş. Orada kadın, erkek karışık olarak yıkanıyorlarmış. Bi't-tab'i erkekler meyânında kuvâ-i işgâliye efrâd ve zâbitânı da beraber bulunuyormuş. Kuvâ-yı işgâliye memleketten mündefi' olup gidince, bu Deniz Hamamının da bir daha açılmamak üzere kapanılacağı şüphesiz addediliyordu. Bu sene deniz mevsimi hulûl etmeseydi, küşâdına müsaade olunacağı kimsenin hatırından geçmezdi. Meğer mevsim hulûl edince sath-ı bahirde kadın ve erkek bezm-i safâları kemâfi's-sâbık kurulmaya başlamış. Keyfiyeti haber alan Makarrî Köy (Bakırköy)ün eski kafalı kâimmakâmı makâm-ı vilâyete müracaat ederek men"i için müsaade istemiş. Makâm-ı vilâyet kâimmakâm-ı mumâileyhin müracaat-ı vâkıasını indî bir gayretkeşlik telakkî ederek hamamın ke'l-evvel umûma küşâdını tahtı karara karar almış. Mâvakaî gazetelerde okuduk; fakat gazete haberlerinin sıhhatlerine kendimizi inandıramadık, Hamamın küşâdı için, teşebbüssatta bulunan olabilir. Makam-ı vilâyetde teşebbüsât-ı vâkıaya karşı ağmâz-ı ayn (göz yumma) edebilir; fakat

makâm-ı vilâyet buna doğrudan doğruya karar vermez, diyor idik. Makâm-ı müşârunileyhe atfolunan karar haberinin tekzîb edilmemesi sıhhat-i ihtimâline kuvvet verdi. Gazeteler birkaç gün sonra, evvelki haberlerini daha garîb yeni haberler ile te'yîd ettiler. Fakat bu defa ki haberleri evvelki haberlerden ziyâde câlib-i teessür ve teessüf bir mahiyette idi. Vâli Bey Efendi Florya'ya iki memûr-ı mahsûs göndermiş. Sonra bizzat kendisi de giderek birtakım tedbirler ittihaz etmiş. Hamamın küşâdı aleyhinde bulunan gazeteler bu tedbirleri memnûniyetle karşılıyordu. Biz de, aynı memnûniyetle tedbirleri tetkîke başladık. Netîce-i tetkikâtımızda anladık ki, Vâli Beyin tedbirleri: Erkeklerle birlikte Deniz hamamına girmek istemeyen kadınların yıkanmaları için ayrı bir mahal istihâm tefrik ettirmekten, diğer bir mahalliyede yine kadın ve erkeklerin birlikte yıkanmaları için küşâde bulundurmaktan ibâretmiş! Biz, gazetelerin bu haberlerine yine kendimizi inandıramıyoruz. Eğer doğru ise, keyfiyeti hikmet-i hükûmetle kâbil-i te'lîf göremiyoruz. En büyük hikmet-i ubûdiyyet Mahâfetullah olduğu gibi, en büyük hikmet-i hükûmette muhâfaza-i ahlâktır. Mahâfetullah'dan âzâde efrâd ve akvâmda âsâr-ı ubûdiyyet görülemeyeceği gibi, ahlaksız efrâd ve akvâmda dahî intizâm ve inzibât-ı idarî te'mîn edilemez. Ahlaksız efrâd ve akvâm arasında idarî, içtimâî ve siyâsî fevzuyetler tevellüt eder. Bu fevzuyetler efrâd ve akvâm ile beraber onları intizam ve inzibat altına almak vazifesini deruhte eden hükûmetleri de inkıraz ve izmihlâle sâik olur. Yaşamak ve re's-i idârelerinde bulundukları hey'et-i içtimâiyeleri yaşatmak isteyen hükûmetler ahlâkî himâye etmek mecbûriyetindedir. Ahlâksızlığın ifsât ve ihlâl ettiği idârî, ictimâî, siyâsî âhenkleri maddi kuvvetler ile tanzim etmek te'min-i maksada daima kâfi gelmez. Gelip geçici tedbîr ve tedâviler müzmin hastalıkların zaman zaman nüks etmesine mâni olamaz. İstibdâd-ı idarî rü'esâsı meyânında maarifin ta'mimine aleyhdar bulunanlar az değildir. Fakat ahlâksızlığın taammümüne lehdâr olan, hiçbir şekl-i hükûmet rüesâ-yı idâriyesine tesâdüf edilemez. Çünkü ahlâksızlığın ta'mimine maarifin taammümünden ziyade dâî tehlike görürler, ahlâksızlık sefîne-i hükûmette açılmış bir rahnedir ki eğer derhal tamir edilmezse, yolcularıyla beraber sefîne de ğarik-ı deryây-ı adem olur. Biz sefîne-i mevcûdiyetimizde mühlik iki rahne açtık: Biri fuhuş, diğeri sekr. Taaddüd-i zevcât gibi meşrû bir kapıyı kapamak için kânun ve nizâm hazırlamaya çalışırken, umûmhânelerin tevsî, etmesine meydan verdik. Kadınları fuhuş hayatından kurtarmak için maddi fedâkârlıklarda bulunmamız lâzım gelirken, ellerine verdiğimiz fuhuş

vesikalarıyla onlardan maddî istifâdeler te'minine kalkıştık. Fuhşun hiç olmazsa, inzâr-ı âmmeden mestûr kalmasını te'mîn etmemiz lâzım gelirken, nâmuslu âilelerin gözleri önünde icrâ olunmasına karşı lâkayt kalıyoruz. Hiç olmazsa, münferid ve husûsi bir halde cereyan etmekte bulunan ahlâksızlığın sath-ı deryâda ve inzâr-ı âmmeden gizli kalmayacak bir sûrette müşterek ve umûmi olarak cereyan etmesine resmen müsâade ediyoruz. Hürriyet-i içtimâiye nâmına, sâ'ir seyyiâta -eğer doğru ise- müsâmaha gösterilebilir; fakat çırlıçıplak kadın ve erkeklerin birlikte ve apâşikâre olarak icrâ-yı ahenk etmelerine hiçbir hükûmet resmen müsâade vermiş değildir. Bizim Vâli Bey'in, Filorya'da, düşman-ı mevcûdiyetimiz olan ecânibi kuvâ-i işgâliyesinin küşâd etmiş bulunduğu deniz hamamlarının idâmesine resmen müsâade vermesini hikmet-i hükûmetle kâbil-i te'lîf bulamıyoruz. Eğer bu müsâade himâye-i hürriyet maksadına müstenit ise, hürriyetin bu derece-i vüs'atı nisâ'ir içtimâiyât sahalarına da teşmîl etmek lâzım gelir. Teşmîl edilmezse, müsâvât-ı esâs-ı içtimâisi ihlâl edilmiş olur ki müsâvatsızlık hürriyetsizlikten daha mühlik bir nakîsa-i içtimâiyedir. Hürriyet-i içtimâiye aynı derece-i vüs'atte her sahaya teşmîl olunursa, Vâli Beyimiz o zaman, İstanbul gibi her nev'i fertlerin merkez-i içtimâ bulunan bir vilâyette değil, en küçük bir köyde bile intizâm ve inzibâtı taht-ı te'mine almaktan âciz kalır. Hükûmetler, menâtık-ı hükûmetlerinde, her şeyden evvel, mutlak bir hakk-ı hayat te'min etmekle mükellefdirler. Hükûmetlerin de ve idârelerini deruhte etmiş bulundukları hey'et-i ictimâiyelerin de hakk-ı hayatları himâye-i hürriyet nâmına ahlaksızlığa karşı müsâmaha göstermek değil, fezâil-i ahlâkiyeyi himâye nâmına taşkın hürriyetleri tahdid etmektedir. Hükûmetin ahlaksızlığa müsaadesini veyahut müsâmahasını gören nâmuslu âile rü'esâsı ciddî endişelere düşüyor. Ve bu hâlin nasıl bir âkıbete müntehî olacağını yekdiğerinden soruyor. Ahlaksızlık serine's-sirâyeye bir veba-yi içtimâîdir. Tebâ-yibeşeriyeye de pek müsâid bir sâha-i sirâyettir, herkes kendi efrâd-ı âilesinde, bu gün değilse, yarın, ahlaksızlık mikrobiyle aşılacağından şiddetle korkuyor. Böyle zamanlarda âile reisi bulunduğundan dolayı izhâr-ı me'yûsiyet ediyor. Bu izdivaç perhîzkârlığı devam ve taammüm edecek olursa, âile teşkilatı ve binâenaleyh miktar-ı nüfûsumuz müdhiş sûrette tenâkîsa ma'rûz kalacaktır. Fuhşun günâ gün hastalıklarına tutularak ma'nen helâk olan efrâdın miktarını izdivâca rağbetsizlik yüzünden husûle gelecek miktar tenâkîsa ve serhoşluk yüzünden çürüyen ve daha çürüyecek olan vücutların adedlerini de her iki miktar tenakus yekûnuna ilâve edince inkıraz

ve izmihlâle doğru gitmekte bulunduğumuza hükmetmek ıztırârında kalıyoruz. Sekr, muhtelif menfezli bir menba-ı şer ve fesattır ki kiminden kati, cerh, darb kanları fışkırır, kiminden iffet ve kesr-i nâmûs çikkapları nebeân eder, kiminden sirkat, ihtilas, ihtiras, kizb, bühtân, sebb ve şetm gibi süyûl-i-mesâib akar, diğer bir menfezinden de gerek efrâd-ı âile arasında ve gerek hey'et-i içtimâiye meyanmda imtizacsızlık katreleri sızar. Fuhuş da aynı derecede bir şer ve fesat menbaidir. Bu iki menba' şer ve fesattan cûş ve hurûş eden süyûl-ı dâğiyeni n telakkî ettiği millet ve memleketler her ikisinin istilâzede-i mesâibi olur. Bu iki âfetin istila ettiği millet ve memleketlerde salah ve felahdan eser kalmaz. Maalesef biz, bugün bu âfetlerin tehlike-i istilasına ma'rûz bulunuyoruz. Ahlaksızlık tûfanından tahfiz için, ne zirvesine yükseleceğimiz bir şâhika-i cebel, ne rûkûbumuz aâmâde bir sefinemiz, ne de bizi sâhil-i selâmete çıkaracak bir keştibânımız var. Muhafaza-i mevcûdiyetimiz yalnız meşîyyetullaha kalmıştır. Bakalım ne sûretle tecellîsâz olacak⁵⁰². ”

Ancak bu yazının dönemin idarecileri üzerinde etkili olduğu pek söylenemez. Sonraki yıllarda plajların sayısı artarak devam etmiştir. Deniz hamamları ise bir süre plajların yanında varlığını devam ettirebilmiştir. Bununla birlikte deniz suyunun da mahiyeti değişmiştir. İnsanların şifa bulmak için gittikleri deniz hamamlarının yerini; eğlence ve dinlence mekânı olan plajlar almıştır. Deniz hamamlarının müdavimi olan çekingen tabiatlı Osmanlı beyefendi-hanımevendilerinin yerini plajlara akın eden yeni Türkiye'nin cumhuriyet sosyetesine almıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yapılan araştırmalar sonucu elde edilen verilere dayanarak; Osmanlı'da denize girme kültürünün en azından 17. yüzyıldan beri var olduğu söylenebilir. Muhtemelen daha öncesinde de denize giriliyordu. 1800'lü yıllara kadar deniz suyuna pek fazla rağbet edilmemiştir. Bunun altında birçok sebep yatmaktadır. Bu sebepler irdelendiğinde denize karşı ilgisizliğin belirgin olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Öncelikle deniz; çıplaklıkla bir arada düşünülmüştür. Bu yüzden açıkta denize girenler her zaman ayıplanmıştır. Osmanlı özelinde düşünülecek olursa; ayıp algısının daha çok Müslümanlarda güçlü olduğu söylenebilir.

⁵⁰² Yahya Afif, “Muhtelit Deniz Hamamları”, *Sebilürreşad Mecmuası*, C. 24, S. 609, (21 Zilhicce 1342),s. 168-169.

Yüzmeyi bilmenin peygamberane bir vasıf olduğu düşünülmesine rağmen; ayıp algısı her zaman baskınlığını hissettirmiştir. Bu yüzden Müslüman ahali denize her zaman mesafeli durmuştur. Ayıp algısı kadar baskın olduğu düşünülen bir diğer husus da temizlik konusudur. Deniz suyu bilindiği üzere tuzludur. “İçilmeyen her su kirlidir.” mantığı çerçevesinde deniz suyunun hep kirli olduğu düşünülmüştür. Bu düşünce batılı toplumların da zihninde uzunca bir süre yer etmiştir. Basit gibi görülen ama en az diğerleri kadar önemli olan bir diğer önemli husus *beyaz tenli* olmaya gösterilen önemdir. Genç bir Osmanlı delikanlısı ve hanımefendisi için beyaz tenli olmak asaletin bir göstergesiydi. Yüzünde güneş yanığı olan kimseler, düşük tabakadan insanlar olarak görülmüştür. Kadınların şemsiye ve peçe ile gezmelerindeki amaç mahremiyeti korumanın yanı sıra yüzün güneşten etkilenmesini engellemektir. Beden tuzlu suyla temas ettiği vakit güneş ışığının yakıcı özelliği daha da etkin hale gelmektedir. Bu da cildin bronzlaşmasına yol açmaktadır. Bronz cildin popüler olduğu günümüz şartlarının aksine beyaz tenli olmak makbul görülürdü. Bu yüzden insanlar güneş yanığına maruz kalmamak için denize rağbet etmemişlerdir. Beyaz cilde Avrupalılarda önem atfetmiştir. Avrupa’da denize ilgisizliğin nedenlerinden birisi de beyaz cilde verilen önemdir.

Denize rağbet edenler çoğunlukla gayrimüslimler olmuştur. İstanbul’da denize girme kültürü Büyükada’da yaşayan Rumlarda yaygındı. Deniz hamamları kurulana kadar İzmir’de Rumlar dışında denize giren pek yoktu. Bu bilgiler bir araya getirildiğinde Osmanlı coğrafyasında yaşayan tebaa içerisinde denize rağbet edenlerin çoğunlukla Rumlar olduğu söylenebilir. Rumlar dışında denizle ilişkisi en güçlü topluluk ise Levantenler olmuştur. Avrupa’dan Osmanlı topraklarına yerleşen Levantenler, Akdenizli denizci tüccarlardan oluşmaktaydı. İzmir ve Çanakkale gibi kıyı şehirlerde deniz hamamlarının Levantenler sayesinde yaygınlaştığı düşünülmektedir.

Türkler, denizin suyundan ziyade havasından istifade etmiştir. Boğaz, mehtap ve kayık... Bu üç olgu şairlerin, ediplerin ve âşıkların nezdinde derin manalar içerirken, ilhama açılan kapıları olmuştur. Türkler, denizde serinlemeyi değil; denizi seyretmeyi tercih ediyordu. İlla denize girilecekse de; şehirden uzak yerler, sakın kıyılar ve mesire alanları aranmıştır. 17. yüzyıla ait sözlü ve yazılı kaynaklar incelendiğinde; denize girmek için Kumkapı, Salacak ve Bostancı sahilleri ile Haliç kıyısındaki mesire alanları tercih edilmiştir. Ancak yukarıda sayılan nedenlerden ötürü Türkler denize karşı her zaman mesafeli durmuştur. Fakat yine de denize karşı tamamen kayıtsız kalmamışlardır.

Deniz hamamlarının Osmanlı topraklarında ilk olarak ne zaman kurulduğu belli değildir. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde *kaptanlara mahsus deniz hamamından* bahsetmektedir. Ancak sözü edilen deniz hamamının yeri hakkında bilgi vermemiştir. 18. yüzyıla ait bir belgede ise *Deniz Hamamı Çeşmesi* adı geçmektedir. Bu bilgilere dayanarak deniz hamamlarının geçmişi 17. yüzyıla kadar götürülebilir. Fakat mekânsal ve kurumsal niteliği hakkında pek fazla bilgi yoktur. Sözü edilen konu hakkında en net bilgilere 19. yüzyıla ait arşiv vesikalarında rastlanılmaktadır.

Deniz hamamlarının ilk olarak hangi amaçla ortaya çıktığı konusunda da yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu mekânların çok yönlü kullanıldığı muhakkaktır. Özellikle sağlık alanında deniz hamamlarından çokça istifade edilmiştir. Deniz hamamları, bir nevi tedavi merkezi olarak görülmüştür. Doktorlar bazı hastalarına yazdıkları reçetelerde deniz banyosu yapmayı önermiştir. Bu durum denize karşı olumsuz algıyı tersine çevirmiştir. Deniz suyunun şifalı olduğuna dair kanaatin oluşmasıyla birlikte deniz hamamları daha da görünür hale gelmiştir. Bunun dışında insanlar deniz hamamına yüzmek için değil; yıkanmak için gitmiştir. Amaç eğlenmekten ziyade ruhu ve bedeni dinlendirmektir. Fakat zamanla insanların sosyalleştiği ortamlar haline gelmiştir. Özellikle kadınlara mahsus deniz hamamları, tıpkı sıcak hamamlar gibi toplu aktivitelerin yapıldığı mekânlar olmuştur. Kadınlar gruplar halinde haftada bir gün deniz hamamında toplanarak kendi aralarında eğlence tertip etmişlerdir.

Deniz hamamları, yapı olarak umumi ve hususi olarak iki kısma ayrılmıştır. Umumi deniz hamamları, salaş yapılar olmakla birlikte; sıradan bir görünüme sahiptirler. Mevsimlik kurulan bu mekânların yapısal sürekliliği yoktur. Halka açık, ticari gelir elde edilen işletmelerdir. Hususi deniz hamamları ise yalıların önüne kurulan, gayet hoş bir görünüme sahip, minyatür görünümlü yapılardır. Bu mekânlar yalı sakinlerine özel olmakla birlikte; ticari fayda elde etmek için kullanılmamıştır. Umumi deniz hamamlarının aksine yapısal sürekliliği olan mekânlardır. Hususi deniz hamamları, 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu mekânların ilk olarak sefarethanelere ait yazlıkların ya da Levantenlerin kaldığı yalıların önüne kurulduğu düşünülmektedir. Bunu gören zengin eşraf ve paşaların kendi yalılarının önüne hususi deniz hamamı kurdukları tahmin edilmektedir.

Deniz hamamları, mültezimler tarafından işletilirdi. Bazı deniz hamamları yalnızca sıcak mevsimlerde açık tutulurdu. Bazıları da yaz-kış açık tutulmakla birlikte yazın havuzu kışın ise kahvehanesi işletilirdi. Hamamlarda bir çavuş, zaptiye kayığı ve hademeler

bulunurdu. Umumi ve hususi deniz hamamlarının sayısının artmasıyla birlikte idari düzenleme ihtiyacı hissedilmiştir. İlk olarak Tersane-i Amire'ye bağlı işletilen bu mekânlar daha sonra yerel idarelere devredilmiştir. Ayrıca deniz hamamları ile ilgili çok sayıda nizamname yayınlanmıştır. Bu nizamnameler ile deniz hamamlarına kurumsal bir nitelik kazandırılmaya çalışılmıştır. Nizamnameler sayesinde deniz hamamları daha kullanışlı hale getirilmiştir. Yerel idarelerin deniz hamamlarını daha kullanışlı hale getirmesiyle birlikte halkın rağbeti artmıştır. Buna paralel olarak hamamların sayısında da artış görülmüştür. 1900'lü yıllara gelindiğinde boğazın her iki yakasında sayısız deniz hamamı bulunmaktaydı. Aynı durum denize kıyısı olan taşralarda da görülmektedir. Halkın deniz hamamlarına olan rağbetini fark eden yerli ve yabancı girişimciler İstanbul başta olmak denize kıyısı olan kalabalık şehirlerde modern tesisler kurmuşlardır. Bu tesisler çoğunlukla İstanbul, İzmir ve Selanik'te faaliyet yürütmüştür. Bunun nedeni ise bu şehirlerde denize daha çok ilgi gösteren gayrimüslimlerin yoğun bir nüfusa sahip olmasıdır.

Sonuç olarak deniz hamamları, Türkiye'de ve diğer ülkelerde denize girme âdetinin yaygınlaşmasında çok önemli bir yere sahiptir. Günümüzde örnekleri bulunmayan bu mekânlar sayesinde insanlar denizle daha rahat bir şekilde temas kurmuştur. Kullanım itibarıyla günümüzdeki plajlara öncülük etmiştir. Osmanlı insanının geleneksel sayfiye geleneğine yeni bir şekil kazandırmış ve günümüzdeki tatil anlayışının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yazın yaylalara göç eden ve serinlemek için tatlı su kaynakları arayan halk, deniz hamamları sayesinde denizin serinletici ve şifalı yönüyle tanışmıştır. Deniz hamamları, kimileri için *bir edep medeniyetinin denizdeki aksi* olarak görülürken; kimileri içinse *insani hazlara, bastırılmış duygulara ve shevi arzulara* kapı aralanan mekânlar olarak tasvir edilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

B.O.A. (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi), Yıldız, 36/44.

B.O.A., Şûra-ı Devlet, 675/43.

B.O.A., Şûra-ı Devlet, 1273/33.

B.O.A., Bâb-ı Âli Evrâk Odası, 3699/ 277410.

B.O.A., Bâb-ı Âli Evrâk Odası, 3707/277988.

B.O.A., Bâb-ı Âli Evrak Odası, 4494/336982.

B.O.A., Cevdet Belediye, 127/6337.

B.O.A., Dâhiliye, Mektubi Kalemi, 391/21.

B.O.A., Dâhiliye, Mektubi Kalemi, 27/47.

B.O.A., Dâhiliye, Mektubi Kalemi, 2835/20.

B.O.A., Dâhiliye, Mektubi Kalemi, 2868 /71.

B.O.A., Dâhiliye, Mektubi Kalemi, 309/20.

B.O.A., Dâhiliye, Mektubi Kalemi, 421/15.

B.O.A., Dâhiliye, Mektubi Kalemi, 538/88.

B.O.A., Dâhiliye, Mektubi Kalemi, 875/47.

B.O.A., Dâhiliye, Mütenevvia, 53/33.

B.O.A., Dâhiliye, Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyat Müdürlüğü, 139/59.

B.O.A., Dâhiliye, Umûr-ı Mahâlliye ve Vilâyat Müdürlüğü, 89/12.

B.O.A., Dâhiliye, İdâre, 38/48.

B.O.A., Dâhiliye, Mektubi Kalemi, 992/37.

B.O.A., Hâriciye, Mektubi Kalemi, 113/12.

B.O.A., Hâriciye, Mektubi Kalemi, 115/3.

B.O.A., Hâriciye, Mektubi Kalemi, 752/33.

B.O.A., Hâriciye, Paris Sefareti, 891/15.

B.O.A., Hâriciye, Tercüme Odası, 472/35.

B.O.A., Hâriciye, Umûr-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdiriyeti, 194/35.

B.O.A., Hazine-i Hassa, İradeler, 147/59.

B.O.A., İrade, Hariciye, 250/14885.

B.O.A., İrade, Adliye ve Mezahib, 27/25.

B.O.A., İrade, Kanun ve Nizâmat, 5/2.

B.O.A., İrade, Şehremaneti, 20/45.

B.O.A., İrade, Şûra-ı Devlet, 96/5729.

B.O.A., İrade, Şûra-ı Devlet, 100/5978.

B.O.A., Maârif Nezâreti, Mektubi Kalemi, 1057/22.

B.O.A., Meclis-i Vâla, 224/142.

B.O.A., Meclis-i Vâla, 255/20.

B.O.A., Meclis-i Vâla, 563/2.

B.O.A., Meclis-i Vâla, 850/41.

B.O.A., Mühimme Kalemi Evrâkı, 364/25.

B.O.A., Sadâret, Mektubi Kalemi Umûm Vilâyat Evrakı, 127/44.

B.O.A., Sadâret, Mukâvelenâmeler, 7/6.

B.O.A., Sadâret, Mühimme Kalemi Evrâkı, 422/37.

B.O.A., Sadâret, Nezâret ve Devâir Evrâkı, 320/8.

B.O.A., Sadâret, Nezâret ve Devâir Evrâkı, 363/44.

B.O.A., Sadâret, Nezâret ve Devâir Evrâkı, 466/3.

B.O.A., Sadâret, Düvel-i Ecnebiyye Evrâkı, 8/7.

B.O.A., Şûra-ı Devlet, 2/12.

B.O.A., Şûra-ı Devlet, 2392/29.

B.O.A., Şûra-ı Devlet, 59/3375.

B.O.A., Şûra-ı Devlet, 693 /4.

B.O.A., Şûra-ı Devlet, 696/16.

B.O.A., Şûra-ı Devlet, 766/18.

B.O.A., *Şûra-ı Devlet*, 773/14.

B.O.A., *Teftişat-ı Rumeli Evrâkı. Jandarma, Müşiriyet ve Kumandanlık Evrâkı*, 72/7161.

B.O.A., *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defteri*, 2492.

B.O.A., *Yıldız. Esas Evrakı*, 44/94.

B.O.A., *Zabtiye*, 378/4.

B.O.A., *Zabtiye*, 56/2.

D.M.A. (*Deniz Müzesi Arşivi*), *Defter 36*.

D.M.A., *Defter IV*.

T.T.A. (*Taha Toros Arşivi*), “*Haluk Yusuf Şehsuvaroğlu: Eski İstanbul Yazları*”, Dosya Adı: İstanbul Genel Dokümanları.

T.T.A., “*Semih Mümtaz: Evvel Zaman İçinde: Bazı Yalılara Dair*”, Dosya No: 120, Dosya Adı: Köşkler, Konaklar, Kasırlar, Yalılar.

T.T.A., “*Sermet Muhtar Alus: Dünden Bugünden Köşesi: Kalamış Koyu*”, Dosya No: 79.

T.T.A., “*Sermet Muhtar Alus: Eski Deniz Hamamları*”, Dosya No: 80.

T.T.A., “*Seyfi Başkan: İstanbul’un Yalı, Köşk ve Kasırları*”, Dosya No: 120.

Kitaplar

MİDHAT, Ahmed, ALİYE, Fatma, *Hayal ve Hakikat*, Eylül Yayınları, İstanbul 2002.

RASİM, Ahmed, *Şehir Mektupları*, Kültür Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul 2011.

AKSEL, Malik, *İstanbul’un Ortası*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1977.

AKYAVAŞ, Ragıp, *Asitane*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.

ALLOM, Thomas, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, Londra 1838.

ALUS, Sermet Muhtar, *30 Sene Evvel İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

APAYDIN, Mustafa, *Osman Cemal Kaygılı'nın Hikâyeleri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2005.

AYTUNÇ, Cüneyt, *Suadiye*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2010.

Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, (hızl. Nuri Sağlam), Kitabevi Neşriyat, İstanbul 2001.

BAYKARA, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir 1974.

BEYRU, Rauf, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000.

BİRSEL, Salah, *Sergüzeşt-i Nono Bey ve Elmas Boğaziçi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1982.

CANDEMİR, Aykan, *Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi İzmir'deki Bazı Sosyal Koşullar Hakkında Bir Araştırma: İzmir 1921*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2000.

CİMRİN, Hüseyin, *Bir Zamanlar Antalya: Tarih, Gözlem ve Anılar*, Antalya Ticaret Odası, Antalya 2007.

ÇIKLA, Selçuk, *Roman ve Gerçeklik Bağlamındaki Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

DEVELİ, Şinasi, *Dünden bugüne Mersin: 1836-1990*, Mersin Ticaret ve Sanayi Odası, Mersin 2001.

TEVFİK, Ebuzziya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Kervan Yayınları, İstanbul 1973.

EKDAL, Müfid, *Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü Kadıköy*, Kadıköy Belediyesi, İstanbul 2004.

EVİN, İffet, *Boğaziçi: Anılar, Öyküler*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1987.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (hızl. Orhan Şaik Gökyay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (hızl. Seyit Ali Kahraman), C. 4, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

EVREN, Burçak, *İstanbul'un Deniz Hamamları ve Plajları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2000.

FISHER, Thomas, *The Kentish Traveller's Companion*, Roshester 1776.

GÜNAY, Çimen, “Edebiyatımızda Deniz ve İçimizdeki Sönmeyen Yangını”, *İskelede Yanaşan: Denizler, Gemiler, Denizciler*, (Ed. Orhan Berent, Murat Koraltürk), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 23-46.

GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Metres*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1945.

RIFAT, Hüseyin, *Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi*, İzmir 1914.

KABACALI, Alpay, *Tarihin Aynasında İstanbul Hayatı*, Creative Yayıncılık, İstanbul 2007.

KARABEKİR, Kazım, *Hayatım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

KAYA, Mevlüt, *1922 İzmir Yangını ve Yapı Bunalımı*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2013.

KEMAL, Namık (hızl. Fevziye Abdullah Tansel), *Namık Kemal'in Hulusi Mektupları II: İstanbul ve Midilli Mektupları I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969.

KÜTÜKÇÜ, Tamer, *Kadıköy'ün Kitabı: Geçmiş Zamanların, Mekânların ve Hatırlamaların Rafında*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

MASAR, İlhami, *Ömür Boyunca*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1974.

RAUF, Mehmed, *Eylül*, Salon Yayınları, İstanbul 2019.

RAUF, Mehmed, *Karanfil ve Yasemin*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018.

OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Abdülhamit*, Güven Yayınevi, İstanbul 1960.

ÖZER, İlbeyi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, Truva Yayınları, İstanbul 2009.

PARDOE, Julie, *The Beauties of the Bosphorus*, Londra 1838.

SABA, Ziya Osman, *Değişen İstanbul*, Varlık Yayınları, İstanbul 1959.

SARISAKAL, Baki, *Samsun Belediye Tarihi*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2007.

SARISAKAL, Baki, *Samsun Eğlence Tarihi*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2007.

SERÇE, Erkan, *İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği: 1918*, Akademi Kitabevi, İzmir 1998.

SPERCO, Willy, *Yüzyılın Başında İstanbul*, İstanbul 1989.

TOPRAK, Zafer, *Deniz Hamamından Plaja Bir Nostaljinin Öyküsü*, Pera Müzesi Yayını, İstanbul, 2018.

WILLIAMS, Marilyn Thornton, *Washing "The Great Unwashed" Public Baths in Urban America, 1840–1920*, The Ohio State University Press, Ohio 1991.

YAKIN, Gülnaz Koyuncu, *İzmir Sanayi Mektebi (Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi), 1868-1923*, İzmir Valiliği, İzmir 1997.

YEĞİN, Uğur, *Evvel Zaman İçinde İzmir*, D Yayınevi, İstanbul 2009.

ZAT, Vefa, *Eski İstanbul Otelleri*, Bilge Karınca Yayınevi, İstanbul 2005.

Matbu Kitaplar

Adanalı Ahmet Şükrü, *Deniz Hamamları(envâi, menâfii), Denize Kimler Girmelidir?*, Matbaa-ı Kütüphane-i Cihan, İstanbul 1322.

Beşiktaşlı Salahaddin Ali, *Hamamlar, Deniz Hamamları ve Denizde Banyo, Banyoların Tesirat-ı Şifaiyyesi ve İstihmam Suresi-i İcrasındaki Şerait-i Sıhhiye*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul 1334.

GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Tebessüm-i Elem*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1339.

CAHİT, Hüseyin, *Hayal İçinde*, İstanbul 1317.

HULKİ, Hüseyin, *Deniz Hamamları (Kimler Girebilir)*, Mahmud Beğ Matbaası, İstanbul 1310.

CEMAL, İbrahim, *Deniz Hamamı Risalesi*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1307.

MELİH, İzzet *Tezat*, Sabah Matbaası, İstanbul 1919.

CELAL, Mehmed, *Venüs*, Dikran Karabetyan Matbaası, İstanbul 1303.

Ansiklopedi Maddeleri

EMECEN, Feridun, “Antalya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 232-236.

ENGİN, Vahdettin, “Rumeli Demiryolu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 235-237.

ERKAL, Mehmet, “Arşın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 411-413.

GÜNGÖR, Harun, “Şamanizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 325-328.

ERUZ, Fulya, “Yalı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 301-305.

KOÇU, Reşat Ekrem, “Deniz Hamamları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 8, Koçu Yayınları, İstanbul 1966, s. 4438-3440.

ÖZ, Mehmet, “Samsun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 83-88.

TERZİ, Arzu Tozduman, “Hâzine-i Hassa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 137-141.

TOPER, Hasan, “Çengelköyü Deniz Hamamları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, Koçu Yayınları, İstanbul 1958, s. 3831-3832.

TUNCEL, Metin, “Çanakkale”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 197-199.

TUNCEL, Metin, “Yalova”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 306-308.

Sözlükler

Muallim Naci, *Lugat-ı Nâci*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2015.

Makaleler

AKSOY, Bengi Su, GURALLAR, Neşe, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Gemicilik Şenlikleri: Büyükada (Prinkipo)Regattaları ve Adanın Dönüşümü”, *METU JFA*, C. 37, S. 1,(2020), s. 117-148.

ARIK, Şahmurat, “Türk Romanında İlginç Bir Mekân Unsuru: Deniz Hamamları”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 13, S. 2,(2005), s. 633-638.

ATILGAN, Arif, “Fenerbahçe Plajı”,*Mimarlar Mektup Dergisi*, S. 137, (2010), s. 34-36.

BEYOĞLU, Süleyman, “Osmanlı Deniz Hamamları”,*Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 5, (2004), s. 53-73.

DOĞAN, İlker Süleyman, “Bir Edebiyet Medeniyetinin Denizdeki Aksi”, *Yedikita Dergisi*, S. 96, (2016), s. 16-19.

ES, Hikmet Feridun, “Yaşadığımız İlkler”, *Yıllarboyu Tarih Dergisi*, S. 7, (1979), s. 30-33.

GEÇİLİ, Derya, “Osmanlı Devleti’nde İstanbul ve Çevresinde Sahillere Yapılmaya Başlanan Deniz Hamamları”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları*, C. 5, S. 9, (2019), s. 150-164.

GİDER, Mahmut, “Bâki ve Fuzûlî Divanlarında Deniz Tasavvuru”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 3, (2017), s. 22-36.

GÖMEÇ, Saadettin, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 33, (2003), s. 79-104.

GÜL, Halil İbrahim, “Osmanlı Deniz Hamamları İşletmeleri”, *Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, C.4, S. 7, (2019), s. 74-92.

KANDEMİR, Hikmet, “Florya’da Bir Gün”, *Hafta Dergisi*, (27 Ağustos 1949).

KAYA, Önder, “İstanbul’un Deniz Hamamları”, *Z Dergisi*, S. 2, (2017),s. 300-305.

KILIÇ, Abdurrahman, “İlk Kadın İtfaiyeci: Tulumbacı Bahriye”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 318, (2020), s. 50-55.

KÜSKÜ, Fırat, “II. Abdülhamid Döneminde Hayat Kurtaranlara Madalya Verilirdi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 323, (2020), s. 72-75.

NOYAN, Mustafa, “İstanbul’un Sayfiye Yeri: Yalova Kaplıcaları”, *Z Dergi*, S. 2, (2017), s. 294-299.

SAKAOĞLU, Necdet, “Geçmiş Zaman Olur ki: Deniz Hamamları”, *Skylife Dergisi*, (2001), s. 168.

YAĞAN, Nefise Burcu, “İstanbul’da Denize Girme Alışkanlığının Mekâna Yansımaları: Deniz Hamamları”, *Mimar. İst Dergisi*, C. 61, (2018),s. 77-83.

Yeni Hayat Mecmuası, “İstanbul Hayatı: Plaj ve Kadın”, C. 66/2, S. 41, (12 Eylül 1929).

YETKİN, Meliha, “Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 67, (1989), s. 3-5.

YILDIZ, Muharrem, “İzmir Levantenleri Üzerine Bir İnceleme”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, C. 4, S. 13, (2012), s. 36-54.

Tez Çalışmaları

GÜVEN, Serdar, *Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesinde 1914 Kuşağı, Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği ve D Grubu Ressamlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

MUTLU, Betül, *Divan Şiirinde Deniz İmgesi ve Şiir Öğretiminde Kullanılması*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012.

ÖZSAN, Meltem, *Kadın Deniz Giysilerinin(Mayoların) Değişim Süreci ve Tüketici Tercihleri Üzerine Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.

Gazete Yazıları

ADİL, Fikret, “Deniz Hamamından Plaja”, *Tan*, (9 Ağustos 1941).

AFİF, Yahya, “Muhtelit Deniz Hamamları”, *Sebilürreşad Mecmuası*, (21 Zilhicce 1342).

Ahali, “1061. Sayı”, (28 Temmuz 1944).

Aks-ı Sadâ, “1060. Sayı”, (10 Haziran 1336).

Aks-ı Sadâ, “380. Sayı”, (26 Haziran 1327).

ALUS, Sermet Muhtar, “Bir Vakit ki: Hususi Deniz Hamamları”, *Akşam Gazetesi*, (11 Haziran 1943).

CİMRİN, Hüseyin, “Antalya’nın Deniz Hamamları”, *Sabah Gazetesi*, (27 Temmuz 2014).

EKİNCİ, Ekrem Buğra, “Deniz Hamamından, Kadınlar Plajına”, *Türkiye Gazetesi*, (27.08.2014).

ERSÖZ, Cezmi, “Osmanlı Erkeğine Has Bir Serüven Yeri: İstanbul’un Deniz Hamamları”, *Cumhuriyet Gazetesi*, (30 Ağustos 1987).

ES, Hikmet Feridun, “Eski Deniz Hamamları”, *Hürriyet Gazetesi*, (2 Ağustos 1987).

İSMAİL BEY, Rüsumat Emaneti Kayıt Odası Ketebesi’nden, “Denize Girmek Yararsız mı?”, *Tarık Mecmuası*, (14 Temmuz 1889).

KOÇU, Reşat Ekrem, “Tulumbacı Bahriye 2: Tahlisiye Madalyası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, (19 Kasım 1962).

Samsun Ticaret Gazetesi, “15. Sayı”, (14 Nisan 1927).

Samsun Ticaret Gazetesi, “21. Sayı”, (26 Mayıs 1927).

SORGUÇ, Sırrı, “Yamanlar Dağı, Karagöl ve Kral Tantalos Efsanesi”, *İzmir Yazıyor Gazetesi*, (16 Mayıs 2016).

ŞEHİSUVAROĞLU, Haluk, “İstanbul’da Deniz Hamamları”, *Cumhuriyet Gazetesi*, (1949).

VURAL, S., “Hergün Tarihten Meraklı Vaka: Deniz Hamamları da Bir Âlem-i Abdi”, *Milliyet Gazetesi*, (16 Mayıs 1952).

Görüntülü Kaynaklar

Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü Film Neşriyatı Arşivi, İstanbul Plajları, B Serisi-3, Süre: 9:00.

Kent Mirası 31. Bölüm (Yön. Mustafa Ergün), Sunucu: İsmail Erten, TV Programı, Dardanel Medya Grubu Ton TV, 2019.

Tarihin Arka Odası (Yön. Murat Bardakçı), Sunucular: Nurhan Atasoy, Erhan Afyoncu, TV Programı, Ciner Medya Grubu Habertürk Tv, 11 Mayıs 2013.

Web Kaynaklar

Yüzmek sünnet midir? Eğer sünnetse Peygamber Efendimiz nasıl bir kıyafetle yüzmüş? Yüzme konusunda nelere dikkat etmek gerekir?, (2011),<https://sorularlailamiyet.com/yuzmek-sunnet-midir-eger-sunnetse-peygamber-efendimiz-nasil-bir-kiyafetle-yuzmus-yuzme-konusunda>, (20.10.2020).

Prof. Dr. İstemi Nalbantgil, Eski İzmir’de Deniz Banyoları,(2016),<https://slideplayer.biz.tr/slide/1919149/>, (26.03.2021).

23 Mart 1906; Göztepe’de Fail-i Mâlum Bir Cinayet!, (2014),<https://lcivelekoglu.blogspot.com/2014/10/23-mart-1906-goztepede-fail-i-malum-bir.html>, (05.11.2020).

EKLER

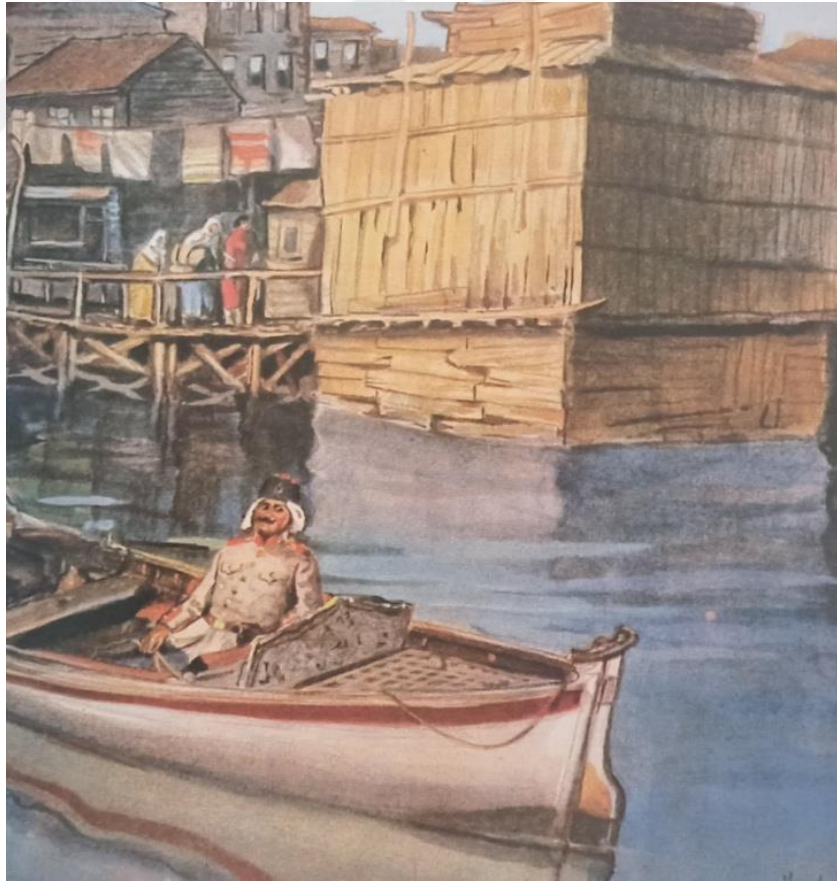
Şekil 1: Antik Döneme Ait Bir Mozaik: Bikinili Kadınlar

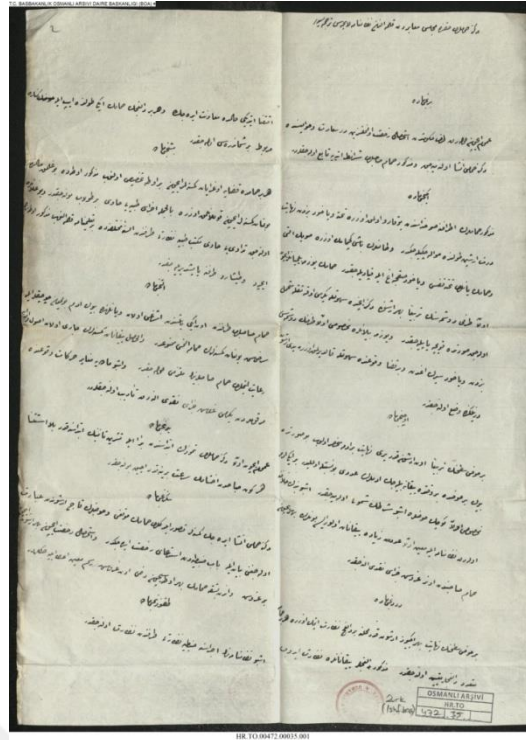
Şekil 2: Eski Alman Sefareti Yazlığı'nın Önünde Günümüze Kadar Ayakta Kalmayı Başarmış Hususi Deniz Hamamı-Tarabya

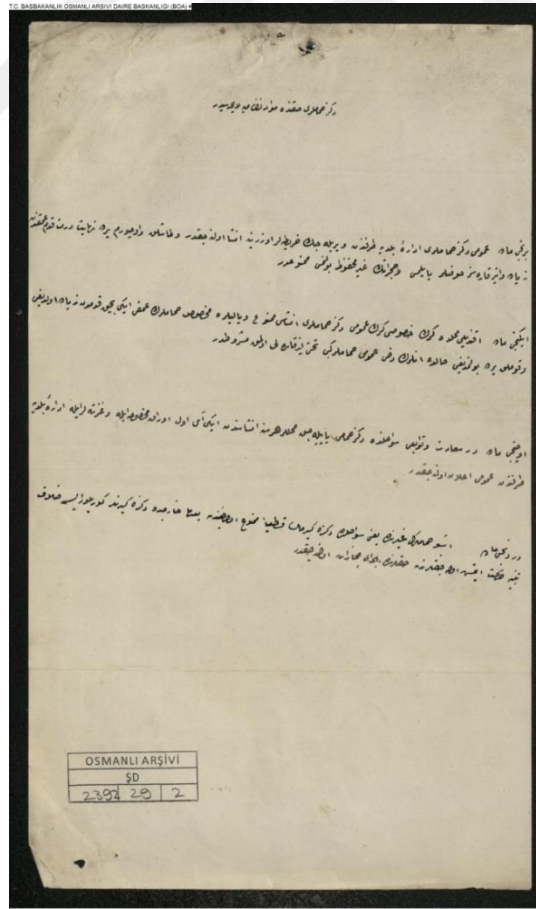
Şekil 3: Halil Paşa-Bostancı Deniz Hamamları Tablosu

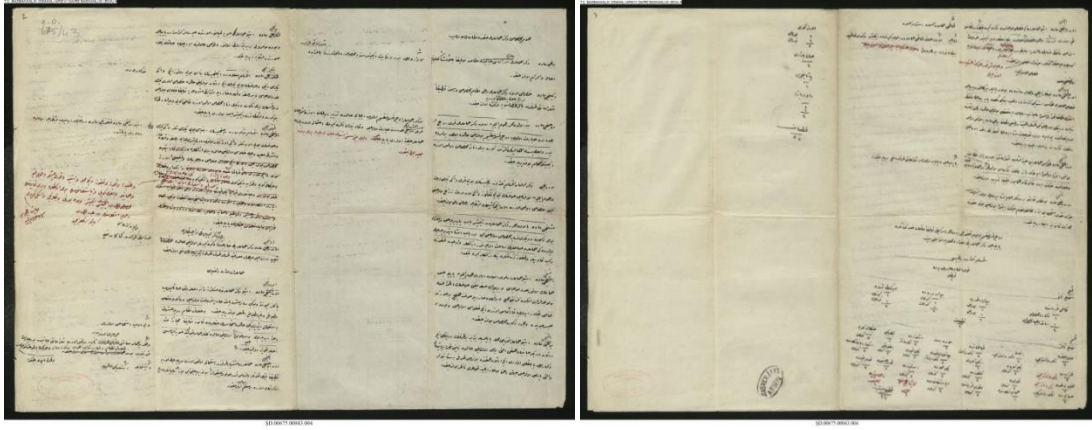
Şekil 4: Münif Fehim Bey-Deniz Hamamı Bekçileri Tablosu

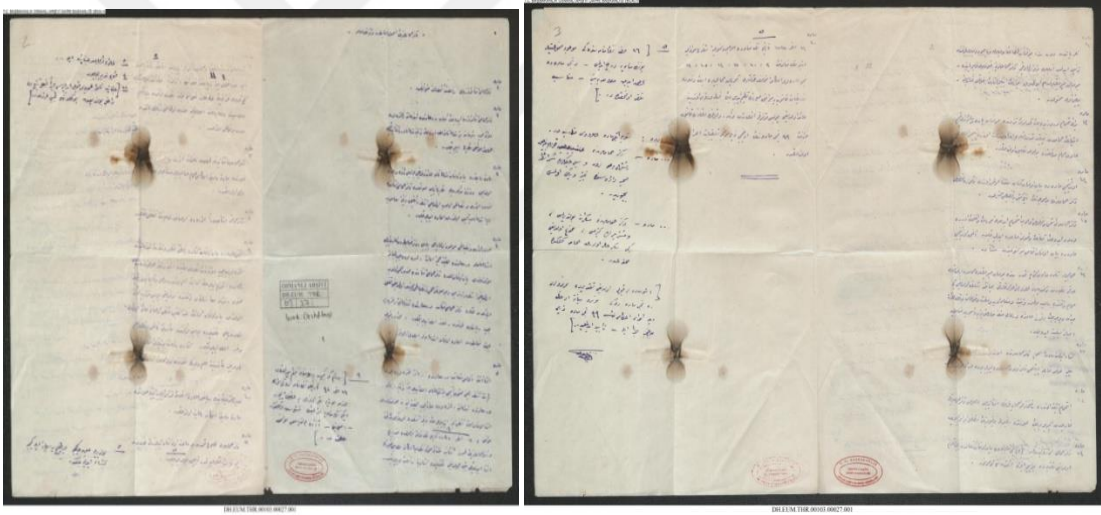
Şekil 5: 1862 Yılında Hazırlanan Nizamname

Şekil 6: 1870 Yılında Hazırlanan Nizamname

Şekil 7: 1875 Yılında Hazırlanan Nizamname (16 Safer Nizamnamesi)

Şekil 8: 1913 Yılında Hazırlanan Nizamname

Şekil 9: Boğazda Yalı Önünde Bir Hususi Deniz Hamamı

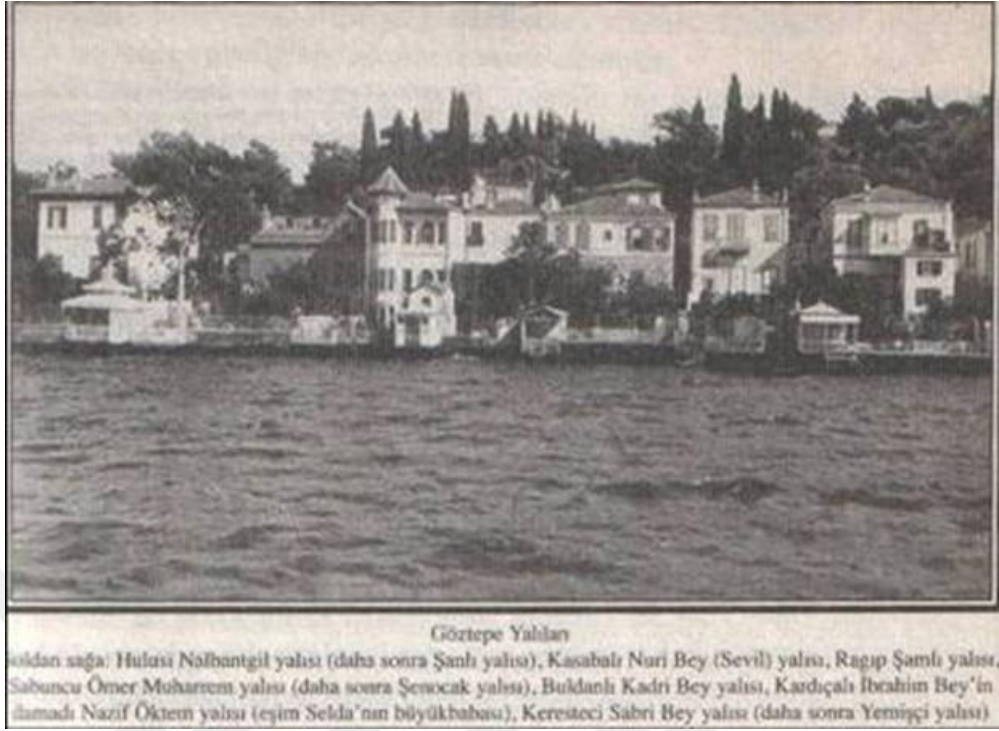
Şekil 10: Rus Sefareti Yazlığına Ait Hususi Deniz Hamamı – Büyükdere

Şekil 11: Eski Hususi Deniz Hamamlarından Bahsedilen Bir Gazete Küpürü

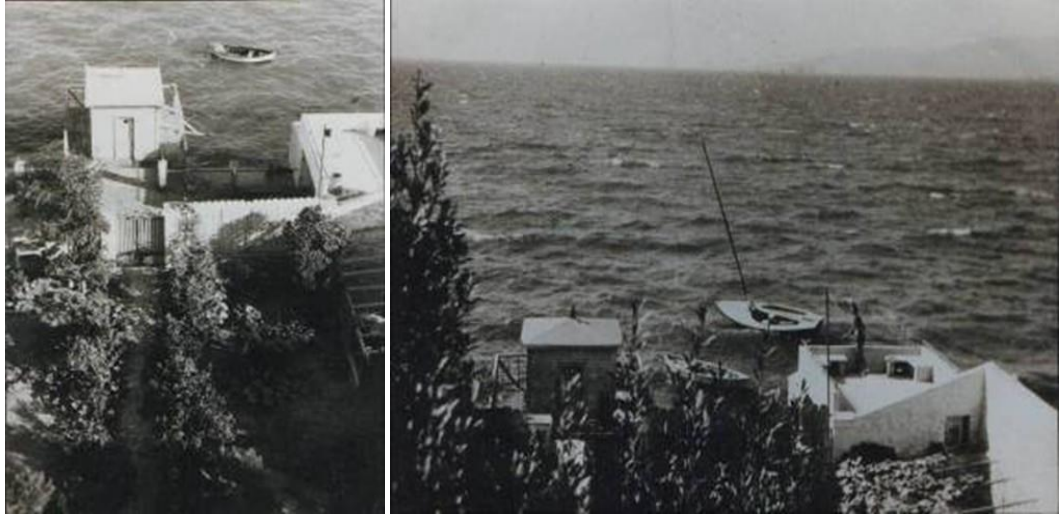
Şekil 12: Büyükdere Sahilindeki Yalıları ve Önlerindeki Hususi Deniz Hamamlarını Gösteren 20. Yüzyıl Başına Ait Bir Kartpostal

Şekil 13: Göztepe'deki Yalılar ve Önlerinde Yer Alan Deniz Hamamları

Şekil 14: Karantina-Köprü Arasındaki Meşhur Üç Deniz Banyosu ya da Aydınlıların Banyosu

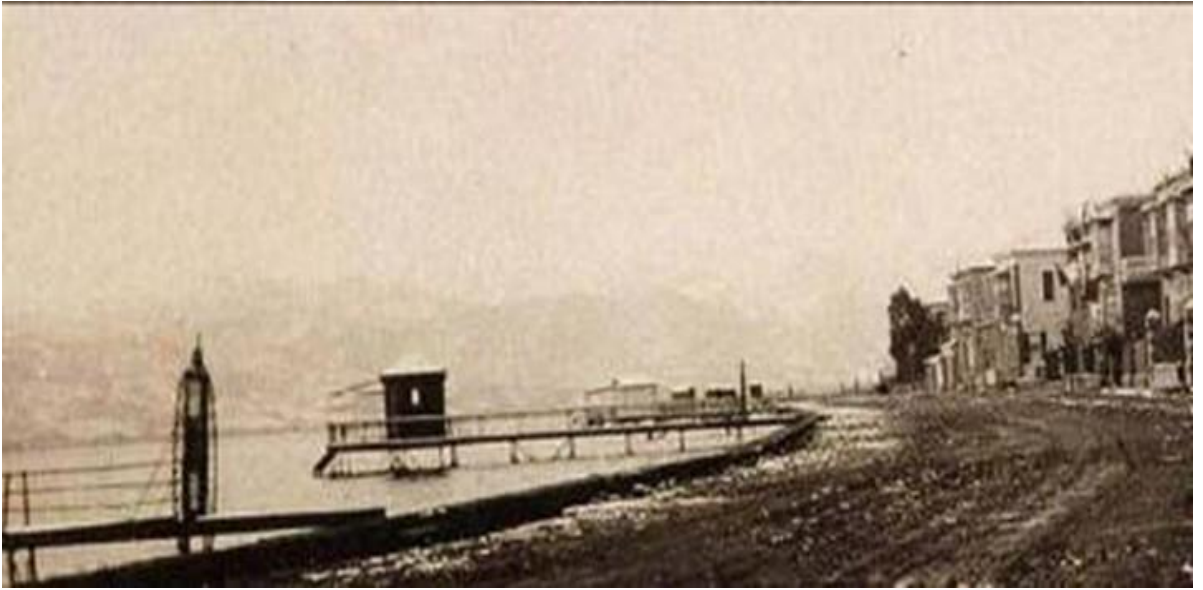
Şekil 15: Nişli Yalısı ve Önünde Yer Alan Deniz Hamamının Farklı Açılardan Çekilmiş Fotoğrafları

Şekil 16: Karataş-Asansör Arasında Bulunan Deniz Hamamları ve Hamam İskelelerinde Balık Tutanlar

Şekil 17: Karataş-Asansör Arasında Bulunan Yalılar ve Önlerinde Kurulu Olan Deniz Hamamları

Şekil 18: Karşıyaka'da Bulunan Deniz Hamamları

Şekil 19:19. Yüzyıl'ın Son Dönemlerine Ait Deniz Banyosu Kıyafetleri

Şekil 20: Hayat Tarih Mecmuası'nda Yayınlanan 1800'lü Yılların Başına Ait Bir Mayo Modeli

Şekil 21: Muallim Mektebi Talebeleri Yüzme Dersi Alırken

Şekil 22: Tahlisiye(Cankurtaran) Halatı

Şekil 23: Tahlisiye Madalyası

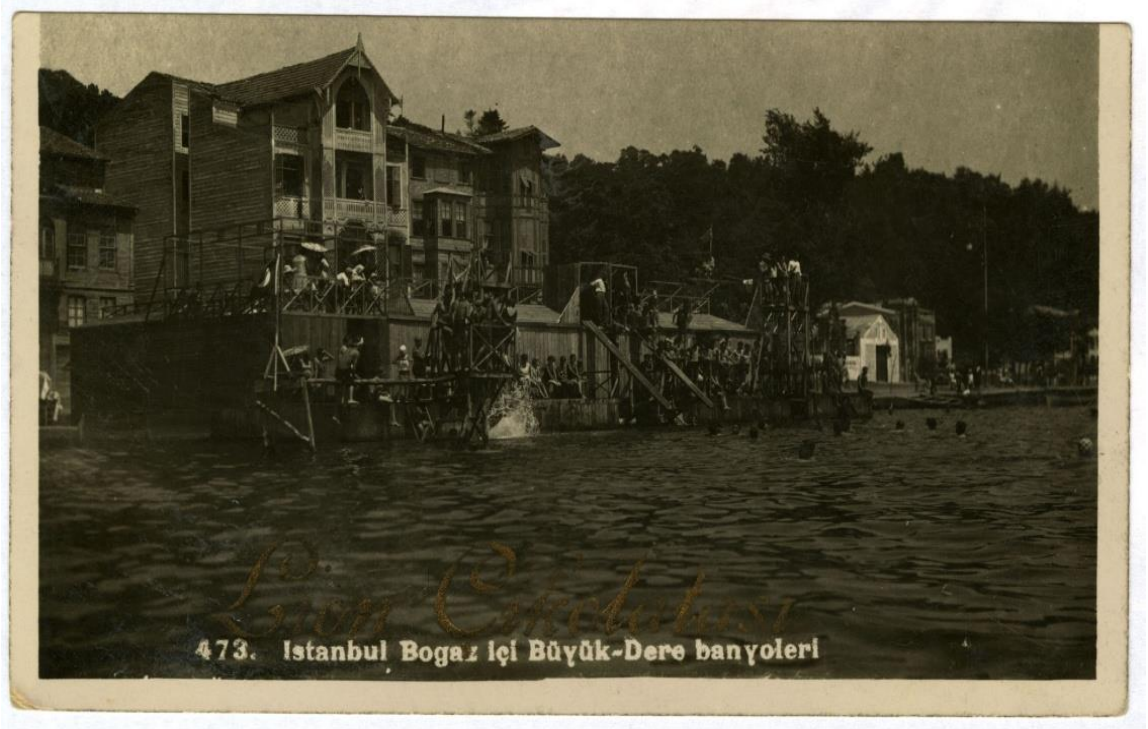
Şekil 24: Deniz Hamamının Güvenliğini Sağlayan Kayıklı Zaptiyeler

Şekil 25: Cisr-i Cedid (Galata Köprüsü)'ne Kurulan Deniz Hamamları

Şekil 26: Büyükdere Deniz Hamamı Kartpostal Arkası

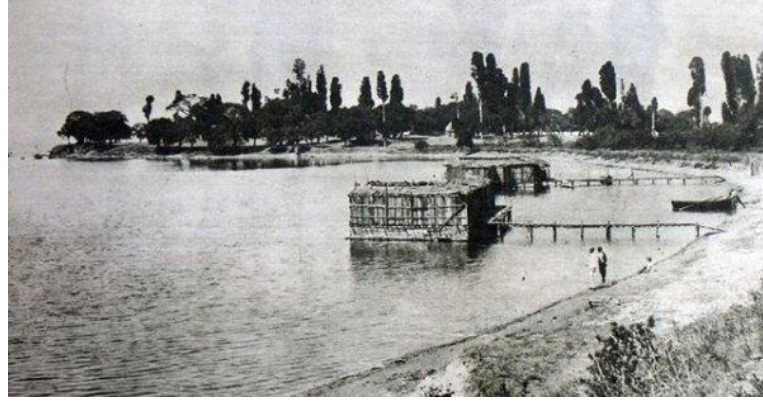
Şekil 27: Büyükdere'deki Deniz Banyoları

Şekil 28: Beyazpark Deniz Hamamı

Şekil 29: Moda Deniz Hamamı'nı Gösteren 19. Yüzyıla Ait Bir Kartpostal

Şekil 30: Fenerbahçe’de Kurulan Deniz Hamamları

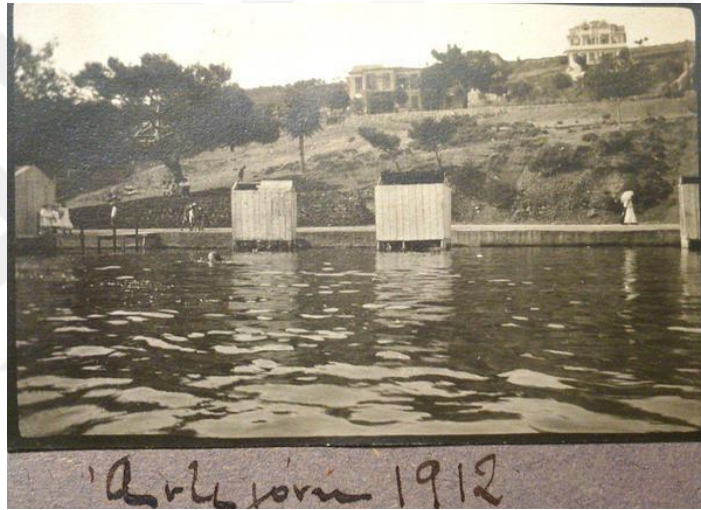
Şekil 31: Bakırköy’de Kurulan Deniz Hamamları

Şekil 32: Büyükada’da Kurulan Deniz Hamamları

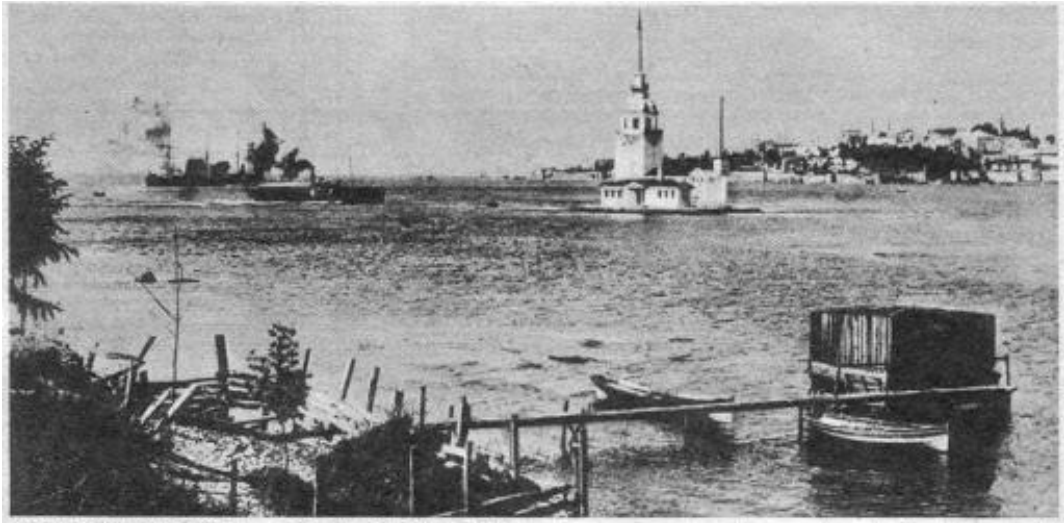
Şekil 33: Büyükkada'daki Hususi Deniz Hamamlarını Gösteren Bir Kartpostal

Şekil 34: Burgazada'da Kurulan Deniz Hamamları

Şekil 35: Değirmenburnu Deniz Hamamı-Heybeliada

70 YIL EVVEL SALACAK'TA — Deniz üzerindeki bu tahta boraka, o zamanın hanımlarına mahsus bir deniz hamamı idi. Umumi görünüşe bakılırsa, bunun bir işkence odasından farksız olduğu görülür. Fakat o zamanın şartları ancak bu kadarına müsaade ediyordu... Harem ve selâmlık diye kadın ve erkeğin ayrıldığı yerde, ancak böyle ahşap hamam olabiliirdi!

Şekil 36: Salacak Deniz Hamamı-Üsküdar

Şekil 37: İzmir'de Kurulan Deniz Hamamları

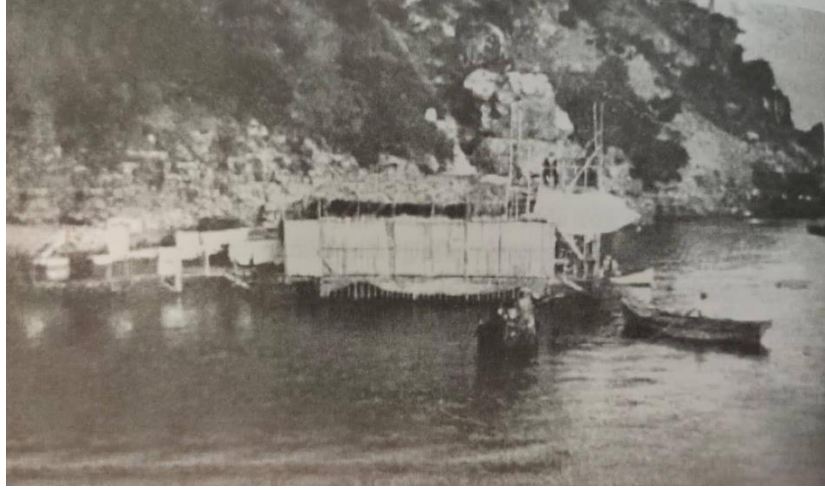
Şekil 38: Göztepe -Üçkuyular Arasında Bulunan Deniz Hamamları

Fiyat Tarifesi						
Punta Hamamı						
Kuruş	Para	Giriş Sayısı		Kuruş	Para	Giriş Sayısı
1	-	1	Büyükler	2	-	1
-	30	1	Çocuklar	1	-	1
25	-	30	Büyükler	50	-	30
20	-	30	Çocuklar	20	-	30
50	-	30	Büyükler (Tramvay bileti ile birlikte)	70	-	30
30	-	30	Çocuklar (Tramvay bileti ile birlikte)	40	-	30

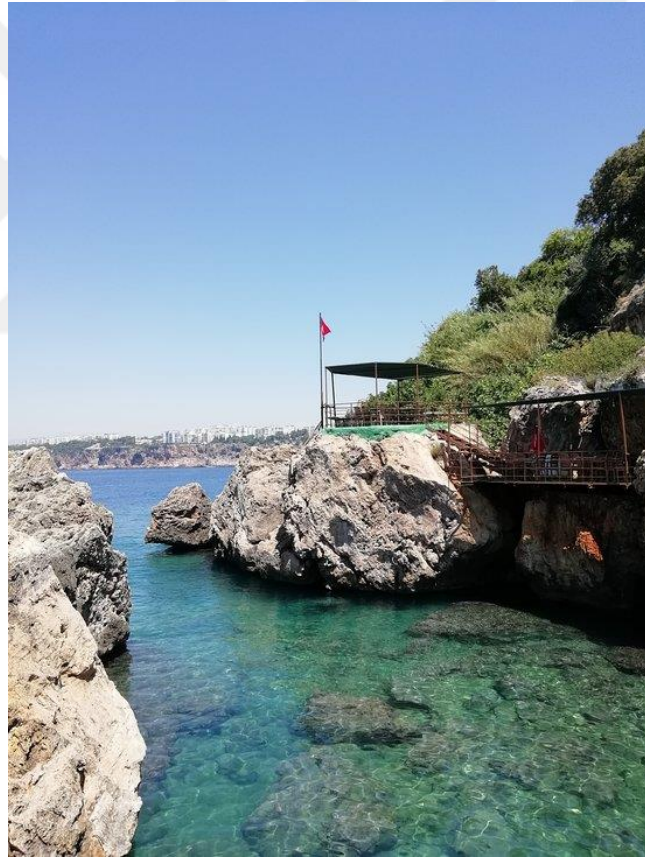
Şekil 39: İzmir'deki Deniz Hamamlarında Uygulanan Ücret Tarifesi

Şekil 40: Göztepe'deki Yalıların Önünde Kurulan Deniz Banyoları

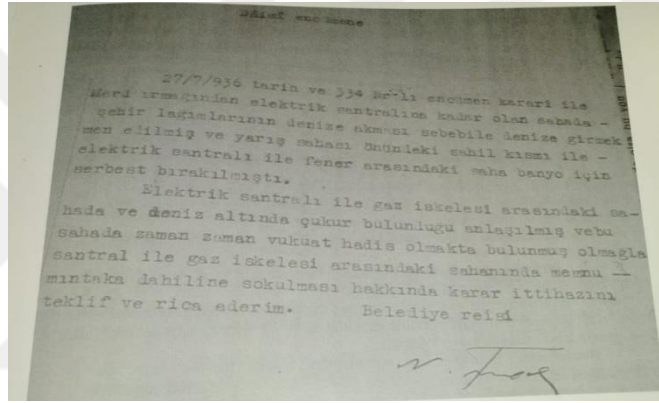
Şekil 43: Mermerli Deniz Hamamı-Antalya-1935

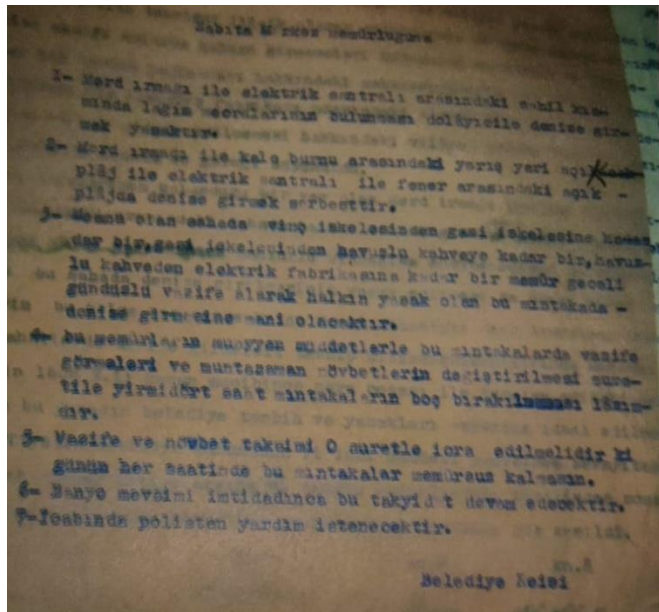
Şekil 44: Antalyalıların *Doğal Deniz Hamamı* Dedikleri Adalar Plajı'ndaki Kayalık

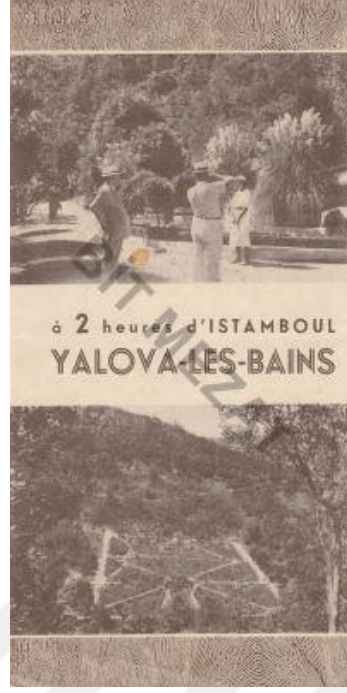
Şekil 45: Samsun'da Bir Deniz Hamamını Gösteren Kartpostal

Şekil 46: Samsun Belediyesi'ne Ait Deniz Hamamları ile İlgili Resmi Bir Karar Yazısı

Şekil 47: Samsun Belediyesi'ne Ait Deniz Hamamları ile İlgili Resmi Bir Karar Yazısı

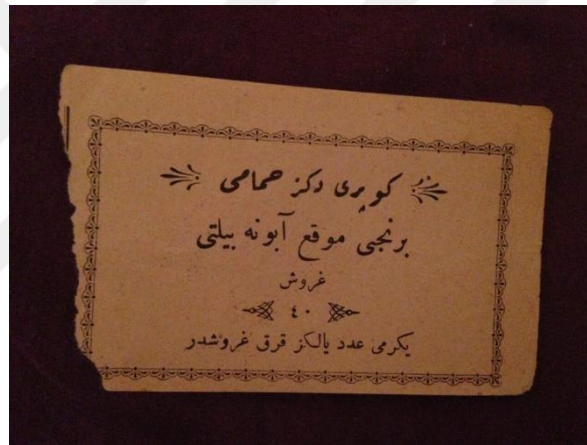
Şekil 48: Yalova Kaplıcaları ve Deniz Hamamlarının Tanıtımı İçin Hazırlanmış Fransızca Bir Broşür

Şekil 49: Muğla-Fethiye'de Bir Deniz Hamamı

Şekil 50: Selanik Balıkçı İskelesi Yakınlarına Kurulan Deniz Hamamlarını Gösteren Bir Kartpostal

Şekil 51: Deniz Hamamı Bileti

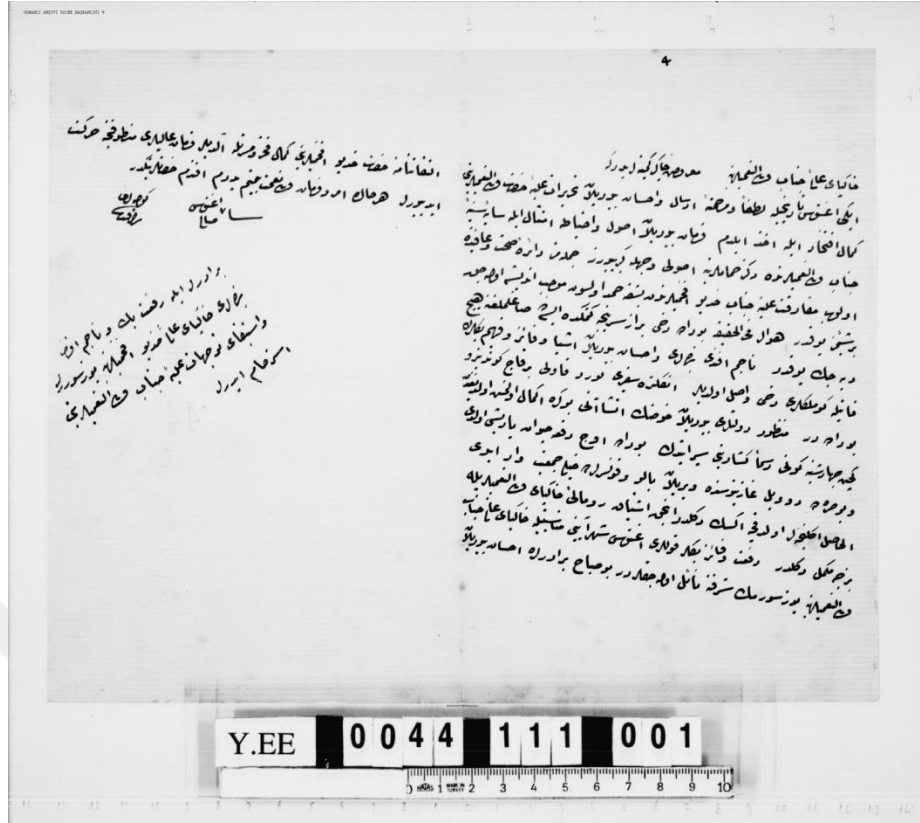
Şekil 52: Ayastefanos Deniz Hamamları Şirketi Hisse Senedi

Şekil 53: Büyükada Yat Kulübü Şirketi Hisse Senedi

Şekil 54: Deniz Hamamında Kurulanan Bir Müşteri

Şekil 55: Refet Bey, bu mektubunda babası Saffet Paşa'ya tedavi maksadıyla deniz banyosu yaptığından ve vücuduna iyi geldiğinden bahsetmektedir.

Şekil 56: Miss Pardoe, 'The Beauties of the Bosphorus', Londra 1838. Çelik baskı. William H. Bartlett

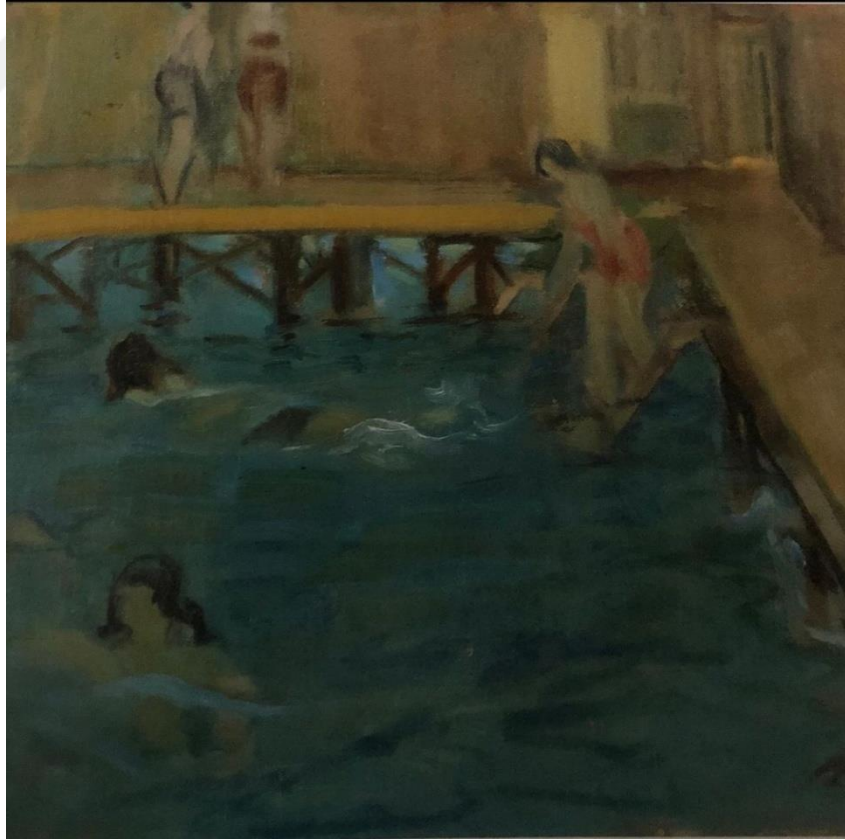
Şekil 57: 19. Yüzyılda Salacak'ta Denize Girenler-Thomas Allom

Şekil 58: Salacak Kıyıları, Çürüksulu Yalısı ve Kız Kulesi-Thomas Allom

Şekil 59: Vasilaki Kargopulo'ya ait olan ve 1875 yılında çekildiği düşünülen bu fotoğrafta; ayrı arı iskelesi olan yan yana kurulu iki adet deniz hamamı görülmektedir.

Şekil 60: Deniz Hamamında Yüzen Kadınlar

Şekil 61: Moda Koyunda Kadınlar, Duralit Üzerine Yağlıboya-Melek Celal Sofu

Şekil 62: Bostancı Sahilinde Gezintiye Çıkan Kadınlar-İbrahim Çallı

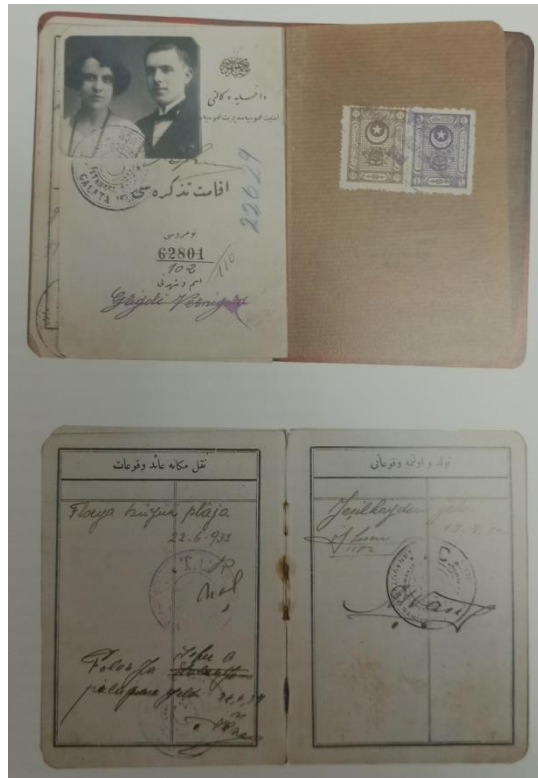
Şekil 63: Fenerbahçe Deniz Hamamı 1922-Leonardo De Mango

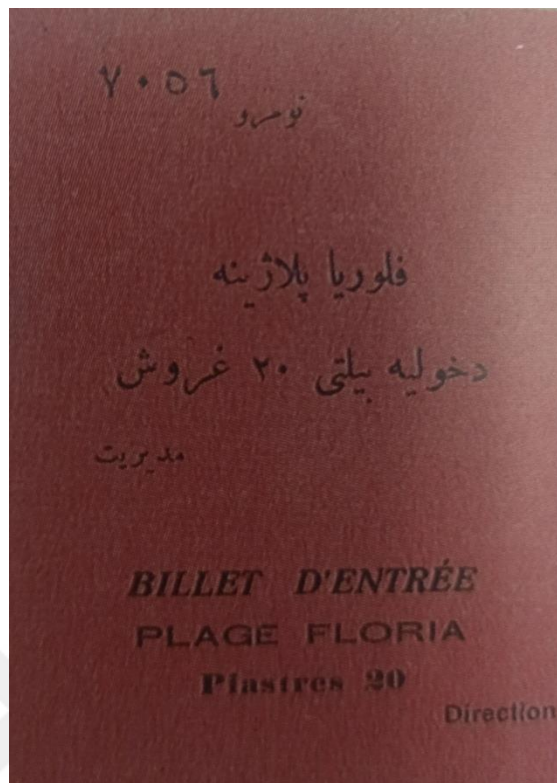
Şekil 64: Ömer Adil'in Nü(Çıplak) Tablosu

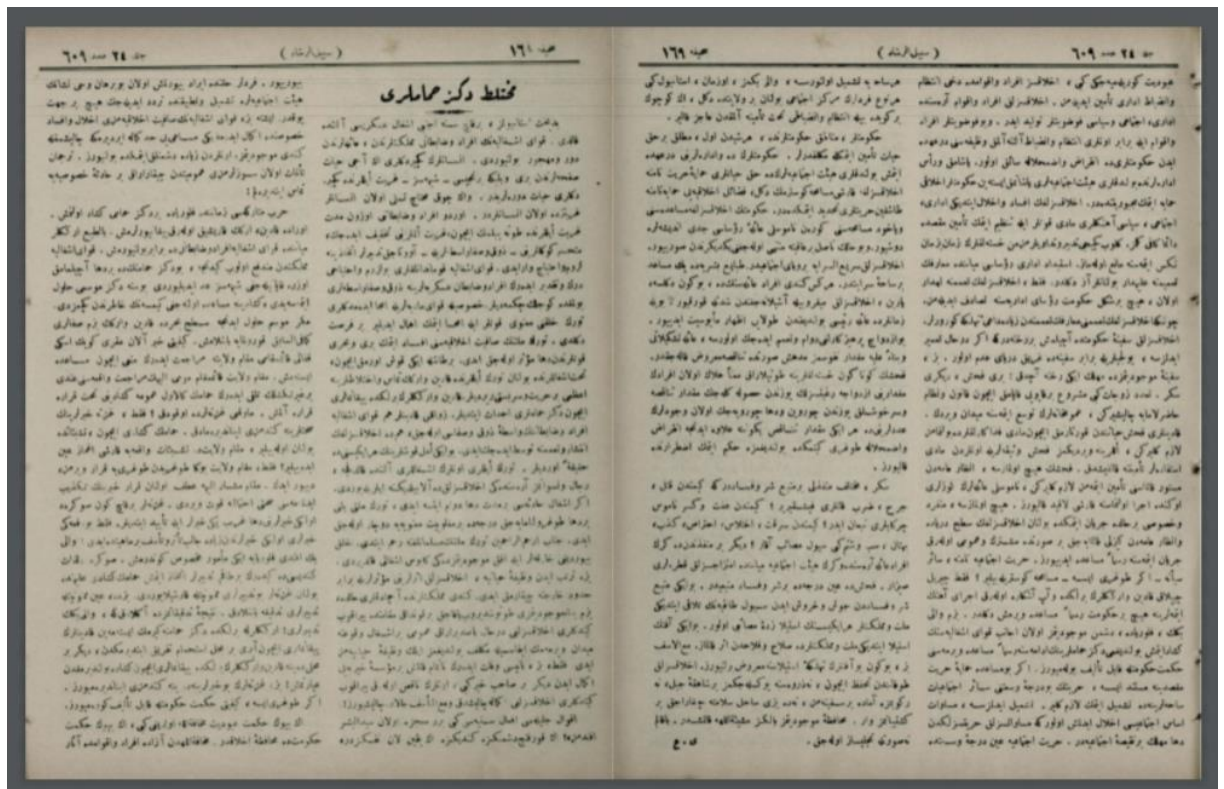
Şekil 65: Deniz Hamamı-Hüseyin Zekayi Paşa

Şekil 66: Beyaz Ruslara Verilen Kimlikler

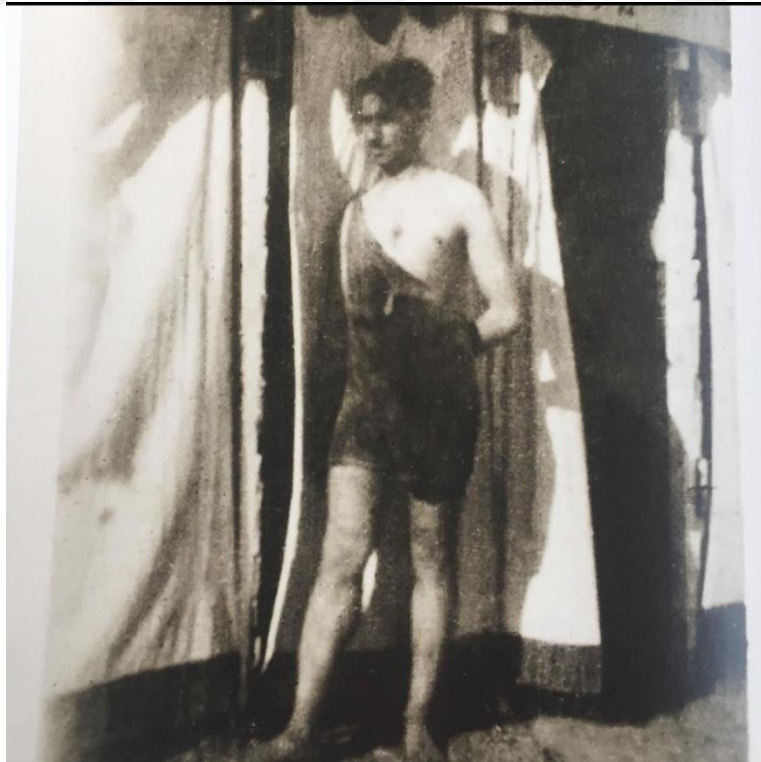
Şekil 67: Beyaz Rusların İşlettiği Plajlara Ait Bir Bilet

Şekil 68: Sebilürreşad Mecmuası'nda Yayımlanan “Muhtelit Deniz Hamamları” Yazısı

Şekil 69: Moda Deniz Hamamı Tablosu-Pertev Bayar

Şekil 70: Deniz Hamamı Soyunma Kabini

Şekil 71: Deniz Hamamında Güneşlenen Kadınlar

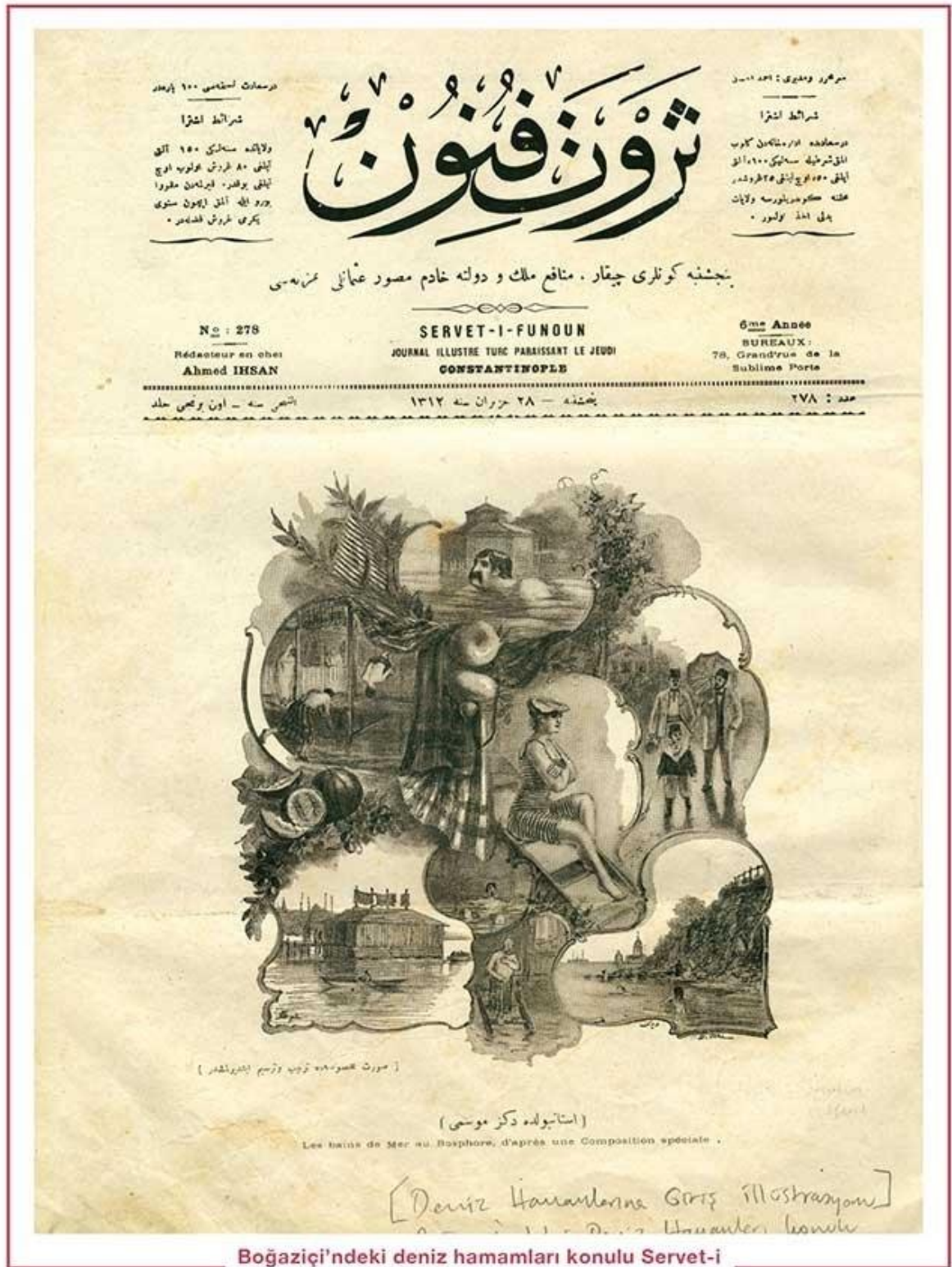
Şekil 72: Deniz Hamamında Yüzen Çocuklar

Şekil:73: Atatürk Moda Deniz Kulübü'nde

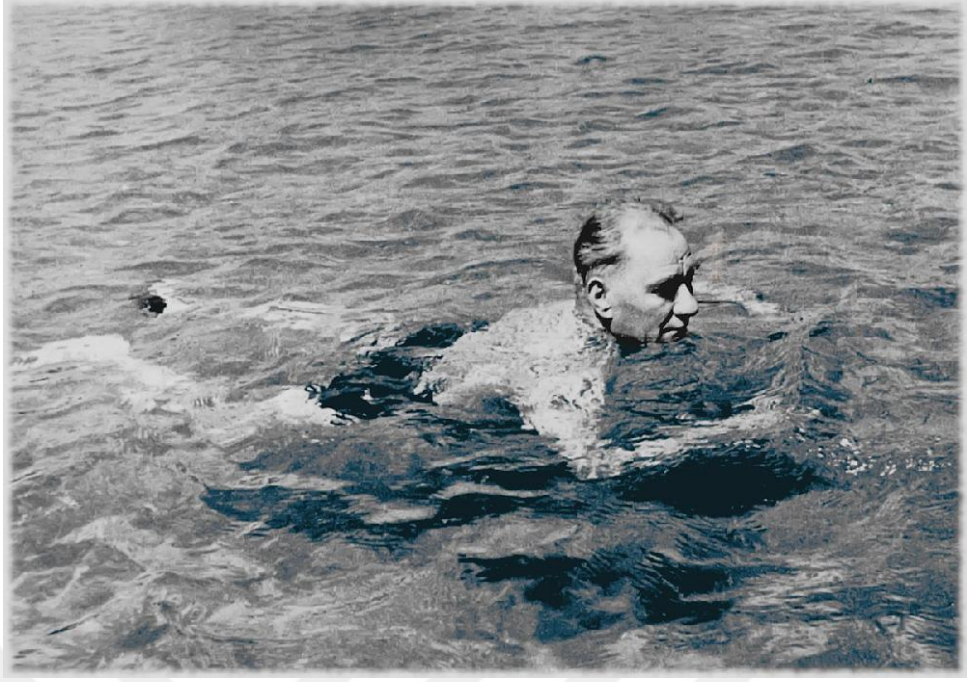

Şekil 74: Caddebostanı Deniz Hamamı

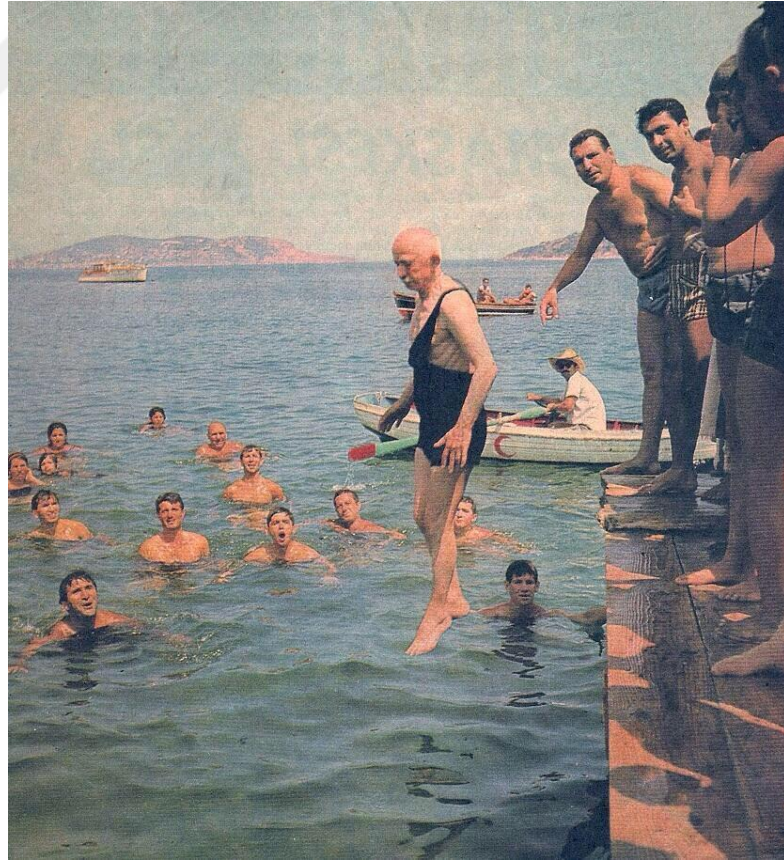

Boğaziçi'ndeki deniz hamamları konulu Servet-i Fünûn dergisi kapağı. Halûk Perk Koleksiyonu.

Şekil 75: Servet-i Fünûn Dergisi'ne ait 1896 yılında yayınlanan bir kapak. Kapak başlığı "İstanbul'da Deniz Mevsimi"

Şekil 76: Atatürk Denizde Yüzerken

Şekil 77: İsmet İnönü Askılı Mayosuyla Denize Atlarken